

Etnografické múzeum SNM

Ústav etnológie SAV

Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Etnologické rozpravy

Do roku 1993 časopis vychádzal pod názvom Národopisné informácie

Bratislava 1995, ročník 2, číslo 2

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvodné slovo redakcie.....4

štúdie

Daniel Luther

Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku.....5

Alexandra Bitušíková

Premeny funkcií námestia ako priestoru spoločenskej komunikácie 14

Jolana Darulová

Spoločenské komunikácie ako prejav mestského životného štýlu
(korzo, pohostinstvá).....21

Mária Dubayová

Malé mesto na východnom Slovensku a vznik
jedného národnostného divadla po 2. svetovej vojne 28

Iveta Zuskinová

Úloha spolkov pri vzniku a formovaní kultúrneho povedomia občanov
Liptovského Hrádku v období I. tretiny 20. storočia.....33

Slavomíra Očenášová - Štrbová

Význam literárnych reminiscencií pri etnokultúrnom výskume mesta 39

Juraj Rohárik

Premeny názvov ulíc a námestí v Banskej Bystrici 43

Leo Lichvár

Roľnícko-remeselnícka usadlosť z druhej polovice 18. storočia v Brezne
(Charakteristika a návrh na využitie pre muzeálne účely) 47

Miloš Šípka

Poznámky k výpovednej hodnote zbierok LHM pri štúdiu urbánnej etnológie.....51

Dita Nociarová

Historická fotografia v múzeu - zdroj autentických informácií
zo života malého mesta.....54

Zuzana Beňušková

Výskumy mesta vo fondoch etnologických archívov v Bratislave 60

Alexandra Bitušíková

Spoločenské príležitosti - odraz diferenciacie
mestského obyvateľstva? 64

Jolana Darulová

Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch
(Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní).....69

Viera Feglová

Vplyv socioekonomických zmien na vývoj bratislavského regiónu.....74

Katarína Popelková

Urbánna etnológia - východiská a trendy.....80

rozhľady**Helena Bakaljarová**

Karneval v Benátkach.....101

Katarína Golianová

Koliesko '95.....103

Zuzana Beňušková

Workshop mladých vedeckých pracovníkov vo Viedni.....106

Úvod (*krátený*)

Monotematický blok štúdií tvoria príspevky z konferencie “Súčasný stav a perspektívy urbánnej etnológie na Slovensku”, konanej 5. októbra 1995 na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.. Doplnené sú o vybrané príspevky z konferencie “ Stabilita a zmena vo veľkých mestách strednej Európy”, ktoré boli publikované v nemeckej jazykovej mutácii v samostatnom zborníku. Blok urbánnej etnológie uzatvára časť kandidátskej dizertačnej práce K. Popelkovej.

Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku

Daniel Luther

Etnografia mesta, ako bolo u nás zaužívané súhrnne označovať etnografické výskumy mestských spoločností, sa postupom času, hľadáním adekvátnej tematickej orientácie a metodologických postupov, vyvíja do podoby samostatnej subdisciplíny etnologického bádania. Tento proces je badateľný najmä v posledných rokoch, kedy sa výber problematiky, skúmanej v prostredí mesta, začal mierne odlišovať od hlavného prúdu etnologického výskumu (vidieckych spoločností) na Slovensku. Aké sú okolnosti a príčiny tohto smerovania, akým metodologickým vývojom prechádzal etnografický výskum mesta, či nie je presadzovanie nového súhrnného označenia "urbánna etnológia" len technickou otázkou prispôsobenia sa modifikovanej odbornej terminológii - to sú otázky, ktoré si kladieme pri úvahe nad súčasným stavom urbánnej etnológie na Slovensku.

Keď nahliadneme do bibliografií slovenskej etnografie a folkloristiky, ktoré zachytávajú publikačnú produkciu týchto disciplín od začiatku 20. storočia, urobíme si letný prehľad o miere záujmu našich predchodcov i nás samotných o mestské spoločenstvá. Publikovaných prác z prostredia menších alebo väčších miest je relatívne dost' (žiaľ nemáme k dispozícii samostatnú bibliografiu). V topografických registroch nachádzame mestá a mestečká z celého Slovenska, no pri podrobnejšom sledovaní obsahu príspevkov zisťujeme, že prevládajú informácie o sídelnom a stavebnom vývine a o rôznych formách remeselnej výroby, správy o výstavách, múzeách, vystúpeniach folklórnych telies a pod., a v menšom počte popisujú niektorých tematicky ohraničených javov, ktoré zapadajú do zaužívaných klasifikačných systémov etnografického a folkloristického výskumu. Viditeľne sa tu prejavujú obmedzenia klasickej tematickej orientácie i metód výskumu, ktoré neumožňovali prenikať zaužívanými pohľadmi do života a kultúry mestského prostredia. Tam kde nebolo typickej ľudovej architektúry, krojov, roľníckej práce, samozásobiteľského typu materiálnej kultúry a samoprodukcie duchovnej kultúry a umenia, tam akoby sa strácal predmet bádania. Zaužívaná orientácia na tradičné (relatívne nemenné, archaické, zdedené) a ľudové (neprofesionalizované a kolektívne uchovávané) prejavy kultúry a spôsobu života neposkytovala v dynamickejšie sa rozvíjajúcich mestských spoločenstvách porovnateľné možnosti štúdia. A navyše, ako zdôraznil M. Leščák, vidiecke spoločenstvá ako hlavný nositeľ ľudových tradícií, neboli v čase profesionalizácie tohto vedného odboru dostatočne preskúmané, s čím bola spojená preferencia tzv. záchranných výskumov tradičnej ľudovej kultúry v dedinskom prostredí, ktorá odsúvala výskumy miest na perifériu etnografického a folkloristického záujmu.¹

Mestá, ich história a kultúra, zaujímala predovšetkým vlastivedných pracovníkov, ktorí zhromažďovali najmä poznatky topografické, archeologické, historické, umelecko-historické, jazykovedné, poznatky o stavebnom a architektonickom vývine mesta a pod. A popri tom aj údaje etnografické i folkloristické. Publikované sú hlavne v regionálnej tlači. Ojedinelé sú staršie monografické vlastivedné práce: Detva (1905), Brezno a jeho okolie (1928), Kremnica, Nová Baňa a okolie (1934), Bardejov a jeho okolie (1935).

Obsah etnografických poznatkov, zhromaždených v týchto starších, ale aj novších monografických prácach, sa len okrajovo dotýka základného poslania, ktoré možno prisúdiť urbánno-etnologickému výskumu: vystihnúť a popísať to, čo charakterizuje život a kultúrne prejavy ľudí v meste (oproti vidieku), podať obraz odlišnej profesionálnej a spoločenskej štruktúry, aktivít obyvateľov, ich životného štýlu, súžitia týchto vnútorne diferencovaných

sociálnych celkov a pod. Teda pozornosť sústrediť na odlišný tematický okruh, než akému sa venovala klasická etnografia menších vidieckych spoločností.

Industrializácia - urbanizácia - mestské ľudové vrstvy Okolnosti, ktoré viedli k intenzívnejšiemu sociologickému, sociálno-antropologickému a etnografickému záujmu o mestské sídla, osvetľujú práce K. Fojtíka a O. Skalníkovej.² Prvé výskumy tohto druhu v Európe a USA pochádzajú z prostredia priemyselných oblastí a robotníctva ako predstaviteľa mestských ľudových vrstiev. Vyvolala ich spoločenská požiadavka spoznať pracovné a životné podmienky tohto väčšinou prisťahovaného obyvateľstva hlavne na perifériách miest, s čím boli spojené mnohé pálčivé sociálne problémy. Z prostredia medzivojnovaj Bratislavy tak vznikla ojedinelá práca o proletárskom obyvateľstve v mestskej časti Dornkappel.³ Uvedené okolnosti však nezapadali do koncepcií etnografie medzivojnového obdobia. Skúmali určitý typ kultúry s dôrazom na archaické formy a tieto sa v mestských spoločnostiach väčšinou neuchovávali.

Etnografické výskumy mestského robotníctva a priemyslových oblastí sa presadili až pod vplyvom zmien v metodologickej orientácii českej a slovenskej etnografie po roku 1948. Súviselo to s prehodnotením (a rozšírením) pojmov ľud a ľudové vrstvy, ktoré v tom čase predstavovali uznávaný (ale už aj spochybňovaný) objekt etnografického bádania. Kým v Čechách sa výskumy orientovali do prostredia veľkých miest a priemyselných aglomerácií, na Slovensku sa výskum robotníctva začal v prostredí dediny. Obec Žakarovce so zachovanou tradičnou ľudovou kultúrou bola vhodným modelom v minulosti rozšíreného prelínania roľníckych a robotníckych zamestnaní na slovenskom vidieku. V 60. rokoch sa záujem etnografov presúval z tradičných kultúrnych foriem na "súčasnosť" vývinových procesov. Tak sa dostal do popredia problém vplyvu industrializácie na ľudovú kultúru, v rámci ktorého sa upozornilo na nutnosť skúmať aj mestské formy života a kultúry, čoho dokladom bol príspevok týkajúci sa Košíc.⁴ V 2. polovici 70. rokov sa rozbehli výskumy baníckych oblastí a špecializovaný výskum robotníckych kolónií, realizovaný v menších mestských a prímestských sídlach.⁵ Výskum robotníctva však nesúvisel s cieľným výskumom mesta, upriamil sa na jednu sociálnu vrstvu, na osobitosti jej spôsobu života a kultúry, na prenášanie a uchovávanie tradičných (vidieckych) kultúrnych modelov, preberanie mestských kultúrnych foriem a pod. Treba povedať, že i keď išlo o ideologicky preferovanú tému, v etnografických prácach nenadobudla skreslený propagandistický rámeček.

Etnografia veľkého mesta

Prvé práce školených etnografov vznikli v 60. rokoch 20. storočia a zamerali sa najprv na prostredie "veľkej Bratislavy", kde najmä okrajové obce a štvrte predstavovali tradičné výskumné prostredie (osídlenie, etnické zloženie, remeselné a vinohradnícke tradície). Nadviazali na mnohé staršie i novšie pramene historicky orientovaných disciplín k všeobecným dejinám mesta, čo ovplyvnilo aj ich základnú metodologickú koncepciu.

Koncepčne nová bola vedecko-výskumná téma "etnografické aspekty výskumu súčasnej mestskej rodiny", ktorou sa začiatkom 70-tych rokov vo vtedajšom Národopisnom ústave SAV začala formovať subdisciplína, pracovne nazývaná etnografiou mesta. Oproti predchodcom sa jej riešiteľ P. Salner zameril na prevažne meštianske jadro Bratislavy, mesto uchopil ako etnický a sociálne mnohvrstevný celok v synchronnom analytickom zábere, čo predpokladalo zmenu zaužívanej metodiky výskumu.⁶ V tých rokoch rozbehla S. Kovačevičová rozsiahlu dokumentáciu postupne asanovaných starých štvrtí Bratislavy ako miznúcich dokladov ľudovej kultúry mesta.⁷

Pri etnografickej interpretácii výskumov Bratislavy sa začali hľadať odlišné teoretické východiská skúmania mestského prostredia. Tak napr. pri prvých obširnejších spracovaniach vývoja etnickej štruktúry mesta je badateľné prekonávanie historicko-demografických

popisov a odhaľovanie problematiky etnických vzťahov,⁸ pri interpretácii poznatkov z výskumov ľudových mestských štvrtí sú urbanistické a architektonické hľadiská prevrstvené skúmaním sociálnej skladby a kultúrnych znakov meštianskych a nemeštianskych vrstiev, teda problematikou "ľudovosti" mesta.⁹ Takýmto spôsobom sa nachádzalo opodstatnenie širšieho etnografického záujmu o veľkomestské prostredie.

Metodologický posun v etnografickom vnímaní mestského spoločenstva sa prejavil v publikovaných štúdiách dvoch monotematických vydaní časopisu Slovenský národopis (1985 a 1987), ktoré sú zamerané na bratislavské prostredie. V prvom súbore štúdií z roku 1985 boli oporou pri spracovaní takéhoto obsiahlejšieho textu dva výskumné projekty, ktoré sa vtedy riešili na bratislavských národopisných pracoviskách. Prvým bol tímový výskum pracovníkov Národopisného ústavu SAV v sídliskách Bratislavy.¹⁰ Podstatou vedeckého problému bolo nájsť väzby alebo odlišnosti v kultúre sviatkovania väčšinou prisťahovaného obyvateľstva bratislavských sídlisk s ich pôvodným rodiskom, a tým sa exaktne priblížiť k problematike integrity mestského spoločenstva, adaptácie a asimilácie v mestskom prostredí a pod.

Druhý výskumný projekt realizovali pracovníci Katedry etnografie a folkloristiky FFUK v okolitých prímestských obciach Bratislavy. Mali byť akýmsi laboratóriom pre štúdium kontaktov mesta s dedinou, prostredím, kde sa dajú skúmať vzájomné vplyvy tak povediac z prvej ruky: "etnografickým výskumom prímestských osád sa nesledovala ľudová kultúra a spôsob života ľudu iba z hľadiska jej vývoja vo vnútri jednotlivých dedín, ale aj z hľadiska vzájomných kontaktov medzi týmito dedinami, no predovšetkým z hľadiska postavenia predmestských osád v rozvíjaní vzájomných vzťahov medzi mestom a dedinou".¹¹ V publikovaných prácach sa však nachádzajú len čiastkové príspevky k bližšiemu spoznaniu niektorých stránok fungovania mestského sociálneho organizmu (otázky etnického vývoja, migrácie za prácou a pod.), viac sú orientované do vnútra sociálneho a kultúrneho prostredia týchto pôvodne samostatných obcí.

Tematický rámec celého prvého súboru štúdií, venovaného etnografii Bratislavy, doplnili obnovené a dopracované staršie poznatkové súbory, týkajúce sa problematiky historického vývinu etnickej a sídelnej štruktúry mesta. Uvedené metodologicky odlišné tri okruhy príspevkov sú ukázkou hľadania etnografického uchopenia problematiky "veľkého mesta".

O dva roky neskôr publikoval Slovenský národopis druhý súbor štúdií z prostredia Bratislavy.¹² Podnetom tu bola výskumná úloha Život a bývanie veľkomestskej rodiny v 1. pol. 20. storočia. Popri úvodných charakteristikách etnického a demografického vývoja Bratislavy ide o tematicky široký záber do problematiky bývania a rodinného života obyvateľov mesta, kultúrneho kalendára a obradov, spolkového života a profesnej orientácie obchodníkov. Z metodologického hľadiska ich možno charakterizovať ako historické analýzy vybraných (izolovaných) sociálnych a kultúrnych javov. Príklon k medzivojnovému obdobiu vychádzal z potreby spoznať sociálne a kultúrne prostredie predchádzajúcej historickej etapy ako poznatkového zázemia pre lepšie pochopenie následných vývinových období. To určilo i pomerne ujasnenú metodologickú koncepciu, v rámci ktorej sa javy chápali ako procesuálne, meniace sa v kontexte sociálneho prostredia a doby.

Etnografia malého mesta

Rozlišovanie medzi veľkými a malými mestami sprevádzalo všetky pokusy o ich etnografické uchopenie, čo spôsobilo profiláciu dvoch akoby odlišných smerov etnografického výskumu mesta. Vyplývalo to zrejme z toho, že v minulosti boli na Slovensku v početnej prevahe malé mestá a až doba priemyselnej urbanizácie a príliv obyvateľstva do miest zmenili ich demografické charakteristiky. Tak napr. v roku 1869 len Bratislavu (46 540 obyv.) a Košice (21 742 obyv.) možno považovať za väčšie mestá svojej doby a iba niekoľko ďalších malo niečo viac ako 10 tisíc obyvateľov (Banská Štiavnica a Banská Belá, Komárno,

Prešov, Nitra, Detva s okolitými lazmi).¹³ Príbuznosť s vidieckymi sídlami potvrdzoval aj historicky prevládajúci poľnohospodársky charakter miest na Slovensku (vrátane banských), ktoré popri tom plnili aj funkciu remeselníckych a obchodných centier. Výlučne remeselnícko-obchodných stredísk bolo pomerne málo.¹⁴ Popri veľkostnom a hospodársko-funkčnom hľadisku zohrávalo svoju úlohu aj rozdielne historicko-právne postavenie miest. Malé mestá pôsobili navonok ako homogénnejšie celky, veľké mestá ako etnicky, sociálne a kultúrne heterogénne.¹⁵

Prvoradá dôležitosť sa pripisovala spoznávaniu funkcií vidieckych miest. Vyplývalo to z ich úzkej prepojenosti so širším sídelným okolím, z ich centrálneho významu v hospodárskom, spoločenskom i kultúrnom živote etnografických regiónov, čo sú dôležité okolnosti pre spoznávanie vývinu tradičnej ľudovej kultúry. Súčasne sa zdôrazňovala aj nutnosť skúmania miest samotných. Ako zdôraznil V. Frolec, pri komplexnom pohľade na historické a právne postavenie miest, ich veľkosť, hmotnú a priestorovú podobu a vybavenosť, špecifické funkcie, ale aj na mesto ako sociálny útvar a kultúrny priestor, sa "národopisná problematika vidieckeho mesta úzko spája s aspektami historickými a sociologickými".¹⁶

Prvým závažnejším výsledkom tejto metodologickej orientácie sú dva zväzky zborníka Venkovské město¹⁷ (1986; 1987), kde popri českých reáliách nachádzame aj niekoľko príspevkov z prostredia slovenských vidieckych miest. Väčšia skupina autorov sa v nich tematicky zamerala na problematiku urbanisticko-architektonických hodnôt, demografického vývoja, sociálnej štruktúry a vzťahov, na kontakty medzi mestom a dedinou, pričom vychádzali z historickej metódy, menej sa uplatnila synchronná analýza súčasných javov (obyčaje, voľný čas). Odlišnosť týchto metodických postupov zodpovedá zdôrazneniu historicko-etnografického alebo sociologicko-etnografického rámca sledovaného javu. Aj v následnom zborníku tejto série Město (prostor, lidé, slavnosti)¹⁸ prevládla orientácia na charakterizovanie prostredia miest prostredníctvom popisov javov v určitom historickom období alebo v priereze ich historického vývoja.

Smerovanie k urbánnej etnológii

Určitým prelomom vo vývine etnografie mesta bolo vydanie publikácie Taká bola Bratislava.¹⁹ Formou výpovede sa zvykne charakterizovať ako populárno-vedecká, avšak z metodologického hľadiska, spôsobom získavania poznatkov, ich kritickým zhodnotením, klasifikáciou a interpretáciou, poznámkovým aparátom a dokumentaristickou ilustračnou prílohou spĺňa odborné parametre. Predstavuje u nás prvý ucelený pohľad na každodenný život mestského spoločenstva, čomu zodpovedá aj výber tematických okruhov - život rodinný a spoločenský, sviatočný a všedný, v spolkoch, kluboch, kaviarňach, pod viechami, na uliciach a námestiach a pod. Podrobnejší pohľad však ukazuje, že východiskom sú tu odborne koncipované výskumy rodiny a bývania, etnických, konfesionálnych, profesných a záujmových skupín, rodinných a kalendárnych obyčají, kultúrneho kalendára, správania vo voľnom čase, tradícií vinohradníctva, využívania priestorov mesta a jeho okolia, vzťahu meštianstva k sociálne nižším vrstvám (ľuďom na okraji spoločnosti) a pod. Plastičnosť výpovede sa dosiahla kombináciou etnologických zovšeobecnení a archívnych dokladov s individuálnymi hodnoteniami, uvádzaním viacerých, často aj protichodných postojov a spomienok (získaných z rozhovorov s informátormi a excerpciou publikovaných prameňov), ako aj používaním len nevyhnutnej odbornej terminológie. Publikácia sa zameriava na špecificky mestské javy, ukazuje vnútorne diferencovanú spoločenskú štruktúru mesta v 1. polovici 20. storočia a poukazuje na princípy pomerne harmonického súžitia. Postupy,

uplatnené pri jej príprave, využili aj výskumníci v prostredí miest Brna,²⁰ Banskej Bystrice i Košíc.²¹

Publikáciou Taká bola Bratislava sa začala nová etapa etnografického výskumu veľkomestského prostredia. Poznatkový fond odkryl viacero ďalších doposiaľ neriešených vedeckých problémov. Už dávnejšie bol známy problém sociálnej integrácie v prostredí Bratislavy. Prudký rast počtu obyvateľov v 20. storočí už sám osebe poukazoval na nutnosť skúmať procesy adaptácie prístahovalého obyvateľstva, uchovávaní a prerušovania väzieb s rodiskom, utvárania nových (mimoprofesionálnych) sociálnych vzťahov, identifikácie a vplyvu sociálnych inštitúcií, ktoré sú v tomto procese rozhodujúce atď. Aj keď výskumný tím nebol pripravený riešiť túto problematiku komplexne, podarilo sa aspoň poukázať na rozdiel medzi prirodzenými, neriadenými adaptačnými procesmi v dobe nie tak prudkého rastu mesta v medzivojnovom období a na dôsledky neprirodzenej masovej imigrácie v povojnových rokoch, kedy navyše mnohé tradičné sociálne mechanizmy napomáhajúce adaptácii a integrácii do spoločenstva mesta prestali fungovať.²²

Oproti predchádzajúcim plošným popisom rôznych stránok materiálnej, duchovnej a sociálnej kultúry mesta vo vymedzenom historickom období je tu v popredí vedecký problém (procesy adaptácie), podstata ktorého sa analyzuje a interpretuje na podklade vybraných oblastí života spoločenstva. Používanie dokladov k uvedeným procesom z historicky rozmanitých období (medzivojnové obdobie - prítomnosť - prierez 20. storočím) zodpovedá zaužívanému príklonu k historickej, sociologickej alebo sociálno-psychologickej orientácii. Preto je možné uvažovať aj o adekvátnosti metodologických prístupov k zvolenej problematike, o použití ďalších doplnujúcich výskumných metód a techník, kvalitatívnej či kvantitatívnej podloženosti záverov, o rozpracovanosti teoretických východísk a pod.²³

Podobne aj výskumy "malého mesta", prebiehajúce od konca 80. rokov v Skalici, Pezinku a Trenčíne,²⁴ ale aj obsiahlejší historicko-etnografický výskum v Liptovskom Mikuláši,²⁵ vychádzajú z metodologicky odlišnej koncepcie. Dovtedy zaužívané prístupy vnímali malé mesto buď z hľadiska ich sídelného, historicko-právneho, demografického a kultúrneho vývinu, alebo ako hospodárske a kultúrne stredisko prepojené so širším okolím. V uvedených novších prístupoch sa k mestu pristupuje ako k ohraničenému, vnútorne štruktúrovanému sociálnemu organizmu. Skúmajú sa podmienky a prejavy sociálnej diferenciacie, súvislosti so všeobecnými spoločenskými procesmi, so sociálno-ekonomickými záujmami profesionálnych, etnických, konfesijných, záujmových a iných skupín v historickom kontexte a pod. Tento prístup sa stotožňuje s koncepciami výskumov "veľkých miest". Dôraz na skúmanie sociálneho kontextu javov v prostredí samotného mesta odstraňuje metodologickú opodstatnenosť odlišovania veľkých miest od malých.

Ďalší vedecký problém vyjadroval samotný názov projektu "tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách strednej Európy".²⁶ Pri jeho riešení sa pristúpilo k medzinárodnej spolupráci v očakávaní poznatkového i metodologického prínosu. V komparatívnej rovine rovnakých či podobných procesov v iných mestách stredoeurópskeho priestoru sa identifikoval politický, ekonomický, sociálny a kultúrny kontext konfliktných vzťahov rôznych etnických, konfesijných, profesionálnych, generačných a záujmových skupín mestských spoločenstiev. Ukázalo sa, že v metodologických prístupoch kolegov zo Slovenska, Čiech, Poľska a Maďarska prevládla orientácia na analýzu historickej procesualnosti sledovaných javov, kým rakúski kolegovia uprednostnili synchronnú metódu analýzy javov vo vybranej časovej etape.

Aj v súčasnosti riešená problematika dynamiky sociálnych procesov v kontexte historických spoločenských zmien potvrdzuje zmenenú, etnologicky orientovanú koncepciu výskumu mesta. Predpokladá analyzovať a interpretovať vzájomné súvislosti medzi

globálnymi sociálnymi procesmi, ktoré prebiehali v strednej Európe v 20. storočí a každodenným životom obyvateľov veľkých miest.²⁷

Smerovanie od zhromažďovania a popisu dát o určitom sociálnom alebo kultúrnom jave k ich teoretickej interpretácii napovedá, že etnografia mesta postupne prechádza na platformu urbánnej etnológie. V súčasnej etape je teda dôležité nielen zhodnotiť výsledky, ale aj precizovať orientáciu a metodologické postupy urbánno-etnologických výskumov.

Predmet urbánno-etnologických výskumov

Pri spresňovaní súčasného smerovania urbánnej etnológie na Slovensku môže byť vhodným teoretickým východiskom prvá ucelená koncepcia etnografického uchopenia problematiky mesta, spracovaná K. Fojtíkom na stránkach Slovenského národopisu v roku 1965. Tento uznávaný odborník v uvedenej problematike vychádzal zo širších skúseností z výskumov miest (doma i v zahraničí) a pomerne jasne sformuloval, v čom pravdepodobne spočíva "špecifickosť národopisného výskumu mesta": v zachytení a interpretácii údajov zo všetkých oblastí všedného a sviatočného života širokých vrstiev mestského obyvateľstva so zvláštnym zreteľom k miestnym osobitostiam, v orientácii na zvláštne formy kultúry a života.

Vymedzenie predmetu vedeckého záujmu v oblasti všedného a sviatočného života širokých vrstiev mestského obyvateľstva je príliš všeobecné a objavuje sa aj v neskorších definíciách. P. Salner upresnil, že ide o neprofesionálne aspekty života a kultúry,³⁰ čím sa viac priblížil etnografickému chápaniu. Tu je potrebné pripomenúť, že predmetom záujmu sú aj tradíciu prenášané pracovné postupy a zvyklosti mestských profesných skupín (napr. tradičné vinohradníctvo, hrnčiarstvo a pod.), čím sa termín "neprofesionálne" znejasňuje. Je zrejmé, že tu ide o snahu odčleniť materiálne i nemateriálne produkty školených (nededených) profesionalizovaných činností, a tak sa nepriamo ponechávajú v centre záujmu neškolené činnosti, viazané na neliterárne tradície. Tým sa však predmet záujmu zužuje, pretože tradície (prenášané medzigeneračnou výmenou) sú len čiastočnou inšpiráciou mnohotvárneho života súčasníkov. Určitým východiskom môže byť ohraničenie urbánnoetnologického záujmu v medziach nadindividuálnych (skupinových) a stabilizovaných prejavov kultúry a života mestského obyvateľstva. Tým sa aj priblížujeme k uchopeniu kategórie zvláštneho.

K. Fojtík upresnil stanovenú orientáciu v tom zmysle, že skúmanie zvláštností (rozlišujúc lokálne tradície starousadlíkov a kultúrny prínos prisťahovalcov) nevyhnutne predpokladá "skúmanie podmienok, v ktorých prebiehal dlhodobý proces akulturácie".²⁸ V týchto formuláciách zohľadnil demografickú štruktúru novodobých veľkých priemyselných miest s rozsiahlym zastúpením prisťahovaného obyvateľstva. S odstupom času (pribúdaním v meste narodených generácií) nepovažujeme tento moment za rozhodujúci, pre súčasné potreby ide o úzke vymedzenie problematiky. Doterajšie poznatky potvrdzujú, že:

a) proces ovplyvňovania kultúr ako jeden z dôsledkov kultúrnych kontaktov je výrazným znakom mestských spoločenstiev. Skúmanie podmienok rôznych foriem kultúrnych zmien (akulturácie, adaptácie, asimilácie, difúzie a i.) predstavuje len jednu z možností uchopenia špecifickej kultúrnej mnohorakosti miest;

b) procesy kultúrnych zmien prebiehajú prostredníctvom kontaktov viacerých sociálnych skupín, vo vnútri jedného sociálneho celku i navonok, čo predpokladá interpretáciu sociálneho organizmu miest;

c) popri kultúrnych zmenách zaznamenávame v prostredí miest aj výrazné znaky stability kultúr, ktorých prejavom sú lokálne tradície, stereotypy správania sociálnych skupín a pod. Štúdium "osobitostí" tak predpokladá rozlíšiť všeobecné civilizačné (dynamické) procesy a podmienky pre uchovávanie tradičných lokálnych vzorov (stabilizačné procesy);

d) "osobitosti" môžeme chápať aj v tom zmysle, že predstavujú sociálne a kultúrne javy charakteristické (osobité) pre mestské prostredie (oproti vidieckemu). Ich skúmaním odhalíme princípy, ktoré sú vytvárané, uplatňované a šírené mestskými spoločenstvami.

Z toho možno usudzovať, že štúdium zvláštností mestského života a kultúry nie je len výrazom odlišenia výskumov mestských spoločenstiev od vidieckych, kde prevláda štúdium všeobecných črt, ale prináša aj rad kľúčových teoretických problémov, spadajúcich do sféry záujmu etnológie. A ako zdôraznil K. Fojtík, "sústredením pozornosti na lokálne prvky kultúry a spôsobu života a zisťovaním ich funkcií v celku dnešného života širokých vrstiev mestského obyvateľstva sa národopisný výskum odlišuje od výskumov iných spoločenskovedných disciplín". Do popredia kladie skúsenosť, že je potrebné skúmať malé spoločenské skupiny ako základných nositeľov tradícií a pri tom je nevyhnutné uplatniť porovnávaciu metódu, rešpektujúcu sociálne diferencovanú štruktúru mesta.²⁹

Napriek avizovanej nutnosti skúmať hlavne mestské osobitosti a ich funkcie v súčasnom spoločenstve sa prvé etnografické práce, ako je zrejme z predchádzajúcich popisov, zamerali najprv na vývin etnickej a sociálnej štruktúry mesta, na formy a funkcie vybraných javov v historicky uzavretých etapách vývoja (najmä obdobie prvej republiky), alebo na javy v procese ich historického vývoja so snahou dospieť k ich súčasným podobám a funkciám. V predmetnej rovine sa v široko koncipovaných záberoch uprednostňovali všeobecné črty spôsobu života a kultúry mesta, čo má svoje metodické opodstatnenie skôr vo vidieckych spoločenstvách (kultúrne a sociálne homogénnejších). Nepovažujeme tento odklon za nepochopenie problematiky, ale za nevyhnutné oboznámenie sa s východiskovými charakteristikami prostredia, v ktorom sa výskumník pohybuje. Takúto požiadavku nachádzame aj vo formulácii M. Leščáka, ktorú predostrel v čase sústredenejšieho záujmu etnografov o výskumy Bratislavy: "...úlohou etnografického výskumu starších vývinových etáp mesta je sledovať podiel etnických a sociálnych skupín pri formovaní zvláštnych a všeobecných črt mestskej kultúry a spôsobu života".³¹ Uvedená orientácia je nevyhnutná v počiatočnej etape výskumu mesta, no historicky zamerané výskumy s modifikovanou tematickou orientáciou sú aktuálne aj v pokročilejších štádiách, kedy sa už predpokladá preorientovanie sa na život a kultúru súčasníkov.

Pre urbánnu etnológiu na Slovensku je zatiaľ charakteristické uprednostňovanie výskumov starších období, ako aj uplatňovanie historickej metódy pri interpretácii skúmaných javov. Zdôrazňuje sa požiadavka spoznávať vývin javov. Oproti tomu, ako upozorňuje A. Bitušiková v rozbere zahraničnej (americkej a západoeurópskej) urbánoetnologickej produkcie, "...historizujúci prístup, na aký sme zvyknutí pri našich výskumoch, je pomerne zriedkavý. Zaujímavý je súčasný stav a budúcnosť".³² Tomu zodpovedá aj uplatňovanie niektorých odlišných metód a techník výskumu. Našou úlohou do budúcnosti, popri produktívnom využívaní doterajších postupov, je priblížiť sa uvedenému trendu.

Poznámky

- 1 LEŠČÁK, M.: *Stadtforschung in der slowakischen ethnographie*. In: *Ethnokulturelle Prozesse in der Großstädten Mitteleuropas*. Bratislava 1992, s. 7-13. Tiež SALNER, P.: *Národopis v meste - mesto v národopise*. *Národopisné informácie*, 1988, 4. 1, s. 35-42.
- 2 SKALNÍKOVÁ, O.: *Etnografické výskumy veľkomesta v Československu*. *Slovenský národopis*, 35, 1987, č. 2-3, s. 403-412; FOJTÍK, K.: *Výzkum města a dělnictva v zahraniční literatuře sociologické a etnografické*. *Slovenský národopis*, 35, 1987, č. 2-3, s. 413-428.
- 3 MARKO, I. J.: *Dornkappel*. Praha 1938.
- 4 MARKUŠ, M.: *Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru*. In: *Slovenský národopis*, 14, 1966, č. 4, s. 605-615.
- 5 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *K problematike životného prostredia robotníkov na Slovensku v minulosti*. *Slovenský národopis*, 24, 1976, č. 1, s. 1-38; ČUKAN, J.: *Niekoľko poznámok*

- k susedským vzťahom v starej baníckej kolónii v Handlovej. Slovenský národopis, 28, 1980, č. 2, s. 227-246.*
- 6 SALNER, P.: *Etnografické aspekty výskumu súčasnej mestskej rodiny (Na základe materiálu z obvodu Bratislava I). Rkp. kand. práce, Bratislava, NÚ SAV 1979.*
- 7 *Výskumný materiál je uložený v archíve Ústavu etnológie SAV pod č. 852 I-IV.*
- 8 KALESNÝ, F.: *K niektorým etnografickým aspektom narastania robotníckej triedy v Bratislave. Slovenský národopis, 28, 1980, s. 247-256; KALESNÝ, F.: K otázke historických premien a etnickej mnohorakosti spôsobu života a kultúry ľudu Bratislavy. Slovenský národopis, 33, 1985, č. 1, s. 7-32.*
- 9 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *K etnografickej charakteristike ľudových štvrtí a kolónii Bratislavy v minulosti. Slovenský národopis, 33, 1985, č. 1, s. 33-87; NIEDERMÜLLER, P.: Mestská kultúra - ľudová kultúra. Slovenský národopis, 35, 1987, č. 2-3, s. 467-479.*
- 10 FEGLOVÁ, V. - SALNER, P.: *Sviatočné príležitosti v súčasnom mestskom prostredí. (Výsledky ankety na bratislavských sídliskách.) Slovenský národopis, 33, 1985, č. 1, s. 88-115.*
- 11 PODOLÁK, J.: *Niektoré poznatky z etnografického výskumu prímestskej Bratislavy. Slovenský národopis, 33, 1985, č. 1, s. 139.*
- 12 *Slovenský národopis, 35, 1987, č. 2-3, s. 245-402.*
- 13 THURZO, I.: *K urbanistickým problémom ochrany ľudovej architektúry v prostredí malých miest na Slovensku. In: Venkovské mesto II. (Zost. V. Frolec.) Uherské Hradišče 1987, s. 111.*
- 14 LEHOTSKÁ, D.: *Vidiecke mesto na Slovensku. In: Venkovské mesto I. (Zost. V. Frolec - V. Šepláková.) Uherské Hradišče 1986, s. 20.*
- 15 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 7-23.*
- 16 FROLEC, V.: *Etnografická problematika studia venkovského mesta. Národopisné aktuality, 21, 1984, č. 2, s. 97; FROLEC, V.: k zborníku Venkovské mesto, zv. I., c. d., s. 9.*
- 17 *Venkovské mesto, zv. I. a II., c.d.*
- 18 *Město. Prostor, lidé, slavnosti. (Editor V. Frolec.) Uherské Hradišče 1990, 354 s.*
- 19 SALNER, P. a kol.: *Taká bola Bratislava. Bratislava 1991, 199 s.*
- 20 SIROVÁTKA, O. a kol.: *Město pod Špilberkem. Brno 1993, 242 s.*
- 21 BITUŠÍKOVÁ, A.: *Stabilität und Veränderung der Funktionen der Hauptplatzes im Licht der historischen Entwicklung. In: Stabilität und Wandel in der Großstadt. Bratislava 1995, s. 113-124; OČENÁŠOVÁ, S.: Evangelischer A. B. Verein in Banská Bystrica. In: Stabilität..., c.d., s. 51-56; DARULOVÁ, J.: Stabilität und Veränderungen der Funktionen der Wochen- und Jahrmärkte (Radvaner Jahrmarkt in der Erzählung aus der Erinnerung). In: Stabilität..., c.d., s. 95-102; BADAČOVÁ-ČORBOVÁ, S.: Ulica ako miesto spoločenských kontaktov. Slovenský národopis, 43, 1995, č. 1, s. 47-56.*
- 22 *Súbor štúdií "Adaptation in Stadtmilieu". In: Ethnokulturelle Prozesse in der Großstädte Mitteleuropas. (Zost. D. Luther - P. Salner.) Bratislava 1992, s. 17-65.*
- 23 SALNER, P.: *K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta. Slovenský národopis, 30, 1982, č. 2, s. 211-218; SALNER, P.: Pramene. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 24-28.*
- 24 *Napr. POPELKOVÁ, K.: Podmienky sociálnej komunikácie v meste Skalica v medzivojnovom období. In: Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. Bratislava 1991, s. 20-35; VRZGULOVÁ-KARDOŠOVÁ, M.: Jednotlivec v spoločenskej štruktúre mesta. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava 1992, s. 89-101; POPELKOVÁ, K.: Mládež v spoločenskom živote malého mesta (Pezinok) v medzivojnovom období. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 67-74.*

- 25 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Liptovský Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830-1945. Lipt. Mikuláš 1993, 159 s.*
- 26 Súbor štúdií "Toderanz und Intoleranz in Großstädten Mitteleuropas". In: *Ethnokulturelle Prozesse...*, c.d., s. 69-221.
- 27 Napr. SALNER, P.: *Urbánno-etnologický seminár "Mesto po roku 1989". Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 99-100; LUTHER, D.: Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924). Slovenský národopis, 41, 1993, č. 1, s. 16-29. SALNER, P.: Bratislava in Apathie. Slovenský národopis, 42, 1994, s. 185-201. Zborník Stabilität und Wandel in der Großstadt. Bratislava 1995, 172 s.*
- 28 FOJTÍK, K.: *Problémy a metody národopisného výzkumu průmyslového města a oblasti. Slovenský národopis, 13, 1965, s. 419-420.*
- 29 FOJTÍK, K.: *Problémy ..., c.d., s. 425-426.*
- 30 SALNER, P.: *K teoretickým problémom, c. d., s. 213.*
- 31 LEŠČÁK, M.: *Poznámky k zameraniu etnografického výskumu Bratislavy. Slovenský národopis, 35, 1987, č. 2-3, s. 483.*
- 32 BITUŠÍKOVÁ, A.: *Vývojové trendy urbánnej etnológie. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 40-44.*

Premeny funkcií námestia ako priestoru spoločenskej komunikácie

Alexandra Bitušíková

Námestie možno vo všeobecnosti charakterizovať ako verejné priestranstvo, ktoré priťahuje heterogénne obyvateľstvo a ponúka mu možnosti zúčastňovať sa mestského života. Námestie spĺňa rôzne funkcie, ktoré sa v priebehu spoločensko-historického vývinu môžu meniť. V minulosti centrálna námestia - najmä v európskom priestore - plnili funkciu promenádu, výstavnú a oddychovú, bol to priestor pre rôzne prehliadky a slávnosti, miesto pre prezentovanie sociálneho postavenia, módy, pre oddychové a relaxačné aktivity ako prechádzky, rozprávania, čítanie, schôdzky či pozorovanie ľudí. Dôležitá bola vždy aj obchodno-trhová funkcia námestia. Postupným vývojom, rastom a diferenciaciou urbánnej populácie a rozšírením dopravy prestáva byť promenáda a oddychová funkcia dominantnou a nahrádzajú ju iné funkcie námestia.

Dôležitým kritériom návštevnosti každého námestia je vzťah medzi architektúrou a celkovým designom námestia a jeho funkciami. Ak má byť námestie polyfunkčným priestorom, nie je zanedbateľné, či je pešou zónou alebo dopravným uzlom, či je tu dosť zelene a stromov, lavičky, fontána, dostatok slnka a tieňa, vhodné osvetlenie, možnosti rôznych druhov občerstvenia - t.j. vymoženosti slúžiace ľuďom, obyvateľom mesta i jeho návštevníkom. Námestie slúži diferencovanej urbánnej populácii. Je symbolom mestského života a malo by prispievať k pocitu hrdosti a integrovanosti obyvateľov do svojho mesta.

Na príklade centrálného námestia v Banskej Bystrici sa pokúsim načrtnúť, ako dokáže stabilita a zmena funkcií námestia vplyvať na vzťah a identitu obyvateľov s mestom. Pri výskume som sa zamerala na obdobie od vzniku I. ČSR až po súčasnosť. Vychádzala som zo štúdií archívnych materiálov, memoárovej beletrie a dobovej tlače. Cenným zdrojom informácií boli riadené rozhovory s informátormi. Poznatky týkajúce sa súčasnej podoby námestia sú výsledkom priameho neštandardizovaného pozorovania v rokoch 1994-1995.

Obdobie 1918-1948

Banská Bystrica bola začiatkom storočia malé mesto s 9 tisíc obyvateľmi. Od konca 18. storočia do roku 1923 bola administratívnym centrom Zvolenskej stolice. Etnické zloženie obyvateľstva ovplyvňoval historický vývin mesta i celého Slovenska v rámci Uhorska. Banícku a remeselnícku tradíciu rozvíjali najmä nemeckí prisťahovalci, ktorí sa v slovenskom prostredí postupne prirodzene asimilovali a v 18. a začiatkom 19. storočia malo v meste prevahu slovenské obyvateľstvo. Silnejúca maďarizácia v 2. polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia spôsobila pokles obyvateľstva hlásiaceho sa k slovenskej národnosti zo 60 na 47,7 %, klesol aj počet obyvateľov nemeckej národnosti. Po vzniku I. ČSR sa počet obyvateľov slovenskej národnosti zvýšil na 77 %, neskôr až na 90 %, ale trilinguálnosť pretrvávala v meste do 40. rokov 20. storočia. Jazyk Bystričanov medzivojnového obdobia charakterizovali posmievači vetou: "Idem zur Wasserleitung a pustím si vizet." Z hľadiska konfesie prevažujúcim vierovyznaním bolo rímsko-katolícke vierovyznanie (65 %), evanjelické (25 %) a približne desatinu mestského obyvateľstva tvorili Židia.

Obdobie I. ČSR sa javí z hľadiska kultúrno-spoločenského života mesta ako najzaujímavejšie. Väčšina aktivít sa sústreďovala na centrálna námestie, ktoré nieslo v medzivojnovom období názov Masarykovo námestie. Jeho vzhľad ovplyvnil nemecký mestotvorný živel. Centrálna námestie má pretiahnutý tvar, tvoria ho najmä svetské stavby -

bývalé trojposchodové obytné domy ringbürgerov a waldbürgerov (bohatých mešťanov a banských podnikateľov), z ktorých väčšina bola v 17. storočí prestavaná. Dominantami námestia sú hodinová veža, rímsko-katolícky kostol Sv. Františka Xaverského a fontána v strede námestia, nazývaná obyvateľmi mesta vodotrysk. Významnou dominantnou architektonickou pamiatkou námestia bol mariánsky stĺp z roku 1719, premiestnený pred návštevou Nikitu Chruščova v roku 1964 na menej nápadné miesto v areáli mestského hradu.

V období do roku 1948 bolo centrálné námestie skutočne polyfunkčným priestorom, navštevovaným pri rôznych príležitostiach obyvateľstvom mesta, okolitých dedín aj početnými turistami, ktorých lákalo do Bystrice známe: "Za živa v Bystrici, po smrti v nebi." Ako spomína dobový fejtonista Jozef Hobl, pri slávnostných príležitostiach chválili Bystricu dokonca aj Martinčania a Zvolenčania, ktorí ináč "krásu Bystrice nikdy nepreceňujú." (HRONSKÉ NOVINY, 28.1.1923, č. 4.) Pokojná atmosféra námestia, fontána s parčíkom a lavičkami a rad javorov po oboch stranách námestia, poskytovali ideálne možnosti pre oddych a relaxáciu. Za týmto účelom navštevovali námestie najmä starší obyvatelia, ktorým dostatok času dovolil vybrať sa na námestie aj počas dňa len tak, na kus reči, kfmiac pritom holuby a omieľajúc posledné novinky.

Každý večer a v nedeľu dopoludnia po bohoslužbách premenilo sa námestie na promenádu - korzo. Korzo patrilo všetkým. Nebolo len doménou mladých, ani starší si nenechali ujsť príležitosť "pošpacírovať sa per pazuch" po námestí, predebatit' najnovšie klebety a pokritizovať modely korzujúcich dám. Korzo bolo totiž zároveň malou módnou prehliadkou. "Také malomestské korzo je v tých všetkých odtieňoch krásy i veku, vkusu i nevkusy opravdu zaujímavým spoločenským strediskom. Jedno tam pozorujeme: všetko sa bojí staroby a zvlášť mladé dievčatká nechcú sa skoro stať dámami, skrývajúci roky svojej mladosti až ku smiešnosti prehánanou módou." (HRONSKÉ NOVINY, 16.4.1926.) Korzovalo sa vždy od Horného námestia pravou stranou Masarykovho námestia nadol a späť popri fontáne. Dievčatá korzovali v skupinkách samé, chlapci tak isto, nebolo im dovolené verejne sa spolu prechádzať. Aj časový limit bol pre študentov neúprosný: po ôsmej hodine večer sa už nesmeli na korze ukazovať, beda, ak by ich bol niektorý profesor prichytil. Od tridsiatych rokov bolo námestie ozvučené mestským rozhlasom a korzujúcim vyhrávala k dobrej nálade hudba. Zvlášť večerné korzo bolo mimoriadne impozantné. Námestie i veže boli vysvietené, v strede žiaril farebný vodotrysk - pýcha Bystričanov, ktorého voda striekala do výšky 50 metrov.

Korzo bolo miestom pravidelného stretávania sa alebo aspoň vizuálneho kontaktovania rôznych skupín mestského obyvateľstva bez ohľadu na etnické, konfesijné a sociálne zloženie. Prispievalo k stieraniam anonymity, charakteristickej pre mesto, a bolo prostriedkom istej sociálnej kontroly.

Námestie poskytovalo obyvateľom mesta možnosti rozmanitého kultúrno-spoločenského života. Nachádzali sa tu viaceré menšie i väčšie podniky, ponúkajúce občerstvenie a rozptýlenie. Mestské kasíno slúžilo rôznym spolkom, školám a inštitúciám, ktoré tu organizovali svoje večierky, prednášky, kultúrne programy a slávnosti. V židovskom kasíne sa schádzala bystrická "smotánka". Páni tu hrávali karty, popíjali, debatovali a uzatvárali obchody. Vstup bol povolený len členom kasína a ich hosťom, konfesijná a etnická príslušnosť však neboli pri tom rozhodujúce. V kaviarni a hoteli U Wagnera sa schádzali predovšetkým príslušníci vyšších vrstiev. Hrávala tu denne živá hudba - cigánska kapela, od tridsiatych rokov jazzové kapely. V lete bola pred kaviarňou letná terasa na chodníku, kde sedávali, či stáli hostia - štangasti, zväčša s nemeckými novinami v rukách. Vychýreným podnikom na námestí bola dodnes známa vináreň Šestka so živou hudbou na počúvanie. "Je pozoruhodné, že do domu číslo 6 nájdú cestu nielen občania domáci, ale temer i všetci cudzinci, a to i bez sprievodčieho. Tu v tomto dome schádzajú sa vyznavači všetkých vyznaní, príslušníci všetkých národností, politických organizácií a všetkých stavov. Žid i kresťan, proletár i

buržoa, kvetúca a i značne odkvetlá mládež. Tu ukojujú túhu po kultúre, vede a práci tí najsmädnejší. Tu bije srdce kultúrneho i nekultúrneho banskobystričského života." (HRONSKÉ NOVINY, 28.1.1923.)

Študenti sa schádzali v cukrárnach. Rande si oddávna dávali "pod vežou" pri mariánskom stĺpe a odtiaľ zašli do niektorej zo študentských cukrární U Preslov, U Walterov, U Loudov či v blízkej Národnej ulici na haboš, krémešku, štrúdlu a limonádu. A potom - mimo dohľadu prísnych profesorov na Urpín - vrch lásky, do mestského parku alebo na cintorín.

Centrálne námestie bolo v období I. ČSR aj miestom verejných zhromaždení, manifestácií, slávností, sprievodov a procesií. Konali sa tu oficiálne oslavy štátnych sviatkov - najmä výročí vzniku republiky, ktoré boli spojené s vojenskými prehliadkami, promenádami koncertami, manifestačnými prejavmi predstaviteľov mesta, lampiónovými sprievodmi a ľudovými veseliami. Prvomájové oslavy a sprievody ako aj tábory ľudu, ktoré organizovali komunisti, neboli veľmi navštevované, iste najmä preto, že Banská Bystrica bola skôr úradníckym a remeselnícko -obchodníckym mestom, robotnícka trieda nemala v meste početné zastúpenie. O úrovni týchto podujatí sa zmieňuje dobová regionálna tlač: "Prvý máj prebehol kľudne. Domy boli ozdobené slovenskými alebo štátnymi zástavami. Prapodivne sa vynímal sprievod komunistov z okolitých dedín - slabo obeslaný - mal viac rudých zástav ako účastníkov. Na Masarykovom námestí sa hovorili známe odvary ruského čaje." (HRONSKÉ NOVINY, 10.5.1924.)

"Záchrancovia ľudskej spoločnosti - komunisti - zvolali tábor ľudu na Masarykovom námestí. Pod šírým nebom hovorili a nebo ich trpezlivo počúvalo, lebo nebo je milosrdné a mnohé zblúdlosti už vypočulo. Aj poslucháčstvo bolo dobré a trpezlivé, preto bolo trpezlivé, lebo ako som videl, dobre sa zabávalo vývodami rečníkov." (HRONSKÉ NOVINY, 10.11.1923.)

Námestie plnilo funkciu politickej scény najmä v predvolebných obdobiach v čase kortešačiek, ale aj v zlomových historických obdobiach (vznik republiky, hospodárska kríza, nástup fašizmu a pod.), keď sa stávalo miestom demonštrácií.

Na Masarykovom námestí vítali Bystričania a ich oficiálni predstavitelia všetky významné návštevy - najsrdečnejšie prezidenta T. G. Masaryka v roku 1923 a v tom istom roku priateľa Slovákov Scotusa Viatra. Tu obyvatelia mesta spontánne oslavovali aj 80. narodeniny prezidenta v roku 1930: "Preborili sa ľady národnej ľahostajnosti, tisíce sviečok v oknách hlásalo, že v domoch sú národne slovensky cítiace srdcia. Oslavy to boli ľudové - pre všetkých, všetci oslavovali milovaného prezidenta. K lesku slávnosti prispeli úprimní študenti a po prvý raz aj spontánny prejav židovstva za prezidenta a republiku." (POHRONSKÝ HLÁSNIK, 14.3.1930.)

Každoročne sa na námestí konali oslavy Dňa matiek a Dňa detí. Iniciátorom týchto podujatí bola YMCA. Sprievodnými akciami oboch sviatkov boli sprievody a športové závody detí, bábkové divadlo a koncerty.

Ani športovci neobchádzali námestie. Mesto síce malo dostatok rôznych športovísk v okrajových častiach, ale na organizovanie sokolských "sletov" bolo najvhodnejším práve priestrané námestie.

Do kategórie verejných podujatí na námestí možno zaradiť aj cirkevné slávnosti, predovšetkým procesie na sviatok Božieho tela. Procesia, ktorej jadrom bol sprievod dievčat s košíčkami a lupienkami ruží, sa vždy začínala v kapitulskom kostole, prešla dookola celého námestia a vrátila sa späť do kostola. Na námestí sa začínali aj ženské púte na Staré Hory k starohorskému prameňu a soche Panny Márie, viažuce sa k termínom cirkevných sviatkov, najmä na sviatok Nanebovstúpenia Panny Márie v septembri.

Vianoce ako vyvrcholenie výročných sviatkov mesto každý rok vítalo postavením vianočného stromu s vysvietenými žiarovkami v strede námestia. Tento zvyk sa k nám šírila z

Ameriky prostredníctvom YMCY. V Banskej Bystrici dal prvý vianočný stromček na námestí postaviť sekretár YMCY p. Wicherley v roku 1921 a táto tradícia pretrvala do dnešných dní.

Ďalšou dôležitou funkciou centrálneho námestia v Banskej Bystrici bola v minulosti obchodno-trhová funkcia. Každý pondelok sa na námestí konali trhy, kam prichádzali remeselníci s vozmami plnými svojich výrobkov a roľníci s vypestovanými produktami. Kým na pravidelný menší trh na susednom Hornom námestí prichádzali predavači z blízkyh dedín, pondelkové trhy navštevovali aj obchodníci z iných regiónov, napr. ovocinári z oblasti Krupiny. Atmosféru pondelkových trhov opisujú vo svojich spomienkach viacerí literáti a dokonale ju vystihuje aj najznámejší obraz Dominika Skuteckého "Trh v Banskej Bystrici".

Načrtnuté funkcie centrálneho námestia v Banskej Bystrici v medzivojnovom období poukazujú na polyfunkčnosť tohto priestoru a jeho dôležité miesto v živote každého obyvateľa mesta. Starí Bystričania sa identifikovali so svojím mestom práve cez námestie, ktoré patrilo všetkým a na ktoré boli hrdí. Pekne to vyjadril jeden z informátorov: "Bola to taká národná hrdosť. Každý bol hrdý, že bol v tomto meste narodený a že v tomto meste žije, že je jeho súčasťou. S nárastom ľudí, ktorí sa nepoznali, prišli z blízkeho i ďalekého okolia, sa toto zmenilo - ako keď sa vyleje rieka, ktorá si potom nájde potôčky a potopí aj všetko dobré. Prišlo veľa ľudí, ktorí mali celkom iné návyky, dediny sa pripájali k mestu, ľudia sa menej poznali a začala sa záviť, nenáviť" (J. MORAVČÍK). Spomienka informátora presne vystihuje premeny, ktoré postihli mesto po 2. svetovej vojne a po znárodnení.

Obdobie 1948 - 1989

Banská Bystrica sa stala krajským mestom. Za prácou a funkciami sa sem prisťahovalo mnoho ľudí z iných regiónov Slovenska, ktorí nemali k mestu blízky vzťah. So zmenou spoločenského režimu menila sa tvár celého mesta, námestie nevynímajúc. Prvou zmenou bolo premenovanie Masarykovho námestia na Námestie SNP. Väčšina meštianskych domov bola vyvlastnená pôvodným majiteľom, z ktorých viacerí boli nútení z politických dôvodov emigrovať z vlasti. Predné časti domov sa premenili na štátne obchody, zadné trakty osídlili sociálne najslabšie vrstvy obyvateľstva, väčšinou Rómovia, v lepšom prípade slúžili tieto priestory ako sklady alebo kancelárie.

V priebehu nasledujúcich štyridsiatich rokov sa zmenil vzhľad aj funkcia námestia. V dolnej časti pribudol hneď po oslobodení čierny obelisk - pamätník Sovietskej armády. V auguste 1964 bol z námestia odstránený mariánsky stĺp. I keď dôvody jeho premiestnenia boli politické, poslúžili dobrej veci - stĺp bol premiestnený na tiché miesto v areáli mestského hradu, čo dopomohlo k jeho záchrane, pretože námestie sa stalo rušnou dopravnou tepnou. Celá mestská hromadná i osobná doprava smerovala cez námestie a na niekoľkých miestach boli situované zastávky MHD. Dopravná funkcia sa tak stala výrazne dominantnou. S ňou šli ruka v ruke znečistenie, prašnosť, hlučnosť a otrasy, ktoré negatívne vplývali na architektonické pamiatky i kvalitu prostredia a života na námestí. Ľudia sem prichádzali nakúpiť a prvým autobusom sa ponáhľali domov. Po šiestej hodine večer už námestie zívalo prázdnotou, obyvatelia hľadali možnosti spoločenského vyžitia a oddychu v iných častiach mesta. Jedinými príležitosťami, kedy sa námestie zaplnilo, avšak nie spontánne a dobrovoľne, boli politicky motivované slávnosti - oslavy 1. mája, výročí SNP a októbrové lampiónové sprievody. Najpompéznejšie boli najmä okrúhle výročia SNP, vďaka ktorým sa každých päť rokov vylepšil vzhľad námestia vymaľovaním fasád všetkých domov. Stav zadných traktov domov bol však z roka na rok hrozivejší. Takáto situácia pretrvávala do roku 1989.

Obdobie po roku 1989

V novembri 1989 sa tak, ako v iných mestách Slovenska, zaplnilo námestie SNP ľuďmi plnými ideálov a nádejí v novú budúcnosť. Námestie sa po dlhých rokoch stalo miestom slobodnej manifestácie demokratických ideí. Spoločensko-politické zmeny po novembri

1989 sa vo veľkej miere prejavili aj na centrálnom Námestí SNP. Niektoré budovy sa po reštitúcii vrátili pôvodným majiteľom, viaceré odkúpili súkromné firmy a podnikatelia. Pôvodné funkcie si ponechali budovy Mestského úradu, Stredoslovenského múzea, Spolku slovenských architektov s výstavnými priestormi, Ústavu pamiatkovej starostlivosti s výstavnými priestormi, Lesného riaditeľstva a Biskupského úradu. Budovy v súkromnom vlastníctve sa v krátkom čase premenili na luxusné obchody, reštaurácie, kaviarne a banky. Zrekonštruovali sa a ožili aj zadné trakty a dvory meštianskych domov.

Najväčšej zmeny sa dočkalo samotné námestie. Pravdepodobne posledný raz využilo mesto okružle výročie SNP na to, aby vrátilo námestiu vzhľad a funkcie, ktoré plnilo v medzivojnovom období. Rekonštrukcia námestia sa začala na jar roku 1994 za podpory primátora mesta a z finančných prostriedkov štátnej a mestskej pokladne. Projektovú prípravu a architektonický návrh riešenia zabezpečoval ÚHA mesta, realizáciu prestavby Investorský útvar mesta spolu so všetkými správcami inžinierskych sietí. V priebehu piatich mesiacov dostalo námestie novú kamennú dlažbu s podzemným osvetlením, zelený asfalt, mozaikový erb na dlažbe pred radnicou, osvetlenie zhotovené podľa pôvodného osvetlenia zo začiatku storočia, novovysadenú zeleň a množstvo lavičiek. Najväčším prínosom prestavby je, že sa podarilo z námestia vylúčiť akúkoľvek dopravu a stalo sa tak pešou zónou. Rekonštrukcia námestia sa stretla s veľkým ohlasom obyvateľstva. Bystričania sledovali priebeh prestavby s mimoriadnym záujmom. Mnohí denne chodili na námestie sledovať postup prác, námestie sa stalo hlavnou témou debát v práci či v autobusoch. Slávnostná premiéra vynoveného námestia sa uskutočnila 27. augusta 1994 pri príležitosti 50. výročia SNP. Od rána do hlbokéj noci prúdili na námestie tisíce Banskobystričanov - a po prvý raz v histórii osláv povstania úplne dobrovoľne a s nadšením. Treba priznať, že spontánna slávnostná atmosféra vyplynula predovšetkým z úprimnej radosti obyvateľov z obnoveného námestia. Že to nebola radosť jednorázová a povrchná, ukázali ďalšie dni a mesiace. Na námestie sa vrátil život, ožila promenáda, pravda, už nie v podobe starého korza. Mladí si znovu dávajú rande pod vežou, starší sa po večeroch vyberú na prechádzku do mesta potešiť sa pohľadom na rozsvietené námestie, na siluetu veží a sadnúť si do niektorej z pouličných kaviarní. Nadchádzajúce jesenné obdobie roku 1994 neumožnilo naplno rozvinúť kultúrno-spoločenský život na námestí s výnimkou niekoľkých úspešných akcií v septembri (otvorenie polyfunkčného hotelového zariadenia Arcade s bohatým kultúrnym programom). Bodkou za rekonštrukciou bolo premiestnenie mariánskeho stĺpu z areálu mestského hradu na pôvodné miesto 25. novembra 1994, čo obyvatelia s radosťou privítali.

S príchodom jari v roku 1995 začalo námestie znovu ožívať. Reštaurácie a kaviarne "vyšli" za zákazníkom na ulicu - až 10 podnikov na námestí ponúkalo možnosti občerstvenia a príjemného posedenia na vysunutých terasách priamo na dlažbe námestia. V ktorejkoľvek hodine dňa - od rána až do neskorých nočných hodín - boli pouličné reštaurácie plné práve vďaka tomu, že ponúkali možnosť sedieť priamo "v centre diania". Návštevník sediaci v reštaurácii na chodníku či ulici má pocit aktívnej účasti v pulzujúcom živote námestia. Sleduje prechádzajúcich ľudí, zdraví sa s okoloidúcimi známymi (čo v 85 tisícovej Banskej Bystrici nie je nič nezvyklé), pozoruje rôzne druhy sociálneho správania, rôzne kultúrne vzory, t.j. absorbuje kultúrnu a sociálnu diverzitu.

Námestie SNP sa stalo miestom integrácie obyvateľstva rôzneho veku, sociálneho statusu, rôznej príslušnosti, politického a náboženského presvedčenia. Cez deň ho navštevujú najmä deti, mládež, starší ľudia a turisti, pre ktorých sa Banská Bystrica po rokoch stala znova atraktívnym turistickým cieľom. Večer sa námestie zaplňa aj obyvateľmi v produktívnom veku, ktorí prichádzajú "do mesta" s cieľom stretnúť priateľov, relaxovať a posediť si v príjemnom prostredí pouličných reštaurácií. Vo viacerých z nich pravidelne priamo na chodníku hrávajú v lete banskobystrické jazzové a dixielandové kapely, čo niekedy vyprovokuje odvážnejších i k tancu.

Najviac návštevníkov lákajú na námestie kultúrno -spoločenské podujatia, o ktoré v letnej sezóne 1995 nebola núdza. V rámci kultúrneho leta striedali sa na malom pódiu alebo priamo na dlažbe rôzne skupiny populárnej hudby, jazzové kapely, folklórne a country súbory, módné prehliadky i divadelné predstavenia. Veľký záujem verejnosti vzbudil historický sprievod mestom s bohatým programom pri príležitosti 740. výročia udelenia mestských práv a 500. výročia Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti (22.6.1995).

Azda najväčším podujatím a zavŕšením letnej sezóny bolo II. slovensko-české rande, organizované hotelom Arcade v dňoch 22.-24. septembra 1995. V symbolickom "spoločnom dome" na Námestí SNP sa počas troch dní stretali a striedali slovenskí a českí umelci, kapely, divadlá, baletné a hudobné súbory. Počas sobotného večera zaplnili námestie tisíce obyvateľov mesta od detí až po staršiu generáciu, ktorí prišli podporiť kultúrne rande slovenských a českých umelcov. Skupina Yo Yo Band, najmä však Elán vyburcovali atmosféru na námestí do bodu varu, keď sa všetci účastníci bez ohľadu na vek držali za ruky spievajúc "Nie sme zlí". Keď do toho zazneli salvy ohňostroja, premenilo sa námestie na spoločenstvo ľudí, v ktorých vynikajúca atmosféra i myšlienka celého podujatia prebudila aspoň na chvíľu pocity spolupatričnosti, priateľstva a tolerancie.

Opisom súčasného Námestia SNP a kultúrno-spoločenských aktivít organizovaných na jeho pôde som chcela poukázať na dôležitú funkciu námestia, ktorá nestráca v žiadnej dobe na aktuálnosti. Ak je námestie polyfunkčným priestorom a splňa kritériá vzťahu architektúry, designu a funkcií priestoru, zohráva dôležitú integračnú úlohu v živote urbánneho spoločenstva.

Z pohľadu etnológa a obyvateľa Banskej Bystrice je najzaujímavejšia zmena postoja a vzťahu obyvateľov k svojmu mestu. Prestavba námestia akoby prebudila ľudí z dlhoročnej apatie, prispela k znovuoživeniu hrdosti na svoje mesto a identity s ním. Námestie sa stalo znovu priestorom, kde sa stretávajú rôzne skupiny obyvateľstva, miestom slúžiacim heterogénnemu obyvateľstvu. Ľudia tu prichádzajú do kontaktu s príslušníkmi rôznych sociálnych skupín, vnímajú rozličné prejavy správania a aktivít ľudí na námestí, čo je jednou z ciest, ktorá vedie k pestovaniu tolerancie pre sociálnu, kultúrnu a etnickú diverzitu.

Na príklade námestia v Banskej Bystrici možno tiež sledovať, ako kultúrne prostredie ovplyvňuje sociálne správanie obyvateľov mesta. Pred rekonštrukciou sa na námestí nachádzali viaceré reštaurácie a podniky nižšej kategórie a záchytka, čo priťahovalo sociálne najslabšie vrstvy mestskej populácie. Obnovené námestie vytlačilo tieto skupiny obyvateľstva z centra do okrajových častí. Kultúrne prostredie nepriamo ovplyvňuje súčasných návštevníkov v prejavoch správania a obliekania, t.j. plní funkciu sociálnej kontroly.

Rekonštrukcia námestia rozhodne prispela k revitalizácii mestského života v Banskej Bystrici. Pocity mnohých úprimne vyjadril študent Ekonomickej fakulty v Banskej Bystrici v časopise Zvon: "Zrekonštruované banskobystrické námestie je hlavnou aortou mesta. Čerstvo vymaľované budovy, novootvorené obchodíky a reštaurácie Bystričanov, ktorí sú teraz pyšní na to, že môžu chodiť po zelenom asfalte, sedieť na nových lavičkách pri očarujúcej fontáne alebo kŕmiť holuby na vydláždenom námestí. Nočná prechádzka vysvieteným námestím vzbudzuje pocit romantiky aj v tých najnecitlivejších ľuďoch. Všetko je to také prirodzené ako kedysi bolo, bez autobusov a ľudí, ktorí sa ponáhľali z práce domov alebo naopak. Teraz sú tam tí istí ľudia, ale celkom inak naladení. Ťažko ten pocit spokojnosti vyjadriť slovami, ale som rád, že žijem v Banskej Bystrici. V jednom sa musíme zhodnúť všetci: na námestí je teraz celá bystrická mláď." (ZVON, november 1994.)

V príspevku som sa snažila načrtnúť premeny centrálného námestia v Banskej Bystrici v historickom priereze. Ukazuje sa, že námestie a stabilita i zmena jeho funkcií v spoločensko-historickom vývoji môžu ovplyvňovať vzťah obyvateľov k mestu, potláčať alebo prebúdzajú ich identitu s mestom a prispievať k integrácii mestskej populácie.

Literatúra

GEIST, B.: Sociologický slovník. Victoria Publishing Praha, 1992.

LEEDS LOVE, R.: The Fountains of Urban Life. Urban Life and Culture, Vol 2, No 2, July 1973, pp. 161-210.

KOVAČEVIČOVÁ, S.: Bývalé nemecké vidiecke sídla na Slovensku, ich história a kultúra. Národopisné informácie, č. 2, 1989.

KARVAŠ, P.: V hniezde. Bratislava 1981.

PONIČAN, J.: Dobyvatel'. Bratislava 1977.

SALNER, P. a kol.: Taká bola Bratislava. VSAV, Bratislava 1991.

Slovensko - Ľud. I. časť. Bratislava 1974.

Pramene

Hronské noviny 1920 - 1928.

Pohronský hlásnik 1928 - 1939.

Inventár mesta Banská Bystrica 1855 - 1920.

Informátori

dr. Jaromír Bázlik, 1909

Jozef Moravčík, 1922 - 1995

Ján Majling, 1912

Elena Bazovská, 1913

The author is grateful to the Slovak Grant Agency for Science for partial supporting of this work (Grant No 1/1515/94).

Spoločenské komunikácie ako prejav mestského životného štýlu (korzo, pohostinstvá)

Jolana Darulová

Mesto umožňovalo v minulosti vytvárať a rozvíjať špecifickú kultúru hospodárenia - nepoľnohospodársku výrobu a obchod, a z nej vyplývajúcu sociálnu kultúru, stavebnú kultúru a niektoré kultúrne formy (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1995:351).

V príspevku sa zamerám na štandardné prvky mestskej kultúry na príklade Banskej Bystrice v nasledovných okruhoch: spoločenské komunikácie ako prejav mestského životného štýlu na príkladoch korza a pohostinstiev, v krásnej literatúre a v prozaickom folklóre.

Na začiatku uvediem niekoľko informácií o Banskej Bystrici v medzivojnovom období, o jej prívlastkoch, o tom ako ju hodnotila regionálna tlač. Vzhľadom na geografickú polohu mesta, banícku históriu a architektonickú výstavnosť malo mesto povest' "perly Slovenska" a proklamované heslo "Za živa v Bystrici, po smrti v nebi" nasvedčovalo o lokálnom patriotizme ľudí v ňom žijúcich. Obyvatelia Banskej Bystrice, ako občania slávneho banského mesta, boli na svoje mesto hrdí: o nich sa ešte po nemecky šírilo "die stolzen Neusohler" (pyšní Bystričania), napríklad na rozdiel od druhého banského mesta Kremnice "die verschlafenen Kremnitzer" (zaspatí Kremničania). (PONIČAN 1977:201.)

Ešte začiatkom 20. storočia si Banská Bystrica zakladala na Moyzesovsko-Kuzmányovskej tradícii. Rozlohu mesta predurčovalo historické opevnenie a uzavretosť centrálnych mestských priestorov šiestimi bránami. V rámci nich prebiehal usporiadaný život mesta so základnými funkciami obytného charakteru, hospodárskych a trhovo-obchodných stredísk, ale aj centier zábavy a spoločenského života (DARULOVÁ 1995:8-9).

Pre rytmus každodenného života malo význam predovšetkým námestie s prepychovými renesančnými domami, ktoré si až do dnešnej doby zachovalo podobu historického urbanistického celku. V minulosti malo námestie okrem trhovej funkcie predovšetkým funkciu spoločensko-komunikatívnu (BITUŠÍKOVÁ 1995:113).

Opisovanie mesta niekedy priam v superlatívoch, hrdosť miestnych obyvateľov na svoje mesto, vhodná spoločenská klíma a atmosféra mesta - to bolo vlastne zázemie, ktoré vytváralo priaznivé podmienky pre spoločenský kontakt, komunikáciu a zábavné aktivity v neformálnych spoločenských skupinách v meste.

Neformálne spoločenské skupiny stretávajúce sa na verejných priestranstvách, na korze, v pohostinstvách boli charakteristické svojou otvorenosťou a podľa záujmu prijímali zábavychtivých záujemcov. Iné boli spoločenské skupiny, tzv. elity mesta, stretávajúcej sa v rodinnom prostredí (napr. biskupská rezidencia), alebo združujúcej sa z popudu bohatých súkromných firiem. Okrem týchto neformálnych spoločenských skupín, otvorených, či vymedzených pre určitú spoločenskú vrstvu, existovala inštitucionalizovaná forma (spolky), ktorá tiež poskytovala možnosť spoločenskej zábavy, ale už vo formálnych, uzavretých skupinách, stretávajúcich sa výlučne na základe príslušnosti k spolku (prevažne stavovská príslušnosť, konfesiónalna spolupatričnosť a pod.).

Organizácia spoločenských kontaktov v mestskom prostredí mala svoje osobitosti. Členenie obyvateľov mesta na generačné, profesionálne, vzdelanostné, záujmové, teritoriálne a ďalšie skupiny sa premieta i do vytvárania vlastných, tradíciou normovaných sociálnych foriem. Jedným z charakteristických prejavov, ktorý tento mechanizmus dokázal preklenúť, bolo mestské špecifikum - korzo (LUTHER 1991:160, 161).

Na banskobystričskom korze platili nepísané pravidlá spoločenského kontaktu - diferenciacia podľa vekových kategórií (študenti sa nesmeli ukazovať na ulici po ôsmej hodine večer), stavu (zvláštne pravidlá platili pre vydaté ženy a pre slobodné dievčatá) a sociálnej príslušnosti.

"Učiteľ nemohol pristihnúť študentov po ôsmej hodine na ulici" - J. Poničan uvádza spomienku na učiteľa náboženstva, ktorý si okolo ôsmej večer akoby nič vychádzal na prechádzku - a to hlavne na korzo, ale aj na iné miesta, o ktorých vedel, že tam môže prichytiť žiakov po osudnej ôsmej hodine večer (PONIČAN 1977:194).

Spoločenské kontakty sa manifestovali na verejnosti na frekventovaných promenádach (ako Banskobystričania označovali korzo) najprv už od temného priechodu Ulice zámočníkov - Kakatky, cez Horné námestie a terajšie Námestie SNP.

"Korzo bolo plné, starí, mladí, ale tých mladých bolo viac mrvili sa po trotoári... keď na korzo padla tma, svietili iba bledé plynové lampy a chlapci sa často zastavovali pod stromami v debate..." (PONIČAN 1977:193).

V krásnej literatúre sa spomínajú v súvislosti s korzom i trenice medzi evanjelickým a štátnym gymnázium:

"... neustali ani boje medzi žiakmi evanjelického a štátneho gymnázia... Čajky a Zuzany sa bili pri stretnutí, hlavne na promenáde..." (PONIČAN 1977:138), čo potvrdzuje i Zechenter-Laskomerský:

"...študenti s evanjelickými na Dolných lúkach vojnu viedli (v neskoršie zriadenom Mestskom parku)".

Na promenáde sa realizovali spoločenské kontakty, ale korzo bolo i prostriedkom zoznamovania sa dvojíc opačného pohlavia - pravda nie bezprostredne, ale cez sprostredkovateľa. Na banskobystrickej promenáde sa tak zoznámil známy štúrovský básnik so svojou budúcou manželkou. Sprostredkovateľom ich zoznámenia bol G. K. Zechenter-Laskomerský, ktorý túto príhodu vtipne opisuje v memoároch:

"Nuž a hľa, čo sa stalo. Ja som v Kasanickovskom dome (Kasanický bol cisársko-kráľovský lesný majster), kde mali viac dospelých dievčat, bol známy a na promenáde, keď hrala vojenská hudba, som sa s nimi prechádzaval. Stál tam bokom osamote Janko (Janko Francisci, ktorého vtedajšie prešporské noviny nazvali "der schonste Mann der Slowakei") - zadumaný, ako vždy, a hľadel opovržené na točiace sa a štebotajúce pekné bábiky. Ale Málka... bola až po uši do nášho krásneho čierno-kučeravého Janka buchnutá a kedykoľvek sme sa touto prechádzkou vedľa neho skrútili, mala si svoje oči na ňom vytknúť." (ZECHENTER-LASKOMERSKÝ 1974:255.)

Ešte v prvej polovici 20. storočia platili pre študentov nepísané zákony, zakazujúce bezprostredný kontakt na verejnosti, a teda i na korze.

"Chlapci sa prechádzali po korze po pravej strane námestia od promenády až po čierny podjazd vedúci do Kakatky... Chlapci sa k dievčatám na korze nemohli pripojiť, mali zakázané ukazovať sa s dievčatami na ulici. Mohli sa ukazovať len vtedy, keď boli pritom aj rodičia, alebo keď odprevádzali dievčatá z tanečnej, z klziska, alebo po súkromných žúroch. V určité dni ich usporadúvali rodiny - vždy inde, aby sa pobavili aj starí medzi sebou, a aby mládeži poskytli príležitosť na spoločenské hry." (PONIČAN 1977:194.)

Korzo bolo aj miestom, kde sa symbolmi, oblečením dávalo najavo spoločenské postavenie alebo zmena spoločenského statusu:

"...keď zmaturoval, od strýca dostal palicu a pyšne sa s ňou a pinčom na hlave prechádzal po bystrickom korze."

Aj P. Karvaš uvádza, že: *"...keď mali maturu za sebou, kúpili si na dôkaz tejto neslýchanej úľavy jej symbol - bambusovú palicu - ako bolo zvykom a nepísaným pravidlom." (KARVAŠ 1985:282.)*

V priebehu dvadsiatytridsiatych rokov 20. storočia, keď sa vystavala Národná ulica (spoločensko-kultúrne ustanovizne YMCA s knižnicou a Národný dom s reštauráciou a divadlom), sa korzo - promenáda prenieslo sem a k Hronu, na Hronské predmestie a k Urpínu. Zvlášť dobrým, až veľkolepým dojmom pôsobilo Hronské predmestie s elektrickým osvetlením Hrona. Od roku 1935 bolo zavedené tzv. mystické svetlo v žlto-červenej farbe na serpentíny Urpína, na čo boli Banskobystričania zvlášť hrdí, a čo i regionálna tlač zdôrazňovala v snahe dokumentovať výnimočnosť mesta.

Obyvatelia mesta sa stretávali na verejných priestranstvách i pri koncertoch vojenskej hudby, ktoré sa konali na námestí každú nedeľu a vo sviatok (19. storočie) a po zriadení mestského parku na Dolných lúkach i v jeho priestoroch (1895).

Kultúrno-spoločenské vyžitie občanov mesta sa v minulosti koncentrovalo počas významných cirkevných a svetských medzníkov a hierarchizovalo sa podľa náboženskej orientácie, sociálneho rozvrstvenia, ale aj vekových kategórií.

K najstarším zmienkam o kultúrno-spoločenskom živote mešťanov patria správy už z 15. storočia, týkajúce sa využívania niektorých budov na kultúrne a spoločenské ciele. Napr. banícka bašta (v hradnom komplexe) bola v 15. storočí často obývaná kráľom Matejom Korvínom a jeho manželkou, ktorí prichádzali do Banskej Bystrice kvôli spoločenským zábavám a poľovačkám. Ďalej v reprezentačnom dome podžupana Tomáša Beniczského (na Námestí SNP č. 16) sa svojho času *"odohrávali elitné zábavy zemanstva v rozsiahlej a pekne klenutej sieni"*. (Dodatok ku kronike mesta, 1934 ŠOKA Banská Bystrica.)

Spoločensko-kultúrne kontakty sa rozvíjali na pôde dvoch kasín: mestského a židovského. Podľa zachovanej pokladničnej knihy začalo mestské kasíno svoju činnosť v roku 1837, spolok bol potomkom "Neusohler Burger Erholungsverein" s cieľom "združovať k príjemnému spoločenskému životu všetkých občanov bez rozdielu náboženstva, národnosti a povolania". Kasína navštevovali príslušníci stredných a vyšších vrstiev a prejavovala sa tu konfesiónalna a etnická tolerantnosť Bystričanov. P. Karvaš uvádza, že v 20-tych a 30-tych rokoch sa v kasíne nad Macholdovým papiernictvom (dnešná kaviareň Fontána) diškurovalo a kartovalo po maďarsky. Aj otec P. Kuzmányho - evanjelický farár, mal v kasíne stálu tarokovú partiu. Ukazuje sa, že v mestskej spoločenskej komunikácii platila skôr sociálna a záujmová diferenciácia: nemajetní, ako aj vrstva remeselníkov, navštevovali pohostinstvá, krčmy v mieste svojho bydliska, teda na okrajoch centrálnych mestských zón, v častiach Hušták, Hronská ulica (ktorá dnes už neexistuje, bola zbúraná v dobe regulácie Hrona). Tu sa nachádzali i hostince pochybnej úrovne a "vykričané domy".

"... spolužiak, ktorý navštevoval krčmu pána Spiegela na Huštáku za účelom pohlavného styku s ľahkými ženskými za primeraný poplatok..." (KARVAŠ 1981:217.)

Majetní občania navštevovali pohostinstvá situované na námestí.

Z hľadiska záujmu poskytovala návštevníkom špecifickú zábavu kolkáreň a napr. v kasínach, ako som už uviedla, sa stretávali hráči kariet. Na kartové hry sa využívali aj reštauračné priestory. Bolo spoločensky prípustné, že tu hrávali karty i ženy.

Kolkárenský spolok v Banskej Bystrici vo svojich letných záhradných miestnostiach usporadúva tanečnú zábavu. Kolkáreň sa nachádza na pobreží Stadlerovom, vedľa najpríjemnejšej promenády, v priestrannej parkovej záhrade vysadenej starými stromami, kde sú kolkárenské miestnosti s tanečnou sieňou a otvorenou verandou (HRONSKÉ NOVINY 1927:5.VIII.).

Medzi najstaršie a najznámejšie banskobystrické pohostinstvá, ktoré sa spomínajú aj na stránkach krásnej literatúry, patrili predovšetkým reštaurácia "U Rakov, Bethlenovo bydlisko - teraz hostinec K červenému raku" (CHRÁSTEK 1866:182), ...popredný hostinec v Banskej Bystrici sa volá "U raka", ale Bystričania z neho urobili plurál - U Rakov. Ďalej dnes už neexistujúci hostinec Slávia, pri železničnej trati z Brezna do Bystrice - na Horných lúkach (dnešná Partizánska ulica), ale aj kaviareň, hotel a reštaurácia na námestí "U Wágnera" a

reštaurácia "Šestka", obľúbené miesto nekonformných Bystričanov. Viacúčelové zariadenie "Bio pod Urpínom" slúžilo na schôdzovú, spoločenskú a rôznu kultúrnu činnosť pre širokú mestskú verejnosť, často bolo využívané na prednáškové účely.

Počas revolúcie došli s cisárskym vojskom i slovenskí dobrovoľníci a s nimi ich národní vodcovia a kriesitelia. Medzi nimi prišiel do Banskej Bystrice i Ľudovít Štúr a zostúpia v hostinci na námestí u "Rakov", krátko sa tu pobavil (ZECHENTER LASKOMERSKÝ 1974).

Aj do rozprávačského repertoáru mesta prenikla tematika "príhoda z pohostinstva", ktoré sa zväčša odohrali po záverečnej hodine alebo pri poháriku. Evidentná je aj cyklizácia rôznych, zväčša humorných príbehov okolo určitej výraznej postavy - stáleho kaviarenskeho hosťa. Ako vyplýva z dobovej tlače a beletristickej literatúry, boli takými postavami lekárnik Burda, pán Mokrý:

Burdova partia zostarela, v kasíne im už bolo hlučno. Založili teda u Vinszeho tzv. driemajúcu spoločnosť. Kúpili si vína, odchlipli trochu a pospali si. Keď sa tak už v platení rad - radom vystriedali, vraví Burda: "Arpád, zaplať liter!"

"- Áá - Holesch na to, - kysló je. Kto by to pil?"

Nad Burdovou lekárnou mal Steiner obchod s textilom. Jedného dňa si dal vyhotoviť obrovskú reklamnú tabuľu a vystrčil ju do ulice. Vyjde Burda pred apatičku, slabikuje nápis STEINER - LÁTKY, pokrúti hlavou a vraví: "Dobre, Steiner látky, de Burda nem lát ki." (Ale Burdu nevidno.) (HRUDKA 1971:67-75.)

"... či ste nevideli pána Mokrého? (Ľudia ho poznali podľa tejto prezývky.) Keď nebol u H...ov na Hornej ulici, iste sedel u Rakov na rínku za stolom. Pred sebou načatú holbu vína s kvaterkovým pohárikom, na stole pri ruke dobre nabitý dohánový mechúr a v ústach vzácne a kumštovne vyrezávaná, striebrom okovaná fajka z morskej peny. Čím viac fajčil, tým viac musel piť a čím viac pil, tým viac musel fajčiť" (KUZMÁNY 1920:104).

Strýc sa rád zabával a spieval. Mal krásny, zvučný hlas. A tak raz pri nočnej zábave sa dal strhnúť a zaspieval si slovenské piesne, tie očovské, pršianske, starodávne, krásne. Maďarských a maďarónskych fičúrov to napajedilo, vyhodili ho z kaviarne Freiwirth na dlažbu, a to rovno pred veľkomožného pána hlavného župana - baróna Kúrthyho. Bol to starší pán, spávať nemohol, mal vo zvyku skoro ráno poprechádzať sa po korze. A vtedy bola z toho disciplinárka a strýcovi dali vedieť: "Alebo si pomadžarčí meno, alebo - chod' kade ľahšie!" (PONIČAN 1977:199.)

Ako ujčok Ferko naučil pánov piť vodu.

V celej Zvolenskej stolici boli dobre známi dvaja páni, ktorí vôbec nepili vodu, ale zato zniesli ohromné množstvo vína, že sa im v tom nikto nevyrovnal. Osobne sa neznali, ale počut' už počuli o sebe: jeden bol obecný notár v Z..., a druhý nadlesný d'aleko na Horehroní, ktorý zriedka prichádzal do Bystrice. Ako áno, ako nie, prišlo to do reči medzi doktorom M. a ujčokom Ferkom, a tento staval sa, že veru budú piť vodu, a to poriadne. On oboch poznal a pozval ich k sebe na nové tarčalské víno. Pred večerou vzal si ujko nadlesného pod pazuchy a riekol mu: "Stavil som sa s doktorom M., že ty spiješ notára pod stól. Aby sa to podarilo, dnes budú podávať víno v kamenáčoch: tebe prinesú prvý kamenáč s vínom, ale nasledujúce s vodou. Notár vždy dostane víno. To isté povedal notárovi o nadlesnom. Oba pristali.

Po večeri nastal duel, pili iba pomaly, aby sa neprezradili. Pri piatom, šiestom pohári (tak na uhorskú holbu) dával sa už jeden na druhého, kde sa to do neho prace. Pri siedmom, ôsmom nadlesný prekliat ujčoka - tolko vody od nepamäti sveta ešte nevypil. Pije pomaly deviaty a potom desiaty. Dvanásteho už nedopil, červený ako moriak, praštil kamenáčom o stól.

"To aby si povolal Ferko, milión žiab! Ani tie toho nedokážu... Mám tej prekliatej vody až po kravatľu. Poddám sa!"

Notár vyvalil oči, a že i sám bol na ten roveň naplnený vodou, tak sa z chuti zasmial, že sa ho chytali krče a doktor M. musel pomáhať.

A tak ujčok Ferko naučil pánov piť vodu.

Vo svojom testamente poručil tie majolikové kamenáče, z ktorých tak usilovne pili vodu, obom pánom: dal vyhotoviť na ne cínové vrchnáky a na tieto vyrezať mená tých kamarátov z mokrej štvrťi, dátum a svoje meno (KUZMÁNY 1920:29-31).

Ako som už vyššie spomenula v tridsiatych a štyridsiatych rokoch boli otvorené YMCA a Národný dom, ktoré sa stali obľúbeným miestom, kde sa schádzala inteligencia, pôsobiaca v Banskej Bystrici:

Práve v tie týždne a mesiace dospieval som v kaviarenskom kúte Národného domu svoje Tri prúty Liptova, ale i iné verše. Matuška (Alexander Matuška, literárny kritik) potom kritizoval i povzbudzoval.

Emil B. Lukáč, jeden z hlavných predstaviteľov vydavateľstva Transcius, ktorý do Bystrice často chodil... bol tu i Kostra, s ktorým sme zašli na modranské víno do vinárne pri Hrone U Kopov... posmelení vínom, pospevovali sme pesničky, pre ktoré sme mali potom opletačky s nadriadenými.

V našej budove USAK-u, čiže bývalej YMCE, v zadnej klubovni schádzala sa dosť často bystrická pokroková inteligencia, besedovalo sa o literatúre a umení, počúvala Matuškovu prednášku i besedy... úsilie vyústilo do provokatívnej oslavy Janka Kráľa vo veľkej dvorane Národného domu... asi pri príležitosti 120. výročia narodenia. Pracovníci Mestského združenia vyzdobili javisko červeným a čiernym plátnom... symbolika scény (PLÁVKA 1978:398).

Súčasťou spoločenského života vyšších vrstiev mestského obyvateľstva bolo i stretávanie sa v rodinnom kruhu významných banskobystričských osobností (okolo roku 1853).

Roku 1851, 23. júla mal biskup Štefan Moyses svoju inštaláciu v rezidencii v Banskej Bystrici. Biskup bol veľmi pohostinný..." pri svojom bavení sa v meste dával časté obedy a večierky, ku ktorým inteligencia, zvlášť úradníctvo bolo povolané. Večere odbavovali sa stojačky, chladnými jedlami. V bočnej izbe sa fajčilo, hralo (ZECHENTER-LASKOMERSKÝ 1974).

Stretávanie sociálne rovných sa realizovalo aj v rámci susedských vzťahov:

Zechenterovci sa presťahovali do susedného domu Marovcov - v Dolnej ulici, kde mali i prídomovú záhradku, kde sa často so spoluúradníkmi zabávali, spievali a karty hrali, čo sa navzájom aj inde stávalo (ZECHENTER-LASKOMERSKÝ 1974:243).

Slovenskí literáti tiež často využívali priateľskú pohostinnosť mestskej inteligencie:

Rodiny, ktoré sme navštevovali, najčastejšie s Plávkom, napr. Vieru Markovičovou-Zátareckú, Jána Országa, ktorý našou zásluhou neraz prišiel domov trochu neskoršie, a pretože chcel ukázať, že na rodinu nezabudol, budil nad ránom ženu a starostlivo sa pýtal: "A deti sa učili?" (MATUŠKA 1983:76,77.) V minulom storočí (okolo roku 1830) usporadúvala papiereň v Harmanci - firma Arnstein a Eskeles na svoje náklady veselé zábavy.

Tu nás často dobre platení fabriční úradníci pri cigánskej hudbe častovali svehatským pivom, šunkou, syrom. Olovrantovalo sa von na lúke a cigáni hrali pod vysokou jedľou, hore vo filagórii medzi haluzami. Spoločnosť tvorili - fabričný lekár, stoličný predstata, bystrický mešťanosta, bystrický plac - komandant (veliteľ mesta), nadporučík depo - komanda, cisársko - kráľovský lesný majster (ZECHENTER-LASKOMERSKÝ 1974).

Pre širšiu verejnosť mali svoj význam aj záhradné reštaurácie, zväčša umiestnené na okraji mesta. V okrajovej štvrťi Uhlisko bola často navštevovaná záhradná reštaurácia "U ryby". Počas svojho jestvovania prešla väčšími zmenami:

Hostinec "U ryby" bol kedysi zapadnutou krčmičkou, v ktorej sa osviežovali mičinskí gazdovia pivom a klebetami, keď viedli statok na jarmok, alebo sa vracali s utrženými peniazmi a pili oldomáše. Bolo to nízke murované stavisko, obklopené starou záhradou s neobriadenými stromami a pralesom buriny... stoly v hostinci boli pooblievané a vzduch nedýchatel'ný, akoby kysol a kvasil. Neskôr sa z krčmičky stala záhradná reštaurácia, latkový

plot nahradili múraným s ozdobnou tehlovou rímsou... dvor upratali, záhradu rozdelili bielymi chodníkmi na štvorce... K Rybe sa chodilo zabúdať... vyhodit' si z kopytka... chodili sa tam hrať koly (KARVAŠ 1985:80).

K štandardu mestského života patrili i výlety do blízkeho okolia. Terézia Vansová spomína počas svojho pobytu v Banskej Bystrici časté vychádzky pozdĺž Hrona, obľúbené boli i výlety vlakom do kúpeľného mesta Sliač, ktoré v letných mesiacoch pravidelne začínalo kúpeľnú sezónu - kultúrne leto. Banskobystričania radi podnikali i turistické cesty do okolitých hôr.

Často sme sa stretávali na spoločných výletoch, na ktoré ma moja nebohá matka už ako desaťročného brávala so sebou každú nedeľu, ako to už bolo v Banskej Bystrici všeobecným zvykom. Na jednom takom výlete - ešte vidím celú prírodnú scenériu pred sebou - odpočívali sme niekde v Kremnických horách na jednej lúke, ktoré sme všeobecne volali Malým Švajčiarskom.

Inokedy zas bol profesor Figuš vodcom výletu. V daždi, búrke a hmle sme zabľúdili a niekedy v noci sme došli celí premoknutí do akejsi "vachterskej" búdy pri trati. Náš vodca výletu, vraj nervózny muzikant, sa prejavil v tejto situácii, v ktorej niektorí členovia výpravy boli už na pokraji zúfalstva, s pokojom a rozvahou, utešoval a pomáhal, charakterizujúc toto dobrodružstvo slovami: "Skočili sme do inej oktávy." (CIKKER 1976:17,18.)

V dvadsiatych-tridsiatych rokoch 20. storočia, tak ako sa rozširovalo mesto, pribúdali i reštaurácie na jeho okrajoch. Pri hlavnom nádraží bola novozriadená reštaurácia (hotel Kohút so záhradnou reštauráciou), roku 1932 bola otvorená novovybudovaná "plaviareň" pod Urpínom na Hronskom nábreží, vedľa najprijemnejšej promenády pozdĺž Štadlerovho pobrežia. Sem často chodievali Banskobystričania do priestrannej parkovej záhrady vysadenej starými stromami do kolkárenských miestností, ktoré sa však využívali i na tanečné zábavy (sieň s otvorenou verandou), obľúbená bola i reštaurácia "U Tschernych". Vzdialenejšie výlety sa od roku 1932 mohli preniesť na Suchý vrch, kde bola otvorená až do dnešných čias hojne navštevovaná turistická chata.

Literatúra

BITUŠÍKOVÁ, A.: *Stabilität und Veränderung der Funktionen des Hauptplatzes im Licht der historischen Entwicklung.*In: *Stabilität und Wandel in der Großstadt.* (Zost. Beňušková, Z.- Salner, P.) Bratislava 1995, s. 113.

DARULOVÁ, J.: *Kultúrno-spoločenské aktivity Banskej Bystrice v minulosti. Národná osвета,* č. 3, 1995, s. 8-9.

HRUDKA, I.: *Demostenov kamienok. Slovenské pohľady,* 1971, č. 12., s. 67-75.

KARVAŠ, P.: *V hniezde.* Bratislava 1981.

KARVAŠ, P.: *Toto pokolenie.* Bratislava 1985.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. SAV, Bratislava 1995, s. 351.

KUZMÁNY, P.: *Rozpomienky a kresby. Turčiansky Sv. Martin* 1900.

KUZMÁNY, P.: *Môj priateľ Maco a iné rozprávky.* Bratislava 1920.

KUZMÁNY, P.: *Rozmarné črty.* Bratislava 1949.

LUTHER, D.: *Na korze ste stretli každého.* In: *Salner, P. a kol.: Taká bola Bratislava. Veda,* Bratislava 1991, s. 162, 163.

MATUŠKA, A.: *Osobne a neosobne.* Bratislava 1983.

PLÁVKA, A.: *Smädný milenec.* Bratislava 1976.

PONIČAN, J.: *Dobyvatel'.* Bratislava 1977.

Slovenská čítanka. Diel I. (Zostavil E. Černý.) Banská Bystrica 1866.

VANSOVÁ, T.: *Drahé postavy.* Bratislava 1978.

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: Päťdesiat rokov slovenského života. 1 časť, Bratislava 1974.

Viliam Figuš Bystrý 1875-1975. Zborník materiálov z konferencie. LHM v Banskej Bystrici 1976.

The author is grateful to the Slovak Grant Agency for Science for partial supporting of this work (Grant NO 1/1515/94).

Malé mesto na východnom Slovensku a vznik jedného národnostného divadla po 2. svetovej vojne

Mária Dubayová

Len niekoľko týždňov po oslobodení Prešova, 18. marca 1945, vychádza v tlačovom orgáne UNRP (Ukrajinská národná rada Prjaševščiny) Prjaševščine: "Na území Zakarpatskej Ukrajiny a Prjaševščiny, žije ten istý ľud. Je isté, že tento je súčasťou maloruského ukrajinského národa. Pretože celý maloruský národ prijal názov "ukrajinský", i my, na Prjaševščine na dôkaz našej jednoty s veľkým ukrajinským národom, prijali sme pomenovanie "ukrajinský"... nemôžeme sa nazývať ináč, ako sa nazývajú naši pokrvní bratia... Doteraz sme sa považovali za Rusov, a nemali sme radi pomenovanie Ukrajinec. Nemali sme radi preto, lebo pod týmto názvom sa často skrýval ukrajinský "samostijnyk" - separatista... my sme nechceli byť separatistami. Ukrajinskí separatisti odišli s Nemcami - preto niet dôvodu nepomenovať veci jasne."

Delegáti tzv. ukrajinských oblastí Prjaševščiny (geograficky nejasne definovanej oblasti Prešovska - časť šarišská, zemplínska, spišská, ale predovšetkým oblasti, kde bolo obyvateľstvo gréckokatolícke), s mestským centrom Prešovom, na zakladajúcom zjazde UNRP 1.3.1945 v Prešove rozhodli, že pre budúcnosť, pre všetkých Rusínov, Lemkov, Rusnákov je záväzným pomenovanie Ukrajinec. Avšak - asi to nebolo také jednoduché! "My nie sme nepriateľmi ruského národa - ako to bolo u Ukrajincov - separatistov. Milujeme ruský národ, ruský jazyk sa budeme učiť i v budúcnosti, budeme vždy za bratstvo ukrajinského a ruského národa."¹ Povojnový strach a zmätok v etnickej identite najmä gréckokatolíckej (a veľkej) skupine mešťanov vyplývajúci aj z dostatočne veľkej informácie o politických osobitostiach v ZSSR (priamo rodinne sa týkajúcich situáciách odvlečenia veľkého počtu ľudí počas prechodu frontu a z už oslobodeného územia), vyústil až do deklarácií "... my so zdvihnutou hlavou a plne zodpovední prehlasujeme, že plece pri pleci, pokrvne spriaznení s našimi bratmi v Zakarpatskej Ukrajine i Sovietskej Ukrajine, že ruský jazyk, jazyk Stalina, bude vždy blízky nášmu srdcu."²

Treba azda uviesť, že prešovský mešťan, ak bol vzdelaný vysokoškolsky - právnici, duchovní, lekári, lekárnici, stredoškolskí profesori, príp. technická inteligencia - boli vzdelávaní do roku 1918 v Budapešti a ovládanie maďarčiny na veľmi kultivovanej úrovni bolo samozrejmosťou v celých rodinách. Po vzniku 1. ČSR boli vzdelávaní predovšetkým v Prahe na KU. Najmä táto mladá inteligencia bola orientovaná silne promasarykovsky (a pročeskoslovensky) - a pretože výborne ovládala aj jazyk ruský, mala veľmi dobré informácie o bolševickom Rusku a osobitých manierocho tohto režimu. Kultúrnoetnický tu bola presila identifikovania sa proruský a rusínsky (ale protibolševický).³ Treba dodať, že dokumentácia uvádzaná v tomto príspevku je prekladaná z novín písaných do konca roku 1947, a čiastočne aj v roku 1948, veľmi dobrým jazykom ruským (v neskoršom období veľmi zlým jazykom ukrajinským).

Dôležitou informáciou v týchto súvislostiach, nazdávame sa, je i fakt, že v prešovských mešťanských rodinách sa v každodennej komunikácii používalo osobitým spôsobom "kultivované" nárečie šarišské a rusínske. Takto "kultivované" nárečia už v súčasnosti používa pravdepodobne len malá ešte žijúca generácia sedemdesiatnikov a starších - a len pro domo - v úzkom rodinnom kruhu. Je zaujímavé, že ich používali, resp. ovládali aj

*inoetnické meštianske spoločenstvá prešovské - napr. silná komunita Bulharov, ale v dennej komunikácii popri maďarčine i napr. členovia početnej židovskej komunity.*⁴

Táto, priam ideologicky a demagogicky deklarovaná jednota, pocit či vedomie tejto jednoty v nasledujúcich rokoch nadobudla zvláštne rozporuplné podoby,⁵ ktoré sa premietli do činnosti viacerých inštitúcií - najmä ale kultúrnych a školských. Do vlastných radov smerovala kritika tých, ktorí toto vedomie nedemonštrovali: "... Sú u nás ľudia, nezriedka sa považujúci za inteligentov,... ktorých nič na svete nevzruší. Žeby sa tak vzdialili od tohoto sveta, že nie sú schopní srdečne sa potešiť tomu, že náš školský referát tu a tam otvára novú školu, že máme samostatné organizácie... že máme u nás skromné, ale predsa len naše divadlo... sú to tí, ktorých nevidno na žiadnom našom mítingu, nepočujete ich zo žiadnej tribúny... sú to tí, čo nedajú halier za ruské noviny, ktorí regulérne nie sú prítomní na žiadnom novom predstavení divadla... Zapamätajte si ich dobre, sú to tí inteligenti, na ktorých sa ľud už dávno nemôže spoľahnúť."⁶ Tento tón veští hrozbu a prešovský informovaný polylingválny stredoeurópan vie svoje. "Kto je proti nášmu kultúrnemu životu, proti našim prirodzeným právam, je nielen našim nepriateľom, ale treba ho považovať i za nepriateľa novej ľudovodemokratickej Československej republiky."⁷

Obdobie po skončení 2. svetovej vojny, resp. hneď po oslobodení územia východného Slovenska bolo plné nádejí, ale i nepokoja, strachu a predovšetkým neuveriteľných existenčných starostí. Vojnové hrôzy v tejto časti Slovenska boli hroznejšie ako v mnohých iných častiach krajiny. Nepochopiteľne a neočakávane pôsobilo správanie sa Červenej armády voči civilnému obyvateľstvu, ktoré malo tradične proruské cítenie.

V takejto atmosfére vzniká divadlo - jedna z prvých inštitúcií, ktorej cieľom bolo prostredníctvom umeleckého slova rozvíjať národné vedomie (rusínske? ukrajinské? ruské?) obyvateľstva regiónu a Prjaševščiny. 28. februára 1946 zakladateľ a prvý riaditeľ **Ukrajinského národného divadla** Ivan Hryc-Duda pre týždenník Prjaševščina povedal: "Touto myšlienkou (založiť divadlo) som sa zaoberal hneď po oslobodení Prjaševščiny Červenou armádou. Začiatkom minulého leta (1945), keď SNR dala odpoveď na memorandum UNRP, v ktorej bol zabezpečený náš kultúrny a národný rozvoj, som sa s touto myšlienkou obrátil k predstaviteľovi nášho národného života V. V. Karamanovi. Presvedčil som sa, že myšlienka organizovať divadlo vznikla u nášho starostlivého predsedu už skôr, a on len hľadal človeka, schopného ujať sa tejto práce."⁸

Prvými členmi divadla boli pôvodne učitelia, študenti gymnázií - slovenského i ruského, učiteľskej preparandie. V lete 1946 tu už pracovalo 23 ľudí, v následných konkurzoch sa plánovalo prijať ešte asi 15 ľudí. Divadlo ako možnosť umeleckej realizácie spočiatku zaujalo aj širšiu miestnu intelektuálnu vrstvu (najmä výtvarníkov Eva Biss, Dezider Milly, ale i hudobníkov, spisovateľov, básnikov - pravda títo neboli tak jednoznačne profesijne orientovaní ako spomenutí výtvarníci). Len málo z nich ale pracovalo v divadle ako interní pracovníci, resp. viac ako len príležitostne.

Hryc-Duda hovorí o základných cieľoch UND: "Hlavnou úlohou nášho divadla je dvíhať úroveň nášho kultúrno-národného života, vyniesť na scénu náš bohatý folklór. Našou úlohou je priniesť svetlo do najvzdialenejších kútikov našej Prjaševščiny."⁹ Na otázku v akom jazyku budú hrať Hryc-Duda odpovedal: "Ruské hry v ruskom literárnom jazyku, ukrajinské v ukrajinskom spisovnom jazyku."¹⁰

Prvýkrát sa členovia UND prezentovali na ruskom bále 9. januára 1946, spoločensky významnej udalosti prvej povojnovej zimy: "Umelecký dojem z tancov (uvádzajúcich ples) vyprovokoval publikum k neopísateľnému nadšeniu," píše J. Šeregij v recenzii tohto vystúpenia. "Náš ľudový tanec," píše ďalej, "nemá v sebe rovného na celom svete. Je to bohatstvo národa, ktorý Herrenfolkovia ponížovali a každým spôsobom chceli zničiť. Tak či je možné takýto národ, s takým bohatstvom zničiť? Nikdy! Nikdy!"¹¹ Treba povedať, že

predvádzané tance boli tancami ukrajinskými - kostýmovo evokujúcimi záporožských a donských kozákov, teda ešte nie na báze domáceho folklóru. Rovnako piesňový repertoár ako aj používané nástroje - balalajky, gitary sedemstrunné, niekoľko bandúr.

Viacerí páni miestnej inteligencie a neskôr inteligencia optujúca do ČSR zo Zakarpattia v prvých povojnových rokoch ovládala tieto nástroje priam virtuózne a piesňový repertoár bol predovšetkým ruský a miestny - rusínsky. Súčasťou repertoáru boli ruské a ukrajinské romance a romancovo spracované cigánske piesne. (Bolo by možné uvažovať o chápaní folklóru v tomto prostredí v tom najromantickejšom zmysle - blízkeho chápaniu folklórneho hudobného prejavu v maďarskom a rakúskom meštianskom prostredí.) Muzikálne aj interpretačne bolo toto prostredie značne sofistikované; v tejto súvislosti by bolo zaujímavé uvažovať, prečo vznikli príkre vzťahy ku spôsobu interpretácie ľudového umenia neskôr, kedy ľudové umenie bolo povýšené na prakticky jediný zdroj kultúrnych a umeleckých ambícií.

Ďalšie komentáre dobovej tlače ale dokumentujú, že vzťah k divadlu zo strany verejnosti bol rozdielny v mieste bydliska súboru a miestach, kam UND chodilo na zájazdy.

Prvá premiéra klasickej hry Starického - Oj nechody Hrycju v marci 1946 bola recenzentom pochválená - "Zastaralú hru Starického... naši umelci dokázali oživiť a vniest' do nej očarujúcu sviežosť." Veľmi kriticky sa ale vyjadruje o dikcii, artikulácii, modulácii hlasu.¹² Tieto výhrady sa pravidelne opakujú v recenziách k ďalším predstaveniam, osobitne pri produkcii činohier. 14. novembra úvodník Prjaševščiny píše: "Páni, ktorý z vás podporuje toto divadlo, ktorý z vás navštevuje naše predstavenia? Ak sa rozhliadneš, medzi divákmi v prešovskom divadle je tak málo našej inteligencie a porovnáš ten fakt s tým, s akou láskou, záujmom a obdivom prijíma náš ľud v provincii svoje divadlo, potom sa treba hanbiť, aká priepasť je medzi ľudom a prešovskou inteligenciou. Túto nezdravú priepasť treba čím skôr preklenúť, pretože náš ľud nepotrebuje takú inteligenciu, ktorá nepodporuje to, čím (ľud) žije, ktorá je proti tomu čo slúži duchovnému rozvoju nášho národa."¹³

Pravdou je, že od založenia ťažisko práce UND bolo na zájazdoch, tam sa predstavenia prijímali s nadšením, boli osviatočením niekde priam príšernej - hladovej a chladovej skutočnosti. V novembri 1946 v Medzilaborciach hrali za dva dni 4 predstavenia a "...nehľadiac na to, že v sále, kde vystupovali, neustále hasla elektrina... a naši umelci museli hrať na scéne osvetlenej petrolejovými lampami, bola tri dri Bochinova sála nabitá ľudmi, aby sa aspoň z diaľky pokochali umením Ukrajinského národného divadla."¹⁴

K prvému výročiu svojej činnosti má toto divadlo za sebou 4 premiéry, 97 vystúpení, z toho väčšinou v teréne, predstavenia videlo viac ako 30 tisíc divákov. Boj o diváka v Prešove však pokračuje: "Alebo naša prešovská inteligencia (česť výnimkám) nemá vkus, alebo nie je naša. Predstavte si, že na predstaveniach UND v Prešove nájdete koho chcete, len nie tunajších inteligentov..."¹⁵

Malé začínajúce divadlo sa stáva, zdá sa, aj predmetom nie celkom prehľadných (pre túto fázu poznávania) politických záujmov. Spolok Vozroždenije - združujúci mládež rusínsku, ale aj druhú generáciu ruských, ale aj ukrajinských (či len ukrajinských) porevolučných emigrantov, pôsobiaci v Prahe, posielal 2.5.1946 Memorandum, v ktorom žiada odvolanie riaditeľa UND, ba sú tam i formulácie "...Nosné idej mravného očistenia našich inštitúcií budeme nemilosrdne zverejňovať a budeme publikovať zákulisné intrigy celonárodných inštitúcií na Prjaševščine."¹⁶ Ak bude potrebné, "...budeme publikovať aj iné, mocnejšie nám známe fakty aj mimo divadla."¹⁷ Možno predpokladať, že tu išlo zrejme o začínajúci boj ideologických východísk - čo by mohlo do istej miery vysvetľovať aj nechť miestnej inteligencie a významnejších mešťanov k tomuto divadlu. Ako podnet pre takúto úvahu slúži napr.: "...Treba uvažovať, či pod záštitou veľkej rodiny SMK (Sojuz molod'oži Karpat) nepostaviť Národné divadlo Prjaševščiny - podobne, ako ČSM stavia trať mládeže."¹⁸

Pravdaže, v recenziách, komentároch, správach zo spoločenského života, všade sa poukazuje na úspešnosť divadla na vidieku, a nedostatočný záujem menovite u inteligencie. Viaceré z nich sú dosť útočné. Pravdou ale je, že divadlo bolo najúspešnejšie na vidieku tzv. skladačkovými programami - piesne a tance, na báze regionálneho, ale stále viac a viac na báze ukrajinského folklóru tak, ako sa začínali vidieť v sovietskych súboroch. (Štýl veľkoscénických "show" sa naplnil neskôr vo vytvorení Poddukelského ukrajinského ľudového súboru, ktorý sa stal súčasťou UND - vznikol oddelením sa práve hudobno-tanečnej zložky divadla. Veľmi dlho boli prepojenia medzi činohrou UND a PULS-om pri vytváraní programov veľmi silné, najmä v osobnostiach spevákov.) Ľudové rozprávania boli v rusínčine a šarištine, činohra sa hrala rusky - ale podľa rozprávania pamätníkov, stále horšou a horšou ruštinou. Ukrajinsky sa prakticky nehralo vôbec. Mešťania považovali produkciu za príliš dedinskú, poplatnú "sproščave", čo malo aj ideologický podtón - a vytvára počiatky čudnej spoločenskej atmosféry, ktorá začala byť v tomto meste nebezpečnou po roku 1948 a bola predzvesťou výraznej sociálnej ostrakizácie v tomto meste.

Objektívne historické udalosti sa prešovského regiónu a množstva konkrétnych ľudí začali týkať celkom bezprostredne a bolestne. Boli to predovšetkým - neočakávané pripojenie Podkarpatskej Rusi (Zakarpatská Ukrajina) ku ZSSR. Znamenalo to roztrhnutie rodinných väzkov mnohých rodín, benderovské a následne protibenderovské akcie, optácie a napokon celkom tragický pre tento región a Prešov zvlášť bol začiatok pravoslavizačnej akcie (známy prešovský sobor) a jej pokračovanie so všetkými tragickými dôsledkami, ako aj jednoznačná ideologicky motivovaná ukrajinizácia prakticky z večera do rána. Tieto udalosti mali nepredstaviteľný dopad na spoločenský život predovšetkým v deštrukcii tradičnej sociálnej štruktúry, uzavretím sa spoločenského života do kruhu rodín a len bezprostredného príbuzenstva.

Problém jazykovej komunikácie, intelektuálnej úrovne a akceptácie publikom však pre UND (dnes už divadlo Duchnoviča), je aktuálny dodnes.

Divadlo sa od konca osemdesiatych rokov stáva okrem každodennej "chlebovej" produkcie centrom experimentálneho divadla s polyetnickým jazykovým prejavom, vrátane v regióne fungujúcich nárečí a slangov sociálnych skupín, v postmodernistických inscenáciách (M. Karásek, B. Uhlár, K. Horák, V. Turok a ďalší).

Navštíviť premiéru novej inscenácie v tomto divadle je dnes považované za prestížnu spoločenskú udalosť. Dospievanie dvoch ďalších generácií mení opäť sociálnu štruktúru mesta, stiera staré animozity, a treba veriť, že sa nevytvoria príliš rýchlo nové.

Poznámky

1 Na perelome-russkij-ukrajinskij. In: Prjaševščina, 18. marca 1945, s. 2-3.

2 Tamže.

3 Pozri napr. MAGOCSI, G.; tiež spomienkové rozprávania pani E. L. (1889), A. D. (1891), M. D. (1912), M. F. (1922).

4 Boli prirodzené aj v niektorých mestských lokalitách, napr. na Jarkovej ulici, kde bezprostredné susedstvá rôznoetnických rodín viedli k ovládaniu a teda i ku každodennej komunikácii plynulým prechádzaním z jazyka do jazyka - z rusínčiny cez šarištinu do maďarčiny, príp. jidiš a pod. Počúvať takýto rozhovor pri takom osobitom výkone, ako napr. vykrmovanie husí, bolo ozajstným zážitkom.

5 Napr.: "...nech žije druhé výročie zjednotenia Zakarpatia! Rodné Zakarpatie! My, obyvatelia Prjaševščiny, ktorí ostali v hraniciach Československa, hľadáme na teba so slzami radosti v očiach, sme hrdí na teba, že tvoj ťažký život sa zmenil v mohutný hymnus šťastia... a my ešte dlho musíme bojovať, aby sme dosiahli čo i len polovicu

- toho, čo si dosiahlo ty." In: *Prjaševčina*, 26. júna 1947, s. 1. Servilita v predzvesti tragédií, ktoré už boli známe od príbuzných? Celkom iste ale je to predzvesť strachu, ale celkom iste presvedčenie o trochu neskôr prudko politicky avansujúcich, ale aj padnúcich jednotlivcov a skupiniek.
- 6 *Moja chata skraju, ja ničoho neznaju*. In: *Prjaševščina*, 22. mája 1947, s. 1.
- 7 KAPIŠOVSKÝ, J.: *Slovo k našej inteligencii*. In: *Prjaševščina*, 26. januára 1946, s. 1.
- 8 *Sredi pionierov našej narodnoj kultury*. In: *Prjaševščina*, 28. februára 1946, s. 3.
- 9 *Čo sa týka finančného zabezpečenia prevádzky UND*, *Prjaševščina* z 2. decembra 1945 oznamuje, že pod egidou UNRP v riadení RUŠ, od 1. januára 1946 sa zo štátneho rozpočtu pre UND vydeluje 1 mil. 140 tis. Kčs.
- 10 *Tamže*.
- 11 HRYC-DUDA, I.: *Jak v dijsnosti zasnovano UNT*. In: *Duklja* 1965, č. 3, s. 77.
- 12 *Prjaševščina* zo 14. februára 1946, s. 3 a z 21. februára 1946, s. 4.
- 13 *Prjaševščina* zo 4. novembra 1946, s. 1.
- 14 *Tamže*, 14. novembra 1946, s. 5.
- 15 *Tamže*, 5. júna 1946, s. 4.
- 16 ŠOBA Prešov. f. Greckokatolíckeho biskupstva. kr. 977, č. j. 1525, r. 1946.
- 17 *Tamže*.
- 18 *Prjaševščina*, 26. augusta 1948, s. 7.

Úloha spolkov pri vzniku a formovaní kultúrneho povedomia občanov Liptovského Hrádku v období I. tretiny 20. storočia

Iveta Zuskinová

Pre rozvoj horného Liptova a osobitne pre vznik mestečka Liptovský Hrádok mala od druhej polovice 18. storočia veľký význam Komorská správa hrádockého a neskôr spojeného likavsko-hrádckého panstva. Samotný hrad stráca na význame, buduje sa však osada zložená z rodín lesníckych a štátnych úradníkov. Komorské úrady sa venujú v prvom rade organizácii lesného hospodárstva a obchodu s drevom. Rozvoj Liptovského Hrádku nastal najmä rokoch 1795 - 1808, kedy sa stal lesným prefektom tamojšieho komorského panstva František Wissner z Morgensternu. Počas jeho prefektorstva povýšili v roku 1805 Liptovský Hrádok z obce na komorské mestečko. Jeho významným činom bolo založenie nižšej odbornej školy lesníckej v roku 1796, ktorá bola prvou nielen na Slovensku, ale aj v celom Uhorsku.¹

Pred vznikom Česko-Slovenska neexistovala žiadna slovenská spolková činnosť v Liptovskom Hrádku. Úradníctvo štátnych lesov i učitelia boli zväčša nemeckej a sčasti maďarskej národnosti, a tak aj kultúrna činnosť sa niesla v neslovanskom duchu.² Zmena nastala po prevrate, keď do mestečka prišlo české úradníctvo, ktoré si v bývalej jedálni Riaditeľstva štátnych lesov a majetkov - v Kasíne, založilo spolok "Beseda". Beseda bola zaregistrovaná ešte v roku 1919 a snažila sa o pestovanie česko - slovenskej vzájomnosti. Tento zámer bol vyjadrený aj v zápise z hodnotiacej správy na valnom zhromaždení: "...môžem konštatovať, že sme na poli spoločenského obcovania a s tým spojeného pestovania československej vzájomnosti, hlavnému to úkolu spolku, oproti minulosti hodne pokročili..."³

Neobyčajné kultúrne podujatie s veľkým kultúrnym a spoločenským významom - Jarnú slávnosť - usporiadala Beseda v nedeľu 1. júna 1924. V prospech exkurzného a chudinského fondu žiakov hájensko - drevárskej školy ju usporiadala spolu s krajským odborom pre Veľžupu Podtatranskú a s hájensko - drevárskou školou pod protektorátom poslanca Dr. B. Klimu - Hájomila a riaditeľa Štátnych lesov a statkov Ing. J. Martinku.⁴ Z plagátu sa dozvedáme o zaujímavom programe: mimoriadne valné zhromaždenie v miestnostiach Besedy, promenádny koncert v školskom parku, popoludní ľudová slávnosť v parku pred školou s prednáškou Dr. B. Klimu: "Divadlo, divadelné umenie, závody divadelné v Liptovskom Hrádku. Večer tanečná zábava v miestnostiach internátnych výhradne pre pozvaných a nimi uvedených hostí, s ponukou - vojenská hudba, moderné tance, bufet a dobré pivo."

Z členov Besedy sa začali grupovať aj členovia nového spolku "Sokol", ktorý bol zaregistrovaný v roku 1925.⁵ Ich hlavné ciele a zámery boli príbuzné, ako sa vyjadril aj predseda spolku: "Účinkovanie pri Sokolskej jednote je tesno spojené s účinkovaním v Besede."⁶ 11. marca 1931 obracia sa predseda Telocvičnej jednoty Sokol v Liptovskom Hrádku Ing. Juraj Martinka, ktorý bol riaditeľom Štátnych lesov a statkov so žiadosťou o podporu na výstavbu spolkového domu na podniky a jednotlivcov, ktorí obchodujú, alebo spolupracujú s Liptovským Hrádkom predovšetkým so Štátnymi lesmi. "Telocvičná jednota Sokol v Liptovskom Hrádku rozhodla sa vybudovať ešte tohto roku spolkový dom, ktorý by slúžil verejnému a spoločenskému životu v Hrádku a okolí a poskytoval miestnosti k verejným oslavám, zhromaždeniam, divadlám. Dom tento bude mať veľký význam pre rozvoj obce Liptovský Hrádok a vôbec pre spoločenský život, najmä pre zamestnancov Štátnych lesov a

statkov."⁷ Táto snaha bola korunovaná úspechom, lebo ešte v tom istom roku dňa 15. augusta 1931 bola pre verejnosť slávnostne otvorená Sokolovňa, ktorá skutočne mala veľký význam pre kultúrny a spoločenský život mesta na dlhé obdobie. Z otváracieho prívetu predneseného miestostarostom Ing. J. Martinkom vyberáme: "Za čím sme plných dvanásť rokov túžili, to sa stalo tohoto roku skutkom. S pomocou Božou a veľkodušnou obetavosťou veškerého členstva našej hrádockej Sokolskej jednoty. Výdatnou pomocou ministerstva zemeľstvá, poskytnutím veľkej slavy na dreve a iných stavebných hmotách, subvenciou ministerstva zdravotníctva, ministerstva školstva, zvlášť ale výdatnou subvenciou zemského úradu, nie menej nevšednou obetavosťou priaznivcov sokolstva z radov obchodníckych a priemyselných podarilo sa nám vystaviť tento stánok, stánok to pestovania zdravého telocviku, rozširovania myšlienky sokolskej, pestovania národnej osvety, utužovania národného povedomia československého a pestovania myšlienky všeslovanského zbratenia."⁸

Osobnosť Ing. Juraja Martinku riaditeľa Štátnych lesov a majetkov významne prispela k obohateniu kultúrneho a spoločenského života v mestečku Liptovský Hrádok. Nielen že patrila k zakladajúcim členom Besedy, bol predsedom Sokola, členom Slovenského kruhu, ale sám osobne bol organizátorom viacerých podujatí. Známe sú jeho snahy, aktivity a spolupráca pri zakladaní a zveľaďovaní zbierok viacerých múzeí. Nemožno opomenúť jeho aktivity pri organizovaní celonárodných výstavných podujatí. Už v roku 1926 vznikla myšlienka, aby sa na veľtrhu - výstave v Bratislave predstavili jednotlivé župy Slovenska tým, čo je pre nich charakteristické, typické, svojimi zvláštnosťami umeleckými, historickými, národopisnými či priemyselnými. Práve Ing. Juraj Martinka bol poverený zostaviť výstavu za župu Podtatranskú. Keďže nenašiel veľkú podporu pri príprave výstavy u obcí, miest a okresov župy prizval si na pomoc svojich spolupracovníkov z riaditeľstva Štátnych lesov v Liptovskom Hrádku. Časť kolekcie výstavy, ktorou mala byť prezentovaná župa Podtatranská na výstave v Bratislave vyinštaloval Ing. J. Martinka v Lesníckej škole v Liptovskom Hrádku s cieľom, aby aj občania mesta a okolia, ktorí sa nezúčastnia celoslovenskej výstavy, mohli uvidieť aspoň časť predmetov - exponátov výstavy. Výstava bola slávnostne sprístupnená 6. augusta 1927 a pri tejto príležitosti sa konala aj verejná zbierka milodarov na podporu liptovských chudobných študentov lesníctva na fond, ktorý na meno Ing. J. Martinku založili úradníci a podúradníci hrádockého lesného riaditeľstva a lesníckej školy.⁹

Spolky Beseda a Sokol mali svoje dramatické odbory, ktoré pravidelne usporadúvali divadelné predstavenia a tanečné zábavy. Povolenie na základe žiadosti musel vydať okresný náčelník Okresného úradu v Liptovskom Hrádku. Pri vydaní povolenia inkasoval aj poplatky v hotovosti. Napríklad: na nemocnicu 8 Kč, Fond na opatrovanie vojnových poškodených 4 Kč, na Červený kríž 20 Kč.¹⁰

Okrem týchto kultúrnych spolkov v meste pôsobili aj spolky odborové a profesné. Napr. Krajinský zväz kominárov, Krajinský odbor čs. lesníctva, Slovenská remeselnícka a obchodná jednota, odbočka Zväzu slovenských hostinských a kaviarnikov na Slovensku atď. Medzi záujmové spolky patrili napr. Odbor klubu čs. turistov, Hasičská okresná jednota, Národná jednota strelecká. Nepodíleli sa na organizovaní kultúrneho života priamo, ale často boli usporiadateľmi tanečných zábav a maškarných plesov. K menej známym podujatiam možno zaradiť aj rôzne výstavy, strelecké závody, Poľovnícky ples a podobne.¹¹

V roku 1926 v Liptovskom Hrádku vznikol Okresný osvetový zbor na čele s predsedom Dr. Bohuslavom Klimom - Hájomilom, notárom a básnikom. Práve táto jedna z najvýznamnejších kultúrnych osobností nielen Liptovského Hrádku, ale celého horného Liptova, bola aj iniciátorom myšlienky vzniku spolku Slovenský kruh, ktorý vznikol v roku 1928. Vznikol z potreby nezávislého spolku, ktorý by bol nepolitický, nenáboženský, ktorý by spájala občanov a mládež mesta a povznášal ich v slovenskom duchu. Ešte v roku 1928 usporiadali dve akadémie s hudbou a spevom, koncert, našťudovali aj tri divadelné

predstavenia. Organizovali literárne večierky, výlety do prírody, návštevy okolitých obcí. Spolkovú miestnosť mali v ľudovej škole v Liptovskom Hrádku. Budovali si knižnicu, kupovali si inventár - nábytok, športové potreby, hudobné nástroje. Mali záujem vybudovať si vlasný kultúrny dom, začali zbierku na jeho stavbu. K realizácii nedošlo, lebo predseda spolku a iniciátor celého podujatia Ing. Eduard Stollár bol služobne preložený a aj aktivita celej práce spolku poklesla. 20. decembra 1931 došlo k pretvoreniu spolku Slovenský kruh na Miestny odbor Matice slovenskej, ktorý pracoval nielen v meste Liptovský Hrádok, ale v jeho dvadsaťpäťčlennom výbore boli aj zástupcovia obcí Horného Liptova. Predsedom sa stal evanjelický kňaz z Liptovskej Porúbky p. Ľudovít Šeňšel, tajomníkom účtovník Lesníckej školy Ján Chmelický, vo výbore pôsobila aj manželská učiteľská dvojica Gustáv a Božena Koritšánskovci, ktorí mali na starosti divadlá, literárnu a zábavnú činnosť. Vo výbore pôsobil aj lesnícky archivár Eduard Migra, svätopeterský kňaz a básnik Vladimír Rolko a neskôr aj učiteľ a spisovateľ Štefan Rysul'a.¹²

V Liptovskom Hrádku mal svoju odbočku aj spolok Charitas, všeobecne známy pod názvom Karita. Podľa stanov spolku hlavným cieľom bolo "napomáhať telesný, duševný a mravný dobrobyt ľudí - totiž rozširovať a vyhlbiť duch činnejšej lásky kresťanskej ku blížnemu." Medzi jej činnosti patrila aj kultúrno - výchovná a osvetová práca. Pre tieto ciele si pod vedením správcu - učiteľa Jozefa Černotu postavila a 9. júla 1933 otvorila vlastný Kultúrny dom v Liptovskom Hrádku.¹³ Dva z troch najväčších a najvýznamnejších spolkov v meste - Sokol a Charitas mali svoje vlastné kultúrne domy, kde mohli vykonávať svoju činnosť. Najnevhodnejšie podmienky pre prácu mal Miestny odbor Matice slovenskej, ktorý stále pôsobil v bývalej spolkovej miestnosti Slovenského kruhu, ktorá bola v budove Ľudovej školy. Tu boli veľmi obmedzené podmienky, zo strany vedenia školy od správcu J. Černotu boli vydávané rôzne zákazy pre určité činnosti o čom nachádzame zápisy v Knihe zápisníc MO MS.

Miestny odbor Matice slovenskej úspešne nadviazal na kultúrnu a osvetovú činnosť spolku Slovenský kruh. V období I. tretiny 20-storočia, konkrétne po roku 1930 patril k najaktívnejším kultúrnym a vzdelávacím spoločnostiam v meste Liptovský Hrádok. Vo výbore mali okrem hlavných funkcionárov - predsedu, dvoch podpredsedov, tajomníka, pokladníka a zapisovateľa, aj napr. funkciu knihovníka a gazdu, dramatického referenta, literárneho referenta a zábavného referenta. Každé pomenovanie funkcie už priamo naznačuje, za čo bol ktorý referent zodpovedný. Tak napr. dramatický referent mal na starosti usporiadanie divadelných predstavení, ako aj ich organizačné zabezpečenie, koordináciu s ostatnými spolkami, aby sa napríklad na jeden termín neplánovali dve podobné podujatia. Literárny referent mal na starosti literárne večierky, besedy, prednášky. Práve na prvom zasadnutí výboru MO MS podal literárny referent návrh, aby sa literárne večierky neporiadali každý týždeň, ale len jedenkrát do mesiaca v divadelnej miestnosti s dobrovoľným vstupným. Má sa tak dosiahnuť zvýšenie záujmu a úrovne literárnych večierok. Zábavný referent mal na starosti usporiadanie zábav, plesov, čajových večierok. Knihovník sa staral o knižnicu, jej sústavné dopĺňovanie, výpožičky kníh, výstavky, predaj. Gazda mal na starosti celý inventár spolku, zapožičiavanie iným spolkom a pod. Vo výbore MO MS pôsobili aj členovia Sokola a Karity. Napríklad dekan p. Dulla bol aj vo vedení Karity a vykonával funkciu I. podpredsedu MO MS. Ing. Juraj Martinka predseda Sokola bol dlhoročným členom výboru MO MS. Tieto tri najvýznamnejšie spolky navzájom úzko spolupracovali pri rôznych kultúrnych podujatiach.

Z Knihy zápisníc MO MS vyberáme niektoré zaujímavé údaje, ktoré dokumentujú bohatú kultúrnu a osvetovú činnosť v meste. Tak napr. zo zápisnice z Valného zhromaždenia, ktoré sa uskutočnilo dňa 12. marca 1933 sa dozvedáme, že bol založený vzdelávateľský zbor, "ktorý má organizovať ľudovú výchovu - kultúrnu a propagačnú činnosť." Nasleduje výkaz podujatí, termíny konania literárno-dramatických večierok, besied, výstav, čajových

večierkov, divadelných predstavení. Na zhromaždení bol prijatý aj nový pracovný program vzdelávacieho zboru matičného, podľa ktorého bola činnosť rozdelená takto:

A) ľudovú výchovnú a kultúrnu, B) propagačnú a C) vedeckú.

Predkladateľ navrhol ešte činnosť rozdeliť ďalej na: a) prácu v sídle odboru, b) prácu mimo sídla, t.j. na okolí. "Čo sa týka množstva činnosti v sídle, navrhuje ročne aspoň tri hodnotné literárne, národopisné a pod. podniky. V letnom období jeden podnik. Za rok aspoň dve divadlá zahrať, pri tom prednosť dávať slovenským hrám. Navrhol, aby podniky boli usporiadané v Sokole a druhý krát v Kultúrnom dome, aby bolo našim členom vyhovené a presvedčené, že všetkým chceme patriť a že nám záleží na všetkých milovníkoch nášho národa bez rozdielu. Keďže sa v Kultúrnom dome schádza prevažne pospolitá mládež hrádocká, navrhuje, aby sa splnila povinnosť voči tejto mládeži, že sa požiadala spolok Karita, aby dovolila pre ňu usporiadať matičné duchovné štvrt'hodinky. Keďže o našu mládež je postarané inými spolkami o zábavno-výchovnú činnosť je potrebné, aby sme sa my vo zvýšenej miere práci ľudovú výchovno - kultúrnej a propagačnej venovali."¹⁴

Zo správy MO MS na Valnom zhromaždení dňa 28. marca 1935 vyberáme zaujímavú pasáž o "Národopisných podnikoch". "Pravidelne skoro každý rok zriadujeme národopisné slávnosti, medzi nás povolávame dedinský ľud nášho Podtatranského kraja, kde si ešte zachovali kroje a s ním úzko spiate obyčaje. Úkolom naším je povzbudiť ľud o zachovanie miznúcich krojov a oživiť jeho krásne národné zvyky. Toho roku sme pozvali Kokavcov bývajúcich pod pyšným a povestným Kriváňom. Priestranná Sokolovňa bola už od 8. hodiny preplnená obecenstvom netrpezlivo a s veľkým záujmom očakávajúcich začiatok. Slovenské slovo miešalo sa s českým v úprimnej bratskej zhode. Bolo asi 600 prítomných bez rozdielu politickej alebo konfesijnej príslušnosti. Odbor teda vykonal aj v tomto smere kus pozitívnej práce. Martin Jančuška učiteľ, rodák z Kokavy povedal informačnú prednášku o Liptovskej Kokave a jej obyvateľstve. Jeho pekný a pútavý prednes odmenený bol nadšeným potleskom obyvateľstva. Po prednáške predstavili starodávnu kokavskú svadbu. Videli sme a počuli v krásnej, skoro spisovnej slovenčine priebeh sedliackej kokavskej svadby od nahováračiek, pytačiek, šatkového, prevezenie rúcha, príchodu z kostola, svadobnej zábavy a čepčenia, až po odchod k manželovi s krásnymi originálnymi tanečnými a spevnými vložkami, ako sú: verbúnok, zajacový, metlový, fľašový tanec a odzemok so slovenskými národnými piesňami a trávnicami. Naši Kokavci sú hotoví umelci. Ich prednes bol bezvadný, tak originálne pútavý, aký môže stvoriť len čisté, ľudové umenie a nadanie. Hostia v mieste a na okolí letujúci, ktorí navštívili tento podnik boli prekvapení výkonmi. Morálny tak i finančný úspech bol jedinečný."¹⁵

Miestny odbor Matice slovenskej vykonával aj bohatú kultúrno-osvetovú činnosť aj v obciach obvodu Liptovský Hrádok. Boli to predovšetkým prednášková činnosť, ktorú vykonávali členovia výboru a vzdelávacieho zboru. Dochádzali do okolitých obcí, aby tam prednášali rôzne témy - najviac z histórie, slovenských národných dejín, literárnych dejín, ale aj rôzne vzdelávacie a osvetové témy. Za roky 1934-1935 bolo v okolitých štrnástich obciach hrádockého obvodu odprednášané 56 prednášok, ktoré si vypočulo 3940 poslucháčov. V roku 1934 vznikol v meste tridsať členný matičný spevokol pod vedením učiteľa Korvína. Za pomoci MO MS sa v Liptovskom Hrádku 8.-9.1.1937 uskutočnili okresné divadelné preteky a režisérsky kurz, na ktorom sa zúčastnili ochotnícke krúžky z Vavrišova, Jamníka, Kokavy, Porúbky, Pribyliny, Podtúrne, Hýb a Sv. Jána. V roku 1938 z MO MS vyšiel návrh vytvoriť divadelný krúžok zo všetkých v meste pôsobiach spolkov za účelom koordinácie divadelnej činnosti. MO MS bol členom Múzeálnej slovenskej spoločnosti a aj spolku Pre záchranu hradu v Liptovskom Hrádku. Finančne podporoval rôzne celonárodné aktivity, zbierky na stavbu kultúrnych domov, pomníkov národným dejateľom, vydávanie významných diel. Ministerstvo školstva a národnej osvety slovenskej krajiny rozhodnutím zo dňa 15.12.1938 zrušilo Okresné osvetové zbory a ich funkciou poverila Miestne odbory Matice slovenskej.

Nebolo to len prevzatie majetku, knižníc, ale aj celé riadenie osvetovej činnosti v obciach obvodu, rozdeľovanie finančných prostriedkov na podporu činnosti. Bolo to najmä uhrádzanie nákladov na prednáškovú činnosť. V roku 1939 celý majetok spolku Sokol, ako aj budovu Sokolovne prevzalo veliteľstvo Hlinkovej gardy na Slovensku. Činnosť MO MS pokračovala aj cez vojnové roky, aj keď len veľmi sporadicky a obmedzene. Na valnom zhromaždení MO MS 22. mája 1941 došlo k zmene aj vo vedení odboru. Funkcie predsedu sa po dlhých rokoch vzdal senior Ľudovít Šenšel, kňaz z Liptovskej Porúbky. Túto funkciu prijal Dr. Bohuslav Klimo - Hájomil.¹⁶

Výpočet kultúrnej činnosti spolkov v mestečku Liptovský Hrádok v období I. tretiny 20. storočia, by nebol úplný, keby sme nespomenuli Spolok pre záchranu hradu Liptovský Hrádok. Kládol si za cieľ zachovať jednu z najvzácnejších historických pamiatok mesta - rovinný gotický hrad. Spolok vznikol 1. júna 1933 z iniciatívy pracovníkov Okresného súdu, ktorý sídlil v budove kaštieľa pri Hrade. Vedúcou zakladateľskou osobnosťou bol sudca Dr. Tetour, ktorý vykonával funkciu tajomníka. Funkcia predsedu bola ponúknutá známej kultúrnej osobnosti mesta Dr. Bohuslavovi Klimovi - Hájomilovi. V § 1 Stanov spolku sa uvádza: "*Spolok má svoje sídlo v Liptovskom Hrádku a má za úkol opatriť všetky nutné práce k trvalému zabezpečeniu hradu 'Hrádok' a všetkých stavebných pamiatok v obvode Liptohrádockého okresného súdu v dohode s príslušnými úradmi stavebnými a so štátnym referátom na ochranu pamiatok, pred ďalšími škodami a k úprave ich pre všeobecnú prístupnosť. Vedľa toho hlavného svojho úkolu Spolok môže svoju činnosť rozšíriť aj na ochranu iných umeleckých a historických pamiatok v jeho obvode sa nachodiacich.*"¹⁷

Spolok prispel nielen k stavebnej záchrane hradu. Na kamenné ruiny zabezpečil polozenie betónovej platne, aby takto bola stavba krytá a murivo sa ďalej nerozpadávalo. Svojou zberateľskou aktivitou sa snažil položiť základy zbierok múzea hornoliptovského ľudu. Tieto snahy nadšencov, členov spolku prekazila vojnová doba a nútený odchod občanov českej národnosti z Liptovského Hrádku.

Poznámky

- 1 Bližšie pozri: BOROŠ, M. a kol.: *Dejiny horného Liptova. Mestský národný výbor v Liptovskom Hrádku 1969.*
- 2 CHOMA, Branislav: *Z medzivojnovnej činnosti MO MS v Liptovskom Hrádku. Slovenské národné noviny, MS, Martin 1991, č. 23, s.10.*
- 3 Archív NML Liptovský Hrádok, Spisy Ing. Juraja Martinku.
- 4 ŠOA Liptovský Mikuláš, Spisy Okresný úrad Liptovský Hrádok, *Divadelné povolenia a tanečné zábavy, č. 1-97, rok 1924, K-20.*
- 5 ŠOA Liptovský Mikuláš, Spisy Okresný úrad Liptovský Hrádok, *Evidencia spolkov 1919/1923-1928.*
- 6 Archív NML Liptovský Hrádok - Spisy Ing. J. Martinku.
- 7 Archív NML Liptovský Hrádok - Spisy Ing. J. Martinku.
- 8 Archív NML Liptovský Hrádok - Spisy Ing. J. Martinku.
- 9 Archív NML Liptovský Hrádok - Spisy Ing. J. Martinku.
- 10 ŠOA Liptovský Mikuláš, Spisy Okresný úrad Liptovský Hrádok, *Divadelné povolenia a tanečné zábavy, č. 1-97, rok 1924.*
- 11 ŠOA Liptovský Mikuláš, Okresný úrad Liptovský Hrádok - *Inventár 1923-1928. Výdelečné podniky spolkov, č. 1484, Evidencia spolkov 1928, č. 119*
- 12 CHOMA, Branislav: *c.d. MS 1991, SNN*
- 13 CHOMA, Branislav: *c.d. MS 1991, SNN*
- 14 *Doslovný prepis z Knihy zápisníc MO MS v Liptovskom Hrádku*
- 15 *Doslovný prepis z Knihy zápisníc MO MS v Liptovskom Hrádku*

16 Kniha zápisnic MO MS Liptovský Hrádok

17 ŠOA Liptovský Mikuláš, Okresný úrad Liptovský Mikuláš, Spolky 1923-1945, č. 637 K-359.

Význam literárnych reminiscencií pri etnokultúrnom výskume mesta

Slavomíra Očenášová - Štrbová

Dokladom vzácneho východiska pri urbánno-etnologickom výskume je popri iných prameňoch aj umelecká literatúra.

V príspevku použijeme ako východisko spomienkovú prózu Petra Karvaša *V hniezde*, ktorá dáva priestor porovnania reálií a pomerov v meste v 20. storočí po sedemdesiatich rokoch.

Prekrývanie umeleckého fenoménu s vecným, reálnym je významné, s cieľom poukázať na rozdiel vo využívaní objektov, štvrtí a prírody včlenenej do mesta, ako aj vo vnímaní sociálnych pomerov.

Mesto v prvej polovici nášho storočia, to bolo predovšetkým námestie, v čase detstva Petra Karvaša Masarykovo. Banskú Bystricu robí jedinečnou práve architektúra námestia, ktoré dnešnú podobu získalo už v období stredoveku. V spomienkach Petra Karvaša zaujímal námestie dôležité miesto, očarovalo ho jedinečnými drobnosťami, ktoré sa vzťahovali na niektoré konkrétne objekty. Príkladom je renesančné sídlo v Dolnej ulici, v ktorom korunovali Gabriela Bethlena za uhorského kráľa. Na zrekonštruovanom dome je nad drevenou bránou nápis zo zlatých litier: BENEDICTIO DOMINI DIVITES FACIT ANNO D. 1610. Dnes tieto nádherné výstavné priestory slúžia Mestskej galérii, ktorej majetkom je aj Praetorium hradu - bývalej radnice.

Na dome č. 19 v Dolnej ulici je skobou pripevnená reťaz, ktorou zahatali ulicu v čase voľieb, "aby sa im do dotyčnej Božej milosti neplietol povedzme pospolitý ľud, a tú reťaz nezdvihlo ani dvadsaťštyri urastených chlapov z kráľovského regimentu."¹

Štyristoročné epitafy na kostolných múroch, ktoré zaujali malého Petra Karvaša, odstránili pri úpravách vonkajších fasád slovenského i nemeckého farského kostola a sú uložené v lapidáriu Mestského múzea v Matejovom dome.

Mnohé domy na námestí časom zmenili a priebežne menia svoju funkciu. Sídlia v nich obchody, rôzne firmy, čiastočne sú aj obytnými. Zostala a do pôvodnej podoby sa dostáva drobná architektúra. Nad portálom Benického domu na námestí "rozmarne hopkajú a rozjarene poklepkávajú hámrikmi dvaja fúzať baníci v sviatočných dolománikoch a s piercami za klobúkmi",² arkier domu "medzi stĺpmi" podopierajú "kamenné dievky s celkom nahými a náramne atraktívnymi prsníkmi"³ a nad domom, v ktorom je dnes obchod Bocianik s detským textilom a hračkami, je reliéf ľudskej hlavy, štipajúcej sa zobákom na dlhočiznom krku do vlastného nosa. Petrovi Karvašovi sa javil reliéf ako "žena - bocianica - alebo plebejská žena - hus",⁴ údajne však istý bystrický mešťan chcel vyjadriť svoje pohoršenie nad tým, že ho ohovárajú a týmto reliéfom vyjadril to, aby sa každý staral do seba, čo znázornil zahryznutím do vlastného nosa.

Národný dom, "tá strohá, nedobytná pevnostná budova",⁵ ktorá prirástla Petrovi Karvašovi k srdcu, nevyužíva svoje priestory na náhodné či pevne dohodnuté stretnutia začínajúcich i pokročilých literátov, ani na hostiny, či malé spoločenské posedenia. V divadelnej časti a v malej dvorane sídli Štátna opera, ostatné miestnosti zaberajú automaty a biliardové stoly kasína.

Vychýrené cukrárne U Loudov sa zmenili v Národnej ulici na zlatníctvo a v priestoroch v Striebornej ulici je postavený kostol Bratskej jednoty baptistov.

V období prvej Československej republiky s vysokou demokraciou sa aj banskobystrické mestské obyvateľstvo sociálne, etnicky, nábožensky, stavovsky, profesijne a záujmovovo diferencovalo.

Podľa údajov z dobovej tlače žili príslušníci rôznych etník a konfesií vo vzájomnej konciliantnosti a na tomto základe organizovali aj spoločensko-kultúrny život. Vzdelávacie, kultúrne a zábavné podujatia organizovali v Evanjelickom a Katolíckom spolku, v Židovskom kasíne povýše Macholdovho papiernictva uskutočňovali hudobné večierky a nielen muži, ale i ženy kartovali.

Bez akéhokoľvek vrstvenia sa schádzali Bystričania na koncertoch vojenskej hudby, ktorá hrala v besiedke uprostred mestského parku. Ľudia sa špacírovali okružnou promenádou, diškurovali a posedávali na lavičkách. Dnes plní park len oddychovú funkciu a tvorí jediné miesto koncentrovanej zelene v meste. Súčasťou parku sú tenisové kurty a malé detské pieskové ihrisko.

Občania mesta sa o život zaujímali rôzne, prirodzene podľa spomenutej diferenciacie. Nedá sa jednoznačne povedať, aké vrstvy navštevovali na Huštáku krčmu pána Spiegela "za účelom pohlavného styku s ľahkými ženskými za primeraný poplatok".⁶ "Huštácke predmestie pochybného chýru a okolo dreveného mosta chýru ešte horšieho"⁷ dnes už nie je predmestím, preto sa aj pochybný chýr vytratil a v tejto štvrti sa nachádzajú exkluzívne budovy Slovenskej štátnej poisťovne, budúcej Banky Slovakia, zrekonštruované budovy premenené na obytné domy alebo sídla nových firiem.

Radvanský jarmok je živý ako "tradičný" aj v spomienkach P. Karvaša. Svoj pôvodný a určujúci charakter a význam prestal mať približne v 70. rokoch, keď sa začala nová výstavba radvanskej mestskej časti. "Nová situácia nastala po roku 1989. Jarmok sa po mnohých peripetiách dostal do ohradeného priestoru plážového kúpaliska, kde v priestoroch vypustenej vodnej nádrže našli miesto jeho zábavné zložky - kolotoče, strelnice a iné atrakcie, čo prispelo k podstatnému zníženiu úrovne predaja a ľudovej zábavy."⁸

Neodmysliteľnou bývala aj v Banskej Bystrici návšteva cirkusu. Na holom priestranstve medzi železničnou stanicou a Robotníckou sociálnou pokladnicou, keď ešte nebolo chýru o areáli OÚNZ, príležitostne zaujímal svoje miesto cirkus a lunapark s ringlšpíglom, "kde som sledoval, ako vztyčujú lodné stožiare, napínajú laná, dvíhajú šapitó, varia v maringotkách, umývajú slony hadicou na autiaky, krmia dravce".⁹ Do 90. rokov prichádzajúce cirkusy umiestňovali na priestraných parkoviskách na Žltých pieskoch, kolotoče, vzrušujúce najmä mládež, pod Pamätníkom SNP.

K ďalším miestam, kam sa chodilo bez diferenciacie, patrila biograf pri Hrone, reguláciou rieky zrušený, tak ako sokolská "plaviareň", v ktorej "Cikker, vtedy ešte Janči, hral vodné pólo,... tri dni nevychodiac z vody".¹⁰ Bývalé tancovačky na kolkárni sa neskôr obmedzili na pivné hody, dnes je tam vybudované parkovisko a chodníky spájajúce autobusovú zastávku s Dolnou ulicou povedľa Kostola Sv. Alžbety. Zo sveta zmizla aj ovežičkovaná synagóga pri parku. Kto uzrie nádhernú trávnatú plochu, ako má vedieť o znesvätení a spustošení synagógy? Zachovala sa iba pôvodná brána s murovanými stĺpmi pred vchodom do rabinátu, v ktorom dnes sídli firma RAMP MAUER, ponúkajúca podlahový materiál.

V Thurzovsko - Fuggerovskom paláci je umiestnené Mestské múzeum, v barbakane niekdajšieho hradu sú veľké priestory na výstavu obrazov, v bývalej chemodroge na námestí, kde bola pumpa s červenou tabuľkou: DOBRÝ BYSTRICKÝ VZDUCH ZDARMA, predávajú kvety.

"Šichníci, čo chodili robiť do parku Radvanského kaštieľa",¹¹ by park vôbec nepoznali. Okolo budovy dnešného Štátneho oblastného archívu je spustnutá neopatrovaná húština, patriaca mestu. Susedný Tihányovský kaštieľ víta návštevníkov prírodovedeckej expozície Mestského múzea.

Vartovka, Suchý vrch, Urpín, Panský diel, blízke miesta, ktoré lemujú mesto a je k nim iba na skok, využívajú obyvatelia Banskej Bystrice na prechádzky, turistiku, v zime sa kochajú v lyžiarskych areáloch. Pre mnohých, tak ako pre Petra Karvaša, "nikdy nezarastú travinami ani hluchým časom".¹² V týchto častiach slúžia záhradkárske osady obyvateľom mesta ako únik z panelákovvej všednosti.

Vnímanie sociálnych pomerov v súčasnosti a v medzivojnovom období bolo rôzne, hoci na tom istom základe. Sociálna diferenciacia sa odvíjala od honosnosti, výstavnosti a polohy domu. V rámci mestského prostredia nadobúdali status najbohatších najmä obyvatelia námestia a čiastočne priľahlých ulíc - Národnej, Kapitulskej a Parkovej (dnes ulica Janka Kráľa). Úplne opačné postavenie mali rodiny robotníkov. "Okolo železničného depa a výhrevne vládla skupina chlapcov s krutou disciplínou, pre ktorých som bol pánča, čo cvičí stupnice na klavíri, maznáčik a vlastník novej kolobežky. V Národnej a Parkovej - ležérne iná skupina, pre ktorú som bol chudák a holodranec, čo nemá ani bicykel, cvičí stupnice a do kina chodí na parket C".¹³

Sociálna príslušnosť sa manifestovala aj v rámci cirkvi: "Opely a waltrovky elegantných otcov z Národnej a Parkovej ulice stáli za rohom Kapitulského kostola ako na výstave, otcovia chalanov z depa a výhrevne a tehelne prešľapovali v zadných laviciach na tej istej omši svätej, ibaže v jedinej bielej košeli, ktorú mali v osobnom vlastníctve, a na deravých podrážkach".¹⁴

V súčasnosti, keď má každý iné hodnotové kritériá, ťažko povedať, či je poloha bývania určujúcim sociálnym momentom. Zaiste majú lepšie situované rodiny postavené svoje domy mimo mesta vo vilových miliónárskych štvrtiach. Kardinálny rozdiel v pomeroch sa v kostole vôbec neukazuje a v účasti na spoločensko-kultúrnom živote takisto nie. Na týchto podujatiach je skôr diferenciacia záujmová a profesijná.

Charitatívna dobročinná činnosť nachádza v súčasnej spoločenskej situácii široký priestor pôsobnosti. V Banskej Bystrici je azylový dom, sídli tu Slovenská katolícka charita, rôzne spolky a nadácie organizujú finančné podpory na účely najrôznejšieho druhu.

Rodina Petra Karvaša si vždy uvedomovala svoje postavenie (otec lekár, matka akademická maliarka, starý otec akademický maliar, stará mama z bohatej židovskej rodiny). Silné sociálne cítenie tejto rodiny voči slabším si osvojil aj Peter Karvaš už ako dieťa, túžiac, "aby sa niektorí ľudia nerodili do mercedesiek a iní do autokarov a iní na dlažbu z mačacích hláv a čadičových obrubníkov, aby človek sám za to mohol, aký je a čo má".¹⁵ Alebo na inom mieste: "až budem mešťanostom, všade dám vysadiť lipy a v ich hustom vetvoví dám zriadiť pohodlné nadzemské obydlia pre ukrivdených, váhajúcich, roztúžených alebo čo i len smutno zadumaných, aby boli bližšie k belasej oblohe, aby im ševel lístia zacelil rany a aby bolo celkom jasné, že tí druhí sú tamdole a maličkí".¹⁶

Naším cieľom v príspevku nebolo vyčerpávajúco podať tému banskobystrických premien. Umeľcove reminiscencie nielen zaznamenávajú, ale aj upozorňujú na prejavy architektúry, dobovej atmosféry, sociálne pomery a vzťahy medzi ľuďmi. Autor ich podáva cez prizmu detského aspektu vnímania. Osobné zaujatie Petra Karvaša je silné práve tak, ako momenty, ktoré podáva s obdivuhodnou pamäťou.

Súčasní Banskobystričania v rozhovoroch potvrdili, že mnohé jedinečnosti v Banskej Bystrici si začali všimnúť a vnímať až po prečítaní Karvašovej spomienkovej prózy, keď ich na detaily drobnej architektúry upozornili oči umelca, ktorý detstvo a mládenectvo prežil v tomto meste.

Umelecká literatúra pomáha oživovať históriu a upozorňuje na mestské špecifiká, ktoré je s odstupom času tradičnými etnografickými metódami ťažko rekonštruovať.

Poznámky

- 1 KARVAŠ, P.: *V hniezde*. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1981, s. 47.
- 2 c. d., s. 46.
- 3 c. d., s. 47.
- 4 c. d., s. 47.
- 5 c. d., s. 208.
- 6 c. d., s. 217.
- 7 c. d., s. 65.
- 8 DARULOVÁ, J.: *Stabilität und Veränderungen der Funktionen der Wochen- und Jahrmärkte. (Der Radvaner Jahrmarkt in der Erzählung und Erinnerung.)* In: *Stabilität und Wandel in der Grosstadt*. Bratislava 1995, s. 100.
- 9 KARVAŠ, P.: *V hniezde*. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1981, s. 53.
- 10 c. d., s. 270.
- 11 c. d., s. 184.
- 12 c. d., s. 15.
- 13 c. d., s. 179.
- 14 c. d., s. 184.
- 15 c. d., s. 185.
- 16 c. d., s. 123.

The author is grateful to the Slovak Grant Agency for Science for partial supporting of this work (Grant NO 1/ 1515/ 94).

Premeny názvov ulíc a námestí v Banskej Bystrici

Juraj Rohárik

V uplynulých rokoch sa našou krajinou prehnala, dúfajme posledná, vlna premenovávania verejných priestranstiev. Menili sa najmä názvy odzrkadľujúce spoločensko-politické reálie ostatných desaťročí. Tento proces viac či menej nepriaznivo zasiahol do života každého občana. Ako v mnohých iných prípadoch verejného života, domnievame sa, že aj takéto premenovávanie vyžaduje citlivý prístup s perspektívou, podľa možnosti, nadčasového riešenia.

Vychádzame z predpokladu, že pomenovanie plní orientačnú, identifikačnú a honorifikačnú (vzdať úctu osobnosti, udalosti) funkciu. Primárny dôraz kladieme na prvé dve. Honorifikačná funkcia je, nazdávame sa, príležitostná. V každodennej komunikácii sa prirodzene uplatnia krátke, jednoznačné a ľahko vysloviteľné pomenovania. Sémanticky priaznivý názov zas harmonizuje vzťah medzi obyvateľom a urbanonymom (názov ulice, námestia, nábregia, štvrte a pod.). Za veľmi dôležité pokladáme, aby názov korešpondoval s charakterom nazývaného. Treba tiež zohľadniť, kedy pomenované vzniklo a aký význam zastáva vo vzťahu k svojmu bezprostrednému, no i širšiemu zázemiu. Dôležitú úlohu zohráva aj veľkosť a frekvencnosť priestoru.

To, akú silu zotrvačnosti má charakteristický, logicky volený názov, sa pokúsime dokumentovať prostredníctvom náčrtu vývoja pomenovaní na pozadí urbanizovania Banskej Bystrice.

Orientačný náčrt z roku 1589 uvádza nemecké názvy ešte jednoduchej sídelnej štruktúry na pravobrežnej terase Hrona. Rieka podmienila trasovanie hlavnej komunikácie. Zástavba viedla od ústia Bystrice do Hrona na vyvýšeninu, kde sa neskôr rozšírila na námestie a popod izolovaný hradný komplex viedla ďalej severovýchodným smerom. Od 16. storočia limitoval rozvoj mesta fortifikačný systém. Hradbové opevnenie uzatváralo päť brán - Dolná, Strieborná, Kúpeľná - Lazobná, Horná a Hronská. Tieto až do 19. storočia určovali základný pôdorys intravilánu. Boli pomenované rovnako ako k nim vedúce ulice. Ich názvy motivovali prírodné podmienky (Dolná, Horná, Hronská) a činnosti im dominujúce (vozenie striebornej rudy, kúpanie). Postupným rozparcelovaním záhrad vznikli pri hradbách nové ulice. Výstavba pri Striebornej ulici svojím umiestnením určila rozlíšenie Hornej a Dolnej Striebornej. Farskú ulicu "pomenoval" farský dvor. K nemu krížom cez uličnú čiaru Lazovnej smerovala Krížna. Obdobie zrodu určitý čas charakterizovalo Novú ulicu. Na opačnej strane opevnenia katovo obydlie, bašta mäsiarskeho cechu a úsek hradieb inšpirovali názvy ulíc Katovnej, Mäsiarskej a Fortničky. Areál stredovekého mesta sa začal rozširovať oproti smeru vývoja prvej zástavby. Ešte pred rozsiahlym búraním mestských brán a mnohých iných stavieb fortifikačného systému (v druhej polovici 19. storočia) sa mesto rozšírilo za Dolnú bránu a tok Bystrice. Tu vzniklo predmestie s významnou výrobnou funkciou zvané Hušták. Takúto funkciu mali aj vzdialenejšie staré výrobne na brehu Bystrice. Spracovanie rudy tu dodnes pripomína Medený Hámor. Mladšie boli prevádzky na Horných lúkach a v priestore severne od Strieborného námestia. Ich rozvoj urýchlila výstavba železničných tratí.

Na prelome storočí sa uličná sieť rozvinula za kostol Svätého Ducha, asanovaný v roku 1895. Vznikla Deák Ferencz utca so školskými budovami a veľkolepým sídlom súdu. Severne od nej sa potom rozšírila vilová štvrť Horného predmestia. Na neďalekom Banoši, nad železničnou stanicou, postavili verejnú nemocnicu. V západnej časti mesta, na Dolných lúkach, sa stavalo okolo rozsiahlej plochy s parkovou úpravou (Árpád tér). Tu v roku 1914

dokončili reprezentačnú školskú budovu, ktorá však najprv slúžila ako vojenská nemocnica. O desať rokov neskôr stálo oproti nej Vincentínium medzi viacerými honosnými vilami.

Názvy v tomto období mali predovšetkým honorifikačnú funkciu. Okrem osôb, ktoré nežili v meste, vzdávali úctu aj významnému ťažiarovi, ktorému v 14. storočí patrili kúpele v Lazovnej ulici (Károlyi Péter ut.). Po richtárovi, pôsobiacom do roku 1848, nazvali Novú ulicu (Glabits József ut.). Dodnes sa zachovalo pomenovanie po mecenášovi evanjelickej cirkvi, na ktorého náklady upravili časť toku Hrona, (Städler Tófor part).

V máji 1919 dostali verejné priestranstvá slovenské názvy. Upustilo sa od honorifikácie. Týmto sa vytvoril orientačne i identifikačne prehľadný systém pomenovaní. Vystihoval najmä líniu - Dolné námestie - Dolná ulica - Hlavné námestie - Horné námestie - Horná ulica. Na túto základnú tepnu mestského organizmu nadväzovali ulice - Parková, Kapitulská, Súdobná, Školská, Za sedriou, Za kasárňou, Pod Kalváriou. Tieto spolu s Radvanskou ulicou a Lupčianskou cestou tvorili pôdorys desaťtisícovej Bystrice so siedmimi stovkami domov. Motívom pre ich pomenovanie bola funkcia dominujúcich objektov a smerovanie k remeselníckemu zázemiu. Realitu prirodzene vystihovali aj názvy podľa chotárnej štruktúry (Jasenská, Banošova, Pod Turíčkou, Pod vršok, Na potôčku), ako aj pomenovania ovplyvnené hospodárskou činnosťou (Hutná, Na Troskách, Uhlisko, Na Starej tehelni, Na pílu, Na piesok, K elektrárni). Za opätovný návrat honorifikačno -dedikatívneho prístupu možno považovať premenovanie Hlavného námestia v tridsiatych rokoch. Vlastné mená v názvoch sa potom často obmieňali počas i po II. svetovej vojne.

K významným urbanistickým počinom medzivojnového obdobia patrí regulácia ďalšej časti Hrona v rokoch 1923-1925, ktorá umožnila vybudovanie nábrežnej komunikácie a výstavbu viacerých verejných budov. Vtedy sa zmenil aj charakter priestoru na ľavom brehu rieky. Pod Hornými hrablami, slúžiacimi na zachytávanie splavovaného dreva, vznikla vilová štvrť Uhlisko, spojená s centrom dvoma mostami. Najmä okolie toho pod Urpínom vytváralo organickú symbiózu vrchu a harmonicky sa vyvíjajúceho mesta. Upravené serpentíny ku Kalvárii a námestie už spájala Národná ulica. Medzi vojnami vzrástol počet obyvateľov len o 2300, počet domov sa však zvýšil o 400. Stavalo sa najmä na brehoch Hrona a dnešnú podobu nadobudli aj štvrte pri Mestskom parku a pod Jasenským vrškom.

V povojnovom období sa najprv budovalo v menších lokalitách Nového Kališťa, Fortničky, Žltého piesku, Bakosovej ulice a pri Rudlovskom potoku. Po odstránení meandra rieky a preložení hlavnej železničnej trate vzniklo sídlisko Prednádražie, ktoré sa v bežnej komunikácii, pre svoj primát, nazýva Sídliskom. S historickým jadrom ho na konci šesťdesiatych rokov spojil areál Pamätníka SNP. Rozsiahlejšia výstavba pokračovala okolo Nového Kališťa. V niekoľkých etapách, ktoré odzrkadľujú vývoj bytovej výstavy uplynulých desaťročí, tu vyrástlo sídlisko Fončorda. Následná výstavba obytných zón, ktorá už nedokázala urbanisticky ani architektúrou nadviazať na prírodné a kultúrne danosti prostredia, prenikla k okolitým obciam. Ich administratívnym pričlenením vznikla aglomerácia, zaberajúca plochu medzi Hronsekom, Podlavicami, Uľankou a Šalkovou. Toto sa nezaobišlo bez necitlivých zásahov. Napríklad chýrnu Radvaň dnes pripomína najmä názov panelového sídliska. Obdobu týchto premien možno pozorovať aj prostredníctvom urbanovým.

Tabuľky

Ulice pomenované po II. svetovej vojne a premenované krátko po svojom vzniku:

Obytná kolónia Kalištie - Nové Kalištie

Vorošilova - Petra Jilemnického

Asmolvova - Maxima Gorkého

Kureliho - Kapitána Nálepku
Kirovova - Jiřího Wolkra
Konevova - Mirka Nešpora
Fončorda - Čkalovova - asanovaná (nad bývalou Hutnou)
Októbrová cesta - Ulica 29. augusta
Revolučná trieda - Revolučná ulica (dnes Viestova ulica)
(Pramene: mestský archív a matrika)

Začiatkom päťdesiatych rokov bolo v štrnásťtisícovom meste približne 70 názvov ulíc, námestí, nábreží a ciest. V prvej polovici sedemdesiatych rokov ich bolo o 130 viac. Na začiatku deväťdesiatych, ešte pred odčlenením niektorých obcí, mala deväťdesiatistisícová aglomerácia už 270 urbanoným.

Rozšíril sa počet okruhov pomenovaní. V polovici storočia sa obmieňali najmä mená domácich i zahraničných verejných činiteľov. Tieto názvy však mali väčšinou krátku trvácnosť. Z pomenovaní motivovaných obdobím II. svetovej vojny pretrvali najmä tie, ktoré označovali ulice postavené bezprostredne po nej (stará Fončorda, sídlisko pred stanicou). Veľký počet názvov obsahuje mená prevažne národných kultúrnych dejateľov. Neskôr pribudli urbanonymá inšpirované dominujúcimi objektami (Školská, Internátna, Spojová, Stavebná ul.). Výstižné boli najmä tie, ktoré vyjadrovali charakter priestoru (Stredná, Bočná, Okružná, Krátka, Strmá, Hlboká, Veterná). Toto už nemožno tvrdiť o Ulici družby, Ul. čsl. pionierov, Ul. mladých budovateľov, Mládežníckej či Revolučnej ulici. Ľahko identifikovateľné sú cesty K nemocnici, Na štadión, K Smrečine, ako aj Zvolenská či Pršianska cesta. Orientáciu uľahčujú tiež pomenovania motivované chotárnymi názvami. Tieto sú prirodzené najmä pre aglomerované obce (Garbanka, Na Tále, Na Dolinky, Pod Hôrku, Pod Dúbravou, Pod Skalkou, Podháj, Lúčičky, Záhumnie, Závoz, Priehrada, Mlynská ul., Stupy). Hlavná komunikácia pričlenenej obce nesie zvyčajne jej meno (Jakubská, Podlavická, Kostiviarska cesta). Novovzniknuté ulice samostatnej alebo radovej zástavby sú zväčša pomenované prírodnými motívmi (Záhradná, Poľná, Lúčna, Stromová, Jelšová, Čerešňová, Jazmínová, Azalková).

Od roku 1990 odborná názvoslovná komisia premenovala takmer päť desiatok názvov. V prvom rade sa vrátili názvy, ktoré uplynulé desaťročia fungovali len neoficiálne (**Dolná, Kapitúlská, Národná ul., Strieborné námestie**). Ich neprerušené používanie v bežnej komunikácii je dôkazom toho, akú silu zotrvačnosti má vhodný názov.

Pri pomenovaní **Skuteckého ulice** bol zohľadnený jej charakter, obdobie vzniku a poloha. Ulica s výraznými estetickými hodnotami architektúry sa tvorila na prelome storočí. V tomto čase v jej susedstve maliar postavil vilu s ateliérom. Neďaleko našiel tiež miesto posledného odpočinku. Nový názov zapadá do prostredia Komenského, Kollárovej, Šoltésovej, Kukučínovej a Figušovej ulice.

Obdobne sa postupovalo aj pri výbere mena **Emila Belluša** do pomenovania ulice v staršej vilovej štvrti na Uhlisku. Rodák zo Slovenskej Lupče projektoval Národný dom a najstaršiu budovu Slovenskej sporiteľne. Po druhom maliarovi je to prvý architekt medzi spisovateľmi, hudobnými skladateľmi a inými osobnosťami kultúrneho života "v banskobystričských uliciach".

Trieda Slovenského národného povstania, Partizánska cesta a Ulica Česko-slovenskej armády na povojnovom Sídlisku boli doplnené o **Námestie slobody**. Je situované v predpolí Múzea - Pamätníka SNP. S historickým jadrom mesta ho spája Štefánikovo nábrežie. Takto sa citlivo docielilo organické myšlienkové prepojenie urbanistických jednotiek rôzneho veku, charakteru a významu.

Štefánikovo nábrežie vzniklo v dvadsiatych rokoch. V roku 1940, oproti pod Urpínom, inštalovali generálovu sochu. Blízka ulica niesla niekoľko rokov jeho meno. Významnú úlohu pri premenovaní zohrala aj skutočnosť, že spomínané nábrežie je dominantné vzhľadom na dopravné vzťahy v meste i jeho širšom okolí, čo okrem už uvedeného predurčilo výber takejto osobnosti "nadmestského" významu.

Príležitosťou doplniť meno **Ludovíta Štúra** bola potreba premenovať postupne vznikajúce námestie na okraji centrálnej mestskej zóny. Radvanské názvy Sládkovičovej, Kalinčiakovej a Bernolákovej ulice predurčili pomenovanie dominantného priestoru podľa najvýznamnejšieho predstaviteľa slovenského života v 19. storočí. Takto vznikol celok, ktorý okrem funkčného, urbanistického a architektonického stvárnenia, graduje aj prostredníctvom urbanoným.

Podobne sa nahradili aj ďalšie mená v centre mesta (**M. Rázus, J. Cikker, F. Švantner**). Pri voľbe zavážila ich spätosť s mestom, ako aj sféra pôsobenia, ktorá dáva aké-také záruky, že tieto názvy nebudú v budúcnosti spochybnené.

Orientačnú a identifikačnú funkciu urbanonyma nepochybne plnia nové názvy v okrajových častiach mesta. Komunikácia prechádzajúca Skubínom bola nazvaná **Skubínskou cestou**. Malé sídlisko, figurujúce počas výstavby pod názvom Sever, sa už dnes nachádza na **Severnej ulici**. Prostredníctvom názvov ulíc sa tiež uplatnili chotárne názvy Graniar a Karlovo. **Ulica na Graniari** vyjadruje svoju polohu na kopci. **Ulica na Karlove** je priechodnou tepnou štvrte Karlovo. Štvrť vznikla na pozemku, ktorý v 14. storočí patril významnému ťažiarovi Karlovi (istý čas bola po ňom pomenovaná aj Lazovná ulica).

Požiadavka zmeniť názvy štyroch ulíc v hornej časti Fončordy, bola príležitosťou doplniť lokalitu o pomenovania rovnakej jazykovej formy, ktoré zároveň korešpondujú s charakterom prostredia v tejto časti. K Spojovej, Internátnej a Novej ulici pribudli **Slnčná, Tichá a Zelená**. Nad týmito všetkými bola postavená ulica **Havranské**, nazvaná podľa rovnomenného kopca.

Pre systém sedemnástich ulíc najväčšieho sídliska Rudlová-Sásová boli vybrané, vzhľadom na jeho polohu, názvy pohorí a vrchov radené v abecednom poradí v smere od prístupovej cesty z centra.

Z technických príčin nie je v digitalizovanej verzii uvedený súpis ulíc.

Roľnícko-remeselnícka usadlosť z druhej polovice 18. storočia v Brezne (Charakteristika a návrh na využitie pre muzeálne účely)

Leo Lichvár

Príspevok je stručným výňatkom z oveľa rozsiahlejšej štúdie, ktorá vznikla na základe výskumu stavebného vývoja roľnícko-remeselníckej usadlosti na Rázusovej ulici v Brezne a spôsobu života jej posledných majiteľov, ktorí ju užívali až do roku 1988. Zamerali sme sa v ňom predovšetkým na stavebný charakter usadlosti, na zmeny, ktorým podliehal a na náčrt praktického využitia usadlosti po rekonštrukcii, keď by sa mala organicky začleniť do už existujúceho systému prevádzkovo i organizačne využívaných objektov Horehronského múzea v Brezne.

Urbánna etnológia sa vo svojej komplexnosti nezaobíde bez výskumu stavebného obrazu miest, ktorý je odrazom ustálenosti alebo premenlivosti hospodársko-spoločenského vývoja jednotlivých mestských sídiel. Pre etnologický výskum mestského prostredia má veľký význam poznanie spôsobu života jednotlivých vrstiev mestského obyvateľstva. Z tohto hľadiska majú nenahraditeľnú výpovednú hodnotu zachované stavebné objekty, v ktorých obyvatelia miest žili.

Výraznú sociálnu skupinu v štruktúre obyvateľstva mnohých miest vytvárali remeselníci a mestskí roľníci. Ich domy sú príkladom maximálne účelného riešenia priestorov, prispôbeného rôznorodým potrebám užívateľov. K najzaujímavejším a najhodnotnejším objektom patria tie, ktorých súčasťou sú zachované hospodárske a remeselnícke priestory s pôvodným vybavením. V Brezne, na Rázusovej ulici ústiacej do námestia, stojí jeden z takýchto pozoruhodných objektov. Ide o usadlosť farbiara a roľníka z druhej polovice 18. storočia, súčasťou ktorej je mangľovňa s dreveným mangľovacím zariadením na kónský pohon. Usadlosť je zapísaná v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky a jej majiteľom je dnes už Horehronské múzeum v Brezne.

Charakteristika usadlosti

Posledným majiteľom usadlosti predtým, než sa stala majetkom Horehronského múzea, bol MVDr. Július Roštár. Rodinou Roštárovcov bola usadlosť obývaná už v polovici 19. storočia, ako o tom vypovedajú archívne pramene. Rodina sa zaoberala poľnohospodárstvom a farbením plátna, po prvej svetovej vojne už len jeho mangľovaním. Spracúvali predovšetkým plátno natkané v horehronských domácnostiach. Roštárovci patrili k pomerne dobre situovaným breznianskym roľníkom, okrem záhrady vlastnili aj lúky a ornú pôdu v chotári mesta o rozlohe viac ako desať hektárov, chovali hovädzí dobytok a najmä ovce. V 30. a 40. rokoch 20. storočia prevádzkovali aj pohostinské zariadenie, ktoré bolo situované priamo v objekte.

Usadlosť bola súčasťou súvislej radovej zástavby západnej strany ulice, z ktorej sa po nevhodných plošných asanáciách zachovali len dva kratšie úseky. Je postavená prevažne z kamenného muriva a predstavuje typ usadlosti mestského roľníka-remeselníka s najstaršími pôvodnými stavebnými prvkami z druhej polovice 18. storočia.

V tomto období malo Brezno už za sebou zlaté časy banského podnikania, ktoré sa najväčšou mierou podieľalo na jeho vzniku a rozvoji v 13.-16. storočí. Od konca 16. storočia rástol podiel remeselnej výroby organizovanej vo vtedy progresívnych cechových združeniach na hospodárskom živote mesta. Koncom 18. storočia vykazovalo Brezno vyše

200 remeselníckych dielní a v 1. polovici 19. storočia až 430 dielní.¹ Mnohé remeselnícke rodiny sa však v obmedzenom priestore malého mesta nedokázali užiť len vykonávaním svojho remesla, a preto sa stále venovali aj poľnohospodárstvu. V roku 1828 napríklad vlastnilo ornú pôdu v Brezne až 51 % remeselníkov.² Nadobúdanie pôdy sa teda aj v mestskom prostredí pokladalo za jednu z najlepších investícií, za najvhodnejšie uloženie naakumulovaných peňazí a aj významní remeselníci sa snažili vlastniť čo najviac poľností. Agrárno-remeselnícky charakter si Brezno zachovalo aj počas celého 19. storočia a v prvých desaťročiach 20. storočia, ako o tom vypovedá aj Anton Hreblay, autor monografie Brezno a jeho okolie, ktorá vyšla v roku 1928, keď píše: "... i v najnovších časoch niektorí úradníci a remeselníci sa zaoberali poľnohospodárstvom, veru mnohokrát tak sa potili pri poľných robotách, ako hociktorý gazda..."³

Odzrazom tejto skutočnosti v stavebnej kultúre mesta bola zástavba ulíc obývaných roľnícko-remeselníckym obyvateľstvom, kde sa murované kamenné domy začali stavať až v priebehu 18. storočia. Bolo to s určitým, asi dvestoročným oneskorením oproti námestiu, vyplývajúcim z existujúcej sociálnej hierarchie v meste.

Domy na Rázusovej ulici boli zásadne prízemné s čiastočným podpivničením, vo veľkej miere trojtraktové s centrálnou situovaným prejazdom. Postavené boli na úzkych, ale dlhých parcelách. Na hlavný objekt s obytnou funkciou nadväzovali dvorové trakty hospodárskeho charakteru ukončené priečne postavenými stodolami. Takto boli dvory chránené pred prudkými vetrami a snehovými závejmi.

Vo vývoji nami sledovanej usadlosti možno vyčleniť niekoľko základných stavebných etáp. Presné datovanie najstarších častí, predovšetkým miestností obytného traktu sa zatiaľ nepodarilo zistiť ani štúdiom archívnych prameňov, ani overovacím sondážnym prieskumom objektu. Niektoré nepotvrdené staršie informácie uvádzajú ako dobu vzniku objektu rok 1763. Tomuto by zodpovedal spôsob klenutia pruskými klenbami v zadnom priestore hlavného objektu v severnom trakte, ako aj zachovaný fragment letopočtu na strope v prednej miestnosti južného traktu, ktorý bol však narušený pri osadzovaní stropného svietidla v neskoršej dobe, a tak nemôže byť celkom spoľahlivým indikátorom datovania. Už koncom 18. storočia vzhľad vnútorných priestorov poznačili dve neskorobarokové stavebné etapy nasledujúce po sebe v krátkom časovom odstupe. Vtedy bol prejazd zaklenutý valenou klenbou so segmentovými lunetami. Rovnakou klenbou zaklenuli aj zadnú miestnosť južného traktu. V druhej polovici 19. storočia bola predná miestnosť severného traktu zaklenutá korýtkovou klenbou so štukovým medailónom. V priebehu 20. storočia boli na objekte realizované zmeny, ktoré narušili dosť nevhodným spôsobom jeho charakter.

Pomerne zložitý pracovný postup používaný pri farbení látok si okrem farbiarskej dielne - nadväzovala na obytné priestory - vyžiadal aj existenciu špeciálneho zariadenia na konečnú úpravu zafarbenej tkaniny - mangel. Stará mangľovňa so zachovaným pôvodným a do dnešných dní funkčným mangľovacím zariadením je najzaujímavejšou stavbou nachádzajúcou sa v usadlosti. Umiestnená je v hĺbkovej zástavbe parcely v severnom trakte usadlosti za obytným domom a maštalou. Miestnosť pre mangel je postavená, podobne ako dom a hospodárske objekty, z kameňa. Obvodová konštrukcia pohonného zariadenia mangľa je drevená, posadená na kamennej podmurovke. Toto pracovné miesto pre kónský pohon je vysunuté z obdĺžnikového pôdorysu objektu von do dvora, čím vznikol zložitý a netypický priestor pre mangel, ktorý bol postavený pravdepodobne v polovici 19. storočia.

Mangel je drevený a pozostáva z veľkej a ťažkej truhly naplnenej riečnymi kameňmi, z fixačných trámov, prevodového mechanizmu a pákového prehadzovača smeru. Bol poháňaný ťažnou silou koňa, uvádzajúcou do činnosti truhlu, ktorá svojím tlakom a priamočiarým pohybom vykonávala samotnú prácu - mangľovanie tkanín. Do zariadenia mangľovne ešte patril drevený stojan, kde sa plátno navíjalo na valce a pracovný stôl na odkladanie tkaniny.

Návrh využitia priestorov usadlosti pre muzeálne účely

V ďalšej časti nášho príspevku sa pokúsime načrtnúť možnosti nového využitia usadlosti ako reprezentanta stavebnej kultúry určitej spoločenskej skupiny mestského obyvateľstva (roľník-remeselník) v istom časovom období (19. storočie - 1. polovica 20. storočia). Vychádzame pritom zo zámeru vhodným spôsobom skĺbiť kultúrno-vzdelávaciu funkciu muzeálneho pracoviska s určitými komerčnými aktivitami v prostredí kultúrnej pamiatky, pri zachovaní pôvodných architektonických a historických hodnôt objektu. Naším cieľom je vytvoriť na Rázusovej ulici v atraktívnom prostredí v blízkosti centra mesta živý organizmus, kde by si obyvatelia a návštevníci Brezna pripomenuli spôsob života predchádzajúcich generácií a našli tu aj priestor pre príjemné prežitie voľných chvíľ. Dôležité však bude nanajvýš citlivým spôsobom sa vyrovnáť s požiadavkou vzájomného prepojenia kultúrno-spoločenských a komerčných aktivít, ktorými by mal celý objekt žiť.

Z rozmanitých úvah vychádza ako najperspektívnejší plán rozdeľujúci usadlosť na dve časti, ktoré sme pracovne nazvali zónami. V prednej časti so vstupom od ulice na zónu obchodno-ubytovacia, teda do značnej miery komerčnú, v hospodárskej časti na zónu kultúrno-spoločenských aktivít, zariadenú prevažne muzeálnym spôsobom.

Situovanie obchodno-ubytovacej zóny do predných priestorov objektu má logické zdôvodnenie predovšetkým dobrým prístupom k nim a aj historickým vývojom usadlosti, počas ktorého táto časť v prevažnej miere slúžila podobným účelom (bývanie rodiny, hostinec, obchod s rozličným tovarom). Túto zónu by vytvorilo niekoľko ubytovacích priestorov hotelového typu so štandardným vybavením, obchod so suvenírmí, malá kaviareň alebo espresso, ale otvorené sú aj iné možnosti. Pri adaptácii príslušných priestorov však bude nutné postupovať v súlade s pôvodným charakterom budovy a pokiaľ to bude možné, pokúsiť sa obnoviť aj niektoré architektonické prvky zničené predchádzajúcimi prestavbami usadlosti. Priestory tejto zóny môže v budúcnosti prevádzkovať priamo Horehronské múzeum alebo za výhodných a zmluvne dohodnutých podmienok súkromní nájomcovia.

Zatiaľ čo vytvorenie komerčnej zóny si vyžiada nevyhnutné stavebné úpravy, podstatná časť priestorov hospodárskeho traktu nebude musieť podliehať výrazným stavebným zásahom. Expozičným využitím získa tento celok charakter malého múzea v prírode sprítomňujúceho návštevníkom život a prácu ľudí v minulosti. Chceli by sme v ňom ukázať všetky činnosti, ktorými sa kedysi zaoberali užívatelia usadlosti.

Dominantné miesto bude patriť mangľovni, v ktorej je možné bez väčšej námahy obnoviť činnosť mangľovacieho zariadenia aspoň formou ukážok, podľa modelu využívaného múzeami v prírode. Rekonštrukcia farbiarskej dielne s pôvodným zariadením a nástrojmi spolu s expozíciou zameranou na dejiny farbenia tkanín v Brezne verne priblíži dnes už len málo známe remeslo. Dvor a stodola poslúžia na zriadenie expozície poľnohospodárskeho náradia a archaických dopravných prostriedkov používaných v minulosti mestskými roľníkmi (koče, vozy, bričky, sane). Týmto dosiahneme, že predmety tvoriace expozície budú zasadené do prirodzeného prostredia, v ktorom dlhé obdobie existovali a ktoré spoluvytvárali. Návštevníkom tak prinesú omnoho viac podnetov a hodnôt, než keby si ich prezerali uložené za sklami vitrín v umelom prostredí, s ktorým nemajú nič spoločné.

Ďalšie voľné priestory dvora bude možné využiť na výchovno-vzdelávacie aktivity a kultúrne podujatia múzea zamerané hlavne na praktické ukážky remeselnej výroby, časom azda aj formou školy ľudovej kultúry a na prezentáciu ľudových tradícií. Sem, do prostredia minulosti možno z učební presunúť aj časť výučby estetiky, na ktorej sa pracovníci múzea v spolupráci s breznianskymi školami podieľajú približovaním duchovnej i materiálnej kultúry regiónu. Autentické prostredie starej usadlosti môže byť inšpirujúce pri výbere tém budúcich prednášok, ktoré v ňom získajú na zaujímavosti a hodnovernosti.

Záver

Roľnícko-remeselnícke prostredie mesta Brezna v minulosti vytvorilo predpoklady pre určitý spôsob života, ktorého nositeľom bola početná vrstva tunajšieho obyvateľstva. Zložité ekonomické podmienky nútili jednotlivé rodiny venovať sa niekoľkým pracovným aktivitám súčasne. Tie im zabezpečovali určitý, zďaleka nie rovnorodý stupeň životnej úrovne. Roľníctvo v súčinnosti s remeselnou výrobou bolo základným zdrojom obživy mnohých miestnych obyvateľov až do polovice 20. storočia. Táto skutočnosť sa odrazila v urbanistickom usporiadaní ulíc i na vzhľade jednotlivých domov. Z nich sa zachovalo už len málo skutočne neporušených objektov s pôvodnou kvalitou architektúry ako dokladom konkrétnej historickej, sociálnej a geografickej situácie. Pre etnológov-múzejníkov sú cenným zdrojom informácií a pre verejnosť zaujímavým a prít'azlivým svedkom jednej z podôb minulosti.

Našou úlohou je nájsť im v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach miesto zodpovedajúce ich významu pri formovaní a rozširovaní kultúrneho vedomia dnešnej i budúcich generácií.

Poznámky

1 ŠPIESZ, A.: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava 1972, s. 220.

2 *Tamže*, s. 209.

3 HREBLAY, A.: *Brezno a jeho okolie*. Turčiansky Sv. Martin 1928, s. 126.

Poznámky k výpovednej hodnote zbierok LHM pri štúdiu urbánnej etnológie

Miloš Šípka

Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici uchováva po 26. rokoch existencie viac ako 40.000 kusov zbierkových predmetov. Zo špecifikácie múzea by malo vyplývať, že zbierkový fond bude orientovaný na literárnu a hudobnú historiografiu, ktorá má s etnológiou len slabé, sprostredkované, často nejasné sekundárne väzby. Ak uvažujeme o literatúre a hudbe ako o výsostne autorskej tvorbe, nenachádzame na prvý pohľad jej súvzťažnosť s kategóriou etnologického prameňa, pokiaľ si nepripomenieme fakt, že metodológia historiografie v skupine písomných prameňov uvádza i spomienky, pamäti a autobiografie. Keďže v LHM je i kniha (súčasníka) zbierkovým predmetom, treba brať do úvahy aj jej výpovednú hodnotu. V tomto štádiu uvažovania treba prenechať jej knihovedné rozmery príslušným odborníkom. Nám postačí konštatovanie, že diela s výrazným autobiografickým rozmerom k Banskej Bystrici máme predovšetkým z pera Karvaša, Žáryho, Mráza, Plávku, Očenáša, Potočáka. Tieto práce sú bežne dostupné, čo neobyčajne uľahčuje technológiu práce s prameňom. Hlbšie do histórie siahajú práce Jurkovicha (1902) či Zipsera (1842), ktoré zaznamenávajú predovšetkým aktuálny morfológický stav mesta. Koniec-koncov: zvyk stínania kohúta v Bystrici známy všetkým príslušníkom národopisnej pospolitosti, priniesli po prvý raz tlačou Slovenské pohľady (z pera budúceho spisovateľa).

Osobitnou kapitolou sú typografiky banskobystrickej proveniencie, ktoré informujú o úrovni typografického remesla, neskôr priemyslu, vydavateľských aktivitách, plánoch, obchode, autorskom zázemí, knižnom obchode, percepcii, čo v konečnom dôsledku svedčí o stupni humanizácie spoločnosti. V konkrétnejších kontúrach i o čítavosti v rôznych spoločenských prostrediach (školy, spolky, pohostinské zariadenia...) a funkcii typografík v každodennom živote society. Zaujímavosťou v tomto okruhu je iste fond Stredoslovenského vydavateľstva, ktoré v edícii *Náš kraj* vydávalo do konca 60. rokov vlastivednú literatúru s oddielmi národopisu. Z fondu je čitateľná technológia vydavateľskej praxe, o ktorú sa doteraz etnológia viac-menej nezaujímal.

Členenie muzeálnych zbierok LHM je pre etnológa dosť nezvyklé. Základný historiografický princíp delenia prameňov na písomné a nepísomné a z nich odvodené klasifikačné konštrukcie rôznych metodologických škôl, je v múzeu nahradený svojským princípom, ktorý je kombináciou povahy nosiča, informácie, znaku, či symbolu a jeho symptómu. Takto sú zbierky rozdelené na: reálie, typografiky, drobné tlače, fóniky, ekránie, ikonografiky, scénografiky, fotografie a kódy. Klasifikačný princíp v tejto podobe nepopiera historickosť znaku, ktorý je mu vnútorne daný, a ktorý už v úvahách o zaradení predmetu do fondu podlieha odborným recenziam literárnej a hudobnej historiografie. Informácia s ambíciami vstupu do zbierkového fondu sa podrobuje nielen týmto úzko odborným kritériam, ale je posudzovaná i v kontexte informačnej základne s možným dosahom na širšie spektrum spoločensko-historických súvislostí. Takýto postup zaručuje prinajmenšom nepredimenzovaný informačný potenciál budovaných zbierok a ich rozšírenú výpovednú hodnotu. Prezentovaná konštrukcia budovania fondu umožnila, aby sa do neho dostali napríklad firemné tlače a korešpondencia banskobystrických firiem a obchodov, ktoré by mali väčšie opodstatnenie v zbierkovom fonde múzea obchodu. Ich výpovedná hodnota však smeruje i k iným ako obchodným postaveniam a vzťahom. V tomto informačnom prostredí nachádzame vzťahy k divadlu, spolkom, knihtačiarňam, kníhkupectvu, predajcovi

rádiotechniky a pod. Takto zaradená znakovosť tlačí stojaca na pomedzí archiválie a drobnej tlače, má v kontexte života mesta istý znak komplexnosti. Tu záleží už len na erudícii bádateľa do akých designatívnych, hodnotiacich a perskriptívnych modusov použitia ich bádateľ zaradí. Výpovednú hodnotu totiž muzeálny aspekt akvizície a tvorby fondov len predikuje, no neuzatvára škálu samotnej výpovednej hodnoty do okamihu jej využitia. Toto konštatovanie je pravdaže všeobecným princípom vzťahu bádateľa a zbierkového predmetu, informácie, bez ohľadu na metodologické aspekty bádateľskej práce.

Podobne ako k firemným tlačiam možno pristupovať k celému fondu drobných tlačí. V tejto zostave sa nachádzajú predovšetkým plagáty, pozvánky a programy banskobystričských kultúrnych a spoločenských podujatí. Aj keď v muzeálnej praxi smeruje ich využitie najmä k prezentácii, poskytujú drobné tlače množstvo cenných informácií, ktoré sú v prípade niektorých fondov (napr. fond DAS) tak informačne nasýtené, že ich bádateľské spracovanie by trvalo niekoľko rokov. Nezanedbateľná je výpovedno-ilustračná hodnota tejto skupiny zbierok. Uvediem príklad informačného poľa drobnej tlače zo zbierok LHM (ev. č. 2574):

Pozvánka ev. a. v. spolku v BB pozýva na slávnostné zahájenie novej spolkovej dvorany (dnes RKS) 1.1. 1928 formou náboženského večierka s programom; dvojlíst formátu 23 x 15 cm; tlač Sonnenfeld BB 1927; vstupné dobrovoľné formou príspevkov na stavbu dvorany; program: V nově zrozené děťátko - text uvedený; správa o stavbe dvorany - podáva predseda spolku Gerhard Sztehl; Pergolesi: Aria; Händel: Arioso; Gluck: Menuet; o spolkovej činnosti prednáša Ján Slávik; Schubert: Impropiu; Martin Braxatoris: S Novým rokom; Haydn: Largo; spoločný spev: Hrad prepevný jest Pán Bůh náš, text uvedený; účinkujúci sú uvedení.

Treba pripomenúť, že skupina typografík a drobných tlačí tvorí základ zbierkového fondu múzea.

Skupina archiválií obsahuje rukopisy, strojopisy a už i počítačové výstupy literárnych diel. To je primárny zberateľský záujem LHM. Skupina však obsahuje i rukopisy článkov, prejavov, štúdií, autobiografických podaní, denníkových záznamov, listov, prednášok, rigorózných diplomových a habilitačných prác, zápisníc, listov, prednášok, správ a inventárov spolkov. Najzaujímavejšie a najucelenejšie vo vzťahu k predmetu nášho záujmu sú poznámky autobiografického charakteru vo vzťahu k mestu (napr. Očenášove, Czambelove). Konzistentnosť všetkých prevyšujú práce Jaromíra Bázlika. V prvom rade je to kompendium Hudobný život v Banskej Bystrici medzi dvoma vojnami, ktoré sústreďuje informácie z dobovej tlače, drobných tlačí i autopsie o hudobnom živote mesta. Práca predstavuje základný stupeň poznania problému predovšetkým v oblasti vážnej hudby v jej spolkových, organizátorských, prevádzkových, repertoárových, interpretačných i percipienských znakoch. Práca má konštatačný a faktografický charakter, len pri vlastných zážitkoch sa objavujú hodnotiace súdy. V odbornej hudobno-historickej verejnosti je práca najvyužívanejším zbierkovým predmetom múzea a z etnologického hľadiska smeruje predovšetkým do oblasti spoločenského života. Od tohto autora pochádzajú i denníkové záznamy gymnaziálneho študenta z rokov 1926-1932 (časť záznamov pochádza už z pražských vysokoškolských štúdií). Záznamy života študenta žijúceho čulým kultúrnym životom, bývajúceho u Terézie Vansovej, sú cenným etnologickým dokladom doby. Presah osobných záznamov do etnologických rozmerov možno napr. ilustrovať popisom Sokolských slávností z roku 1926 /ev. č. 8111, zápis z 30. 6. 1928/, v rámci ktorých pripravili organizátori národopisné slávnosti s účasťou kolektívov z Ľubietovej, Heľpy a Detvy a národopisnú výstavu.

Zo špecializácie múzea jednoznačne nevyplýva, že by skupina reálie mala priamočiary vzťah k etnologickým problémom bádania. Reálie totiž dokumentujú život osobnosti hudby a literatúry regiónu. Ich pôvod možno hľadať v oblasti meštiackej kultúry, či produkcie štrukturovanejších okruhov kultúry. Toto konštatovanie sa čiastočne týka i vyslovene etnologického problému v skupine ľudových hudobných nástrojov. Časť ich tvorcov býva v druhej polovici 20. storočia v meste a je súčasťou kultúrotvorných prvkov mesta, najmä v spojitosti s folklórnym hnutím. V skorších dobách dotvárali nástroje v spojitosti s ich

nositeľmi zvláštny kolorit mestských udalostí (trhy, jarmoky, betlehemske obchôdzky). Z mestského prostredia pochádzajú niektorí husliarski majstri, ktorých nemožno zaradiť do kategórie ľudových výrobcov, ale azda do kategórie poloprofesionálnej remeselnej výroby. Ich nástroje a dielne dokumentujú stupeň rukodielnej výroby, ktorá uspokojuje potreby mesta v nástrojovej tvorbe, oprave nástrojov i interpretačnej tvorbe. Dielne poskytujú tieto služby i prímestskému obyvateľstvu, ktoré sa interpretačne realizuje i v meste.

Skupina fónik a ekránií sa vzťahuje predovšetkým na druhú polovicu 20. storočia, čo možno povedať i o skupine fotografií. Do medzivojnového obdobia zasahuje skupina pohľadníc a tvorba mestských fotoateliérov, či zberateľských aktivít meštiackych rodín v tejto oblasti. Z fónik budú bádateľa zaujímať nahrávky programov folklórnych slávností v Heľpe, programy banskobystričského rozhlasového štúdia Hrajte, že mi, hrajte a fond rozhlasovej tvorby Pavla Tonkoviča. Zo súčasnej videodokumentácie bude predmetom záujmu bádateľa podoba širokého spektra kultúrnych podujatí mesta 90. rokov nášho storočia.

Okrem ľudových a pololudových scénografík, ktoré dokumentujú predovšetkým oblasť bábkového divadla do konca 40. rokov, sú v zbierkach LHM i scénografiky profesionálnych tvorcov. Tie by podľa povrchného poznania mali stáť mimo záujmu etnológa. V tomto fonde sú však i scéniky Pavla Herchla, ktorý sa mimochodom podieľal na tvorbe scénik FF Východná na konci 50. a začiatku 60. rokov. Etnológa z jeho tvorby zaujme kostýmová tvorba vychádzajúca z ľudového odevu, často dopĺňaná autentickými odevnými súčiastkami (napr. v Krútnave, Hájnikovej žene). Herchl sa tu prejavil ako výborný znalec ľudového odevu, najmä Horehronia, a citlivý transformátor jeho podôb do kostýmovej polohy.

Tento príspevok nemal za cieľ sprevádzať fondom LHM. Chcel poukázať na skutočnosť, že i vo fonde múzea, ktorého názov evokuje absenciu zbierok s etnologickými parametrami možno nájsť takéto zbierky. To preto, že už pri tvorbe zbierkového fondu sa zvažujú komplexnejšie súvislosti jeho výpovednej hodnoty ako striktne literárne a hudobné parametre.

Historická fotografia v múzeu - zdroj autentických informácií zo života malého mesta

Dita Nociarová

Dlho som uvažovala, čomu venovať svoj príspevok, nakoniec som sa rozhodla zastrešiť niekoľko problémových okruhov pod zovšeobecňujúci názov: "Historická fotografia v múzeu - zdroj autentických informácií zo života malého mesta". Pokúsim sa to konkretizovať na príklade historických fotografií zo zbierkového fondu Novohradského múzea, ktoré majú priamu súvislosť s mestom Lučenec (dnes okresné mesto na juhu stredného Slovenska asi 30 km od hraníc s MR, 35.000 obyv.).

Úvodom treba konštatovať, že v meste doposiaľ nebol uskutočnený systematický urbánno-etnologický výskum. Jednotlivé témy spracoval populárno-beletristickou formou mestský kronikár, povolaním stredoškolský profesor. Z iniciatívy mestskej rady a miestnych kultúrnych inštitúcií boli v posledných rokoch vydávané brožovane v náklade 200-250 kusov.¹

Záujem o históriu mesta, jeho vnútornú štruktúru, fungovanie mestského organizmu v minulosti s akcentom na urbánne inštitúcie, komunity, kultúrno-spoločenský a obchodný život sa zintenzívnili po roku 1989 v súvislosti s porevolučnou eufóriou. Zdvihla sa vlna lokálpatriotizmu, často až prehnaného, podfarbeného myšlienkami slovenského či maďarského nacionalizmu. Tento lokálpatriotizmus sa neraz spája so sentimentálnymi spomienkami na tzv. "zlaté časy mesta" na prelome storočí.² Začalo sa s rekonštrukciou budov a úpravou pôvodne secesných fasád v centre mesta podľa dobových pohľadníc z prvých desaťročí 20. storočia. V roku 1993 obnovil činnosť pánsky Casino Club, ktorý pôvodne od roku 1833 do 1. svetovej vojny združoval predstaviteľov inteligencie a podnecoval kultúrne dianie v meste. Klub dnes usporadúva pravidelné stretnutia rodákov. Zveličenej myšlienky Lučenca, ako priemyselno-obchodného a kultúrneho centra medzinárodného významu, sa chopili súkromní podnikatelia. Mestský i novohradský župný erb a staré cechové znaky našli nové uplatnenie na vizitkách, tlačivách a reklamách miestnych firiem. Kládne sa dôraz na výročia vzniku miestnych inštitúcií (gymnázium, učiteľský ústav, 150 rokov lučenskej radnice, 300 rokov trhových práv mesta, 120 rokov požiarnej ochrany v Lučenci a i.). Miestna história sa stala súčasťou výučby dejepisu a čitateľsky atraktívnou témou v miestnej tlači.

Všetky uvedené skutočnosti si vyžiadali sústredenejší interdisciplinárny záujem, pričom jedným z najzaujímavejších a najvyhľadávanejších artiklov, slúžiacich ako doplnkový dokumentačný materiál, inokedy ako základná vodiaca niť k ďalším reáliám, je **historická fotografia** a ako jej špecifická podskupina historická pohľadnica.

Historické fotografické snímky sa do roku 1989 ocitli v zbierkach Novohradského múzea viac-menej náhodne. Slúžili ako pomôcka pre historické vedné disciplíny, no i samy sa stali objektom záujmu. Získané boli darom, ako súčasť dedičstva, či kúpou. Až od roku 1989 - roku 150. výročia vzniku fotografie - sa zbierka cieľavedome rozširovala a pozornosť sa upriamila na meštiansku fotografiu. **Akvizícia** v súčasnosti prináša so sebou celý komplex problémov. Všeobecne platí, že so zbierkotvornou činnosťou sa malo začať podstatne skôr. Problém komplikuje fakt, že vlastníci fotografií majú k snímkam citovú väzbu, ktorá sa často prenáša aj na ich potomkov. Veľká skupina interesantných fotografií a väčšina historických pohľadníc mesta je vo vlastníctve súkromných zberateľov - Jána Murára z Lučenca, Ladislava Kelemenca z Pincinej, Ferdinanda Höffera z Lučenca a ďalších, často amatérskych fotografov.

Dohovor s nimi si vyžaduje trpezlivosť a psychologické taktizovanie, pretože z pochopiteľných dôvodov pokladajú svoju zbierku za súkromný poklad prehnane vysokej ceny, pred verejnosťou dokonale strážený, alebo za trvalý zdroj príjmov z požičiavania na reklamné, výstavné, či študijné účely. Zberatelia teda majú časový i finančný náskok a jedinou schodnou cestou je konštruktívna spolupráca aj za cenu kompromisov. Zo strany múzea získavanie sťažuje nepružná legislatíva, nemožné je platiť v hotovosti "z ruky do ruky". Dopyt po historických fotografiách prevyšuje ponuku, múzejníkom chýbajú seriózne zdroje informácií o domácich a zahraničných tržných cenách. Etnológ - múzejník posudzuje fotografiu z hľadiska budovania zbierky, z pohľadu historického, dokumentárneho i umeleckého. Je pre neho materiálom umožňujúcim komparatívne postupy. Podstatným kritériom je spojenie s konkrétnym miestom, záznam "genia loci".

Stanovenie kúpnej ceny je sťažené neujasnenosťou **fotografického originálu**, resp. autorského originálu, vychádzajúc zo základnej vlastnosti fotografie, z multiplikovateľnosti.³ Akvizície unikátnych ušľachtilých fotografických tlačí sú v súčasnosti len výnimočné. Pozornosť zameriame na **snímky fotografov živnostníkov** z konca 19. a začiatku 20. storočia, ktoré tvoria naprostú väčšinu zbierky. (V budúcnosti by si zaslúžila pozornosť osobnosť Dr. Leo Valentína-Pantočka, rodáka z Českého Brezova, priekopníka dagerotypie - pracoval v sklárni Juraja Zahna v Zlatne.)

Sú to snímky prevažne z produkcie fotoateliérov:

Wichner (zn. Wichner Gyula, Losonc, Vasuti - u. 23 alebo J. Wichner, Lučenec, Železničná 23)

Bergtraun (zn. Bergtraun Dezso, Losonc, Vasuti - utca 10 alebo Bergtraun - Lučenec)

Gyurcsányi (zn. Erno Gyurcsányi)

Mikula (zn. FOTO P. Mikula, Lučenec, Nám. rep. 7)

Andrássy (zn. Andrássy M. Rimaszombat)

Autorstvo sa v minulosti prisudzovalo majiteľovi živnosti, často však išlo o prácu zamestnancov - laborantov. Snahou múzeí je získať autorizované, resp. i datované snímky, ale za istých okolností, keď je dokumentárna fotografia anonymná a nie je predpoklad, že sa objaví jej negatív, predstavuje hodnotu originálu. Zaznamenáva sa prameň reprodukcie a ostatné sprievodné údaje, ktoré zvyšujú výpovednú hodnotu fotografie. Treba pripomenúť, že zámožnejšie vrstvy obyvateľstva Lučenca sa dávali do roku 1919 fotografovať v budapeštianskych fotoateliéroch, čo sa pokladalo za znak bohatstva a dobrého vkusu. Tým možno odôvodniť existenciu množstva rodinných ateliérových portrétov, vyrobených v Budapešti (napr. rodinný album Kramerovcov, vlastníkov huty v Cinobani z rokov 1893-1900).

Ďalším problémovým okruhom je **klasifikácia** fotografií a ich triedenie podľa témy zobrazovanej skutočnosti. Pre etnológa je rozhodujúca pravdivosť a výpovedná hodnota, preto najvyššie hodnotí fotografie dokumentárne a reportážne. (Výtvarnou, dokumentačnou - evidenčnou fotografiou, prípadne technickou a umeleckou stránkou fotografií sa zaoberať nebudeme. Na margo však spomenieme informáciu z kroniky mesta Lučenec o prvom spolku amatérskych fotografov v Lučenci, ktorý v roku 1912 usporiadal výstavu a vydal k nej katalóg.⁴ Z uvedeného je zrejmé, že amatérski fotografi už v prvých desaťročiach 20. storočia mali isté umelecké ambície. Katalóg žiaľ múzeum nevlasťní.)

Dokumentárna fotografia vie v jedinom obraze podať správu o dokumentovanej realite a tlmočiť autorov postoj k nej. Je nadčasová, má pokojnú dikciu a prehľadne budovanú kompozíciu.⁵

Reportážna fotografia sa neuspokojuje s jediným záberom. Je to súbor gradujúcich snímok, spojený jednotou myšlienky, či deja. Súbor obrazov podporuje čitateľnosť reportáže.⁶

Príkladom reportážnych fotografií je unikátny cyklus snímok (údajne autor Károly Anné) - čierno-bielych pozitívov, dokumentujúcich ručné vynášanie fekálií v sudoch z činžových domov v Lučenci a ich odvoz v uzavretej plechovej vlečke. Táto činnosť zanikla v 60. rokoch po dostavbe kanalizácie v meste. Snímky inšpirujú k zamysleniu sa nad paradoxom luxusu interiérov cukrárni a kaviarní na jednej strane a nedokonalým riešením odpadu na strane druhej.

Ďalším príkladom je séria neautorizovaných snímok - čierno-bielych pozitívov z 30. rokov 20. storočia. Dokumentujú lokalizáciu trhu (dnes už neexistujúca budova kina Apollo na Námestí republiky), dovoz tovaru vozmi, konské i oslie záprahy, detaily konských postrojov, ľudové odevy predávajúcich i meštianske dobové odevy kupujúcich, ako významný identifikačný znak lokality. Fotografie dokumentujú spôsob nosenia bremien a prepravy tovarov (v ručných i chrbtových košoch v plachtičke), sortiment tovaru (textílie, zelenina a ovocie, údeniny, chlieb, hlinený riad - podľa tovarov a výzdoby možno identifikovať haličskú hrnčinu, kolárske výrobky), jarmočné zábavné atrakcie (harmonikár). Negatívy boli náhodne nájdené na pôjde zbúraniska a sú v súkromnom vlastníctve.

Za historické reportážne fotografie možno už pokladať aj snímky zhotovené v roku 1986, dokumentujúce prácu posledného, už nežijúceho majstra - hrebenára Jána Vachláča z Lučenca - Malej Vsi. Snímky sú o to cennejšie, že zariadenie hrebenárskej dielne získalo Novohradské múzeum po majstrovej smrti v roku 1988 kúpou a čiastočne darom. V tomto prípade fotografie zhotovené ako doplnkový dokumentačný materiál pri výskume rokmi nadobúdajú nezastupiteľnú historickú hodnotu. Nie sú však súčasťou historického fondu a podstatným rozdielom zostáva vlastníctvo, resp. existencia negatívov, čo umožňuje multiplikovateľnosť záberov podľa potreby. Narážame tu na problém **historickosti fotografie**. Každá fotografia je zhotovená v konkrétnom neopakovateľnom časo-priestore, uchováva pominuteľné skutočnosti. Samotná sa stáva súčasťou histórie, no zároveň plní funkciu historického dokumentu. Pre etnológa - múzejníka platí zjednodušená rovnica: "čím staršie - tým cennejšie, čo už neexistuje, alebo je zmenené - to je hodnotnejšie".

Historickými dokumentárnymi fotografiami sú všetky ateliérové, rodinné i skupinové portréty, zachytávajúce kľúčové momenty v živote človeka od jeho narodenia až po podobizeň na náhrobníku. **Ateliérové rodinné portréty** plnili funkciu spomienkovú i dekoratívnu v meštianskom interieri. Bývali zarámované a zavesené na stenách alebo v liatinovom, či drevenom rustikálnom ráme so stojanom rozmiestnené na nábytku. Zoradené podľa rokov vzniku bývali archivované v rodinnom albume.

malé písmo!

Príklady zo zbierok NM: muž - otec sediaci v kresle, po jeho pravici žena - matka v meštianskych šatách z prelomu storočia, napravo sedí asi trojročné dievčatko; podobizeň stojaceho asi desťročného dievčatka s ružencom v rukách a v bielych šatách - pamiatka na prvé sv. prijímanie, dat. 1913; podobizeň detí v "matrózkach" - pamiatka na vstup do školy; podobizeň stojaceho muža v uniforme - spomienka na vojenčinu; svadobná fotografia ženicha s nevestou atď.

Vojenské fotografie boli v lučenských fotoateliéroch v prvých desaťročiach 20. storočia vyhotovované v hojnom počte, pretože za prvej ČSR sídlili v Lučenci veľké delostrelecké kasárne.

Ďalšou skupinou dokumentárných fotografií sú **skupinové snímky**, ktoré zhotovovali fotografi - živnostníci v plenéri na objednávku, prípadne fotografovali na jarmokoch a rôznych spoločenských udalostiach.

malé písmo!

Napr. majálesy 1901, 1902; spoločnosť v mestskej plavárni okolo roku 1920; školské skupinové fotografie v popredí s troma ležiacimi chlapcami, držiacimi tabuľku s nápisom II. A Lučenec 1921/22; snímka "občianskeho mestského združenia v Lučenci" z roku 1938.

Reklamné fotografie si dávali vyhotovovať na objednávku živnostníci, majitelia reštaurácií, cukrární a kaviarní. Plnili funkciu pohľadníc, alebo ich zväčšeniny viseli v interiéri zarámované na stene.

malé písmo!

Príkladom môže byť skupinová fotografia zamestnancov brašnárskej dielne L. Medveczkého z Lučenca, datovaná 1930. Kompozícia je vyvážená - centrálné umiestnená postava majstra, pred ním sediaci traja učni v rukách s výrobkami, v popredí pyramída z celého sortimentu brašnárskych výrobkov - konské postroje, kufre, tašky, kabelky, púzdra a pod. Fotografia je súčasťou kompletného vybavenia dielne, ktoré je vo vlastníctve Novohradského múzea.

Časté sú zábery z ulice robené tak, aby bola viditeľná budova - sídlo firmy s firemnou tabuľou

malé písmo! Napr. Fénzezö mühle - leštičská dielňa z r. 1891, interiér cukrárne "Czirják Confeserie" z 30. roku 20. storočia, ktorý bol kópiou známej cukrárne Gerbeau v Budapešti a prezrádza mnoho o vkuse, finančnej situácii majiteľa i o úrovni služieb v meste.

Doposiaľ sa v múzeách venuje málo pozornosti komplexnému zdokumentovaniu historického vývoja fotografie a fotografického diania s prihliadnutím na konkrétnu lokalitu, napr. dosah miestnych fotoateliérov, výstavy fotografických združení, osobnosti fotografov, plagáty. Materiálu tohto typu je v Novohradskom múzeu málo, za zmienku stojí leták pozývajúci na "Manifestáciu fotografov - živnostníkov a pomocníctva" do Prahy na 22. marca 1933 a reklamná obálka Agfa pre potreby fotoateliéru Wichner zo 40. rokov 20. storočia.

Najvyhľadávanejšie sú v súčasnosti snímky dokumentujúce zmeny architektúry mesta a životného prostredia všeobecne. Slúžia ako východiskový materiál pri pamiatkovej obnove historického jadra. Neoceniteľnú službu poskytujú dobové **pohľadnice** formátu 10x15 cm. Najstaršie pohľadnice Lučenca boli vydávané v Mníchove, neskôr v Budapešti. Ich detailný rozbor a genéza by si však zasluhovali samostatný priestor. V posledných rokoch bol v múzeách na Slovensku realizovaný celý rad výstav historických pohľadníc (Zvolen, Rimavská Sobota, Lučenec, Rožňava). Staré pohľadnice sa znovu tlačia a plnia úlohu suvenírov.

Posledným problémovým okruhom je **prezentácia** historických fotografií v Novohradskom múzeu. Pri zostavovaní ponuky výstav sa každoročne na fotografiu pamätá v rámci mesiaca fotografie, ale zbierka historických fotografií nie je dost' bohatá na to, aby vystačila na samostatnú výstavu. V septembri 1991 múzeum pripravilo výstavu nazvanú Pozdrav z Lučenca, no väčšina použitých pohľadníc pochádzala zo súkromných zbierok. Zväčšeniny snímok zo začiatku 20. storočia sa opakovane využili na celkové estetické dotvorenie výstav Literárne kaviarne, Dotyky minulosti. Plánuje sa ich využitie pri prezentácii remeselníckych dielní z Lučenca.

Je reálny predpoklad, že historická fotografia sa z okrajovej pozície záujmu v múzeách prebojuje na rovnocenné miesto s inými zbierkovými fondami po boku umeleckej fotografie. Ich ukladanie je priestorovo nenáročné a informačná hodnota je neoceniteľná. Akvizícia historických fotografií už nebude len doménou archívov.

Poznámky

1 DRENKO, J.: *Z histórie kalvínskeho kostola a cirkvi v Lučenci*. Lučenec 1993; *Rodným krajom Novohradu*. Lučenec 1992; *Z histórie židovstva v Lučenci*. Lučenec 1993; *Z histórie radnice*. Lučenec 1994; *Z dejín Kasína v Lučenci*. Lučenec 1994.

2 Lučenec bol k 1. ČSR pripojený v roku 1919 a od roku 1938 do konca vojny znovu patril k Maďarsku.

3 SCHEUFLER, P.: *Originál ve fotografii? Umění a řemesla*, 1994, č.4, s. 8.

4 DRENKO, J.: *Kronika - Lučenec 1128-1918. Lučenec 1991, s. 92*

5 HLAVÁČ, L.: *K otázkam triedenia a terminológie vo fotografii. Československá fotografie 40, 1989, č. 12, s. 535.*

6 HLAVÁČ, L.: *K otázkam triedenia a terminológie vo fotografii. Československá fotografie, 40, 1989, s. 534.*

Výskumy mesta vo fondoch etnologických archívov v Bratislave

Zuzana Beňušková

Nahliadnutie do vedeckých archívov etnologických inštitúcií v Bratislave - Ústavu etnológie SAV, Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a Katedry etnológie FFUK - si kládlo za cieľ doplniť retrospektívny pohľad na vývin etnologických výskumov mesta na Slovensku o výskumné materiály a preskúmať, nakoľko sú totožné s publikovanými výsledkami výskumov. Prehľad archivovaných materiálov - spracované témy, lokality, použité metódy a pramene naznačujú doterajšie prístupy k urbánnej etnológii na Slovensku.

Inšpiráciou i východiskom pre vytvorenie tohto prehľadu boli dosiaľ vydané registre textových dokumentačných fondov NÚ SAV a SNS pri SAV,¹ inventárne knihy a diplomové práce absolventov Katedry etnológie FF UK.

Zdanlivo jednoduchý cieľ sa však vo svetle archívnych prameňov značne skomplikoval. Prehľad miestnych registrov a spracovaných tém bol podnetom pre úvahu o pracovnom vymedzení pojmu urbánna etnológia v rámci špecifických podmienok Slovenska. Ako sa ukázalo v určitých situáciách je presnejšie vymedzenie urbánnej etnológie potrebné, no v slovenskej etnologickej literatúre tento metodologický problém nie je dostatočne objasnený. Na túto skutočnosť bolo poukázané aj v niektorých starších publikovaných štúdiách.² Definícia etnografie mesta, podľa ktorej ide "o samostatnú oblasť národopisnej vedy zaoberajúcu sa štúdiom kultúry a spôsobu života obyvateľov miest",³ nedáva odpoveď na otázku, ako pristupovať k niektorým témam z tradičnej kultúry, ktorých výskum na dedine alebo v malom meste v podstate nie je diferencovaný ani výskumnými metódami, ani konečnými výsledkami. Ide najmä o témy z oblasti materiálnej kultúry (napr. devianske kríže, skalické trdelníky, hrnčiarstvo v Pukanci, svadobné vínše z Detvy a pod.) a o výskumy tradičného folklóru (napr. partizánsky folklór na Myjave, banický folklór v Banskej Štiavnici, repertoár folklórnych kolektívov a pod.) Kým u niektorých materiálov v archívnych fondoch je ich vzťah k výskumu mesta nepochybný, mnohé sa zaoberajú z hľadiska tematického i priestorového oblasťami marginálnymi. Ide napríklad o výskumy tradičnej kultúry v obciach pričlenených k mestám (napr. výskumy tzv. Veľkej Bratislavy) a o niektoré témy sledujúce pretrvávanie pôvodne vidieckych tradícií v mestskom prostredí (úlohu osobnosti pri ich zachovávaní, najmä na príkladoch tzv. druhej existencie folklóru).

Na jednej strane tradičné etnografické témy dotvárajú pohľad na kultúru i spoločenský život miest a mestečiek, prispievajú k objasneniu lokálnych osobitostí a môžu byť vhodným odrazovým mostíkom pre ďalšie výskumy mesta. Na druhej strane tieto výskumy spravidla nemajú ambíciu objasniť skúmaný jav z hľadiska jeho začlenenia a pozície v kultúrnej a spoločenskej štruktúre mesta a ani neskúmajú javy pre mesto špecifické, čo považujem z hľadiska urbánnej etnológie za dve dôležité kritériá.

Hľadanie tradičných tém v mestskom prostredí malo svoje príčiny jednak v prirodzenom ovplyvňovaní sa kultúr oboch sídelných typov v dôsledku vzájomnej komplementárnosti a migrácie obyvateľstva,⁴ ale v minulosti aj takmer výlučnou orientáciou národopiscov na výskum foriem dedinskej kultúry. K tejto orientácii prispievala aj pretrvávajúca ohraničená predstava o tom, čo možno zahrnúť do národopisu a tomu zodpovedajúce zaužívané výskumné techniky a metódy. I keď v posledných rokoch etnologické výskumy mesta na Slovensku zaznamenali značný nárast, ešte v roku 1991 konštatoval P. Salner, že jedným z dôvodov málo rozvinutého výskumu mesta sú pretrvávajúce predstavy o tom, "čo z mestskej

kultúry národopis musí skúmať, ktoré javy si má všímať, čomu ešte možno venovať pozornosť a ktoré formy spôsobu života, techniky výskumu, či metodické postupy už nepatria do sféry záujmu našej vednej disciplíny".⁵

Vo väčších mestách, akými je napr. Bratislava, Košice alebo Banská Bystrica sú skúmané tie prvky kultúry a spôsobu života, spoločenské skupiny a prostredia, ktoré sú pre mesto charakteristické. Bádateľia sa zamerali predovšetkým na spôsob života v centre mesta a u vyšších, resp. stredných vrstiev obyvateľstva. Menej je preskúmaná kultúra mestskej chudoby a spôsob života v okrajových častiach mesta. V malých mestách, t. j. v mestách s počtom obyvateľov od 5 do 10 tisíc, kde bolo mnoho kultúrnych a sociálnych prvkov totožných s vidiekom sú zasa často skúmané javy zhodné s tradičnou dedinskou kultúrou, bez ambície hľadania ich osobitostí v mestskom prostredí. Ak porovnáme premisy, ktoré vytýčila A. Szyfer pri výskume malého mesta (1. ide o lokálne spoločenstvo, 2. donedávna sa vyznačovalo tradičnou kultúrou odvodenou z dedinskej kultúry a dodnes si zachovalo mnoho jej elementov, 3. jeho tradičnú kultúru a jej premeny treba analyzovať v spojitosti s celým životom mestečka a jeho spoločnosti a chápať ich ako nedeliteľný celok)⁶ s vývinovými tendenciami urbánnej antropológie veľkých miest, ako ich načrtla A. Bitušiková (napr. výskum sociálnej stratifikácie, mestskej chudoby, postavenia žien, urbánnych komunít a inštitúcií, kriminality),⁷ vidíme, aké rozdielne prístupy poskytuje výskum kultúry a spoločenstva malého a veľkého mesta. Výskumné témy, metodologické prístupy a techniky výskumu veľkých miest zrejme nemôžu byť určujúce pre vymedzenie urbánnej etnológie na Slovensku, otázkou zostáva, či pomenovanie urbánna etnológia je vhodné pre označenie tradične orientovaných výskumov v slovenských mestečkách.

S výskumnými materiálmi, ktorých cieľom bolo priblížiť kultúru a spôsob života v meste, sa stretávame vo vedeckom archíve ÚE SAV najmä od 70. rokov 20. storočia. Staršie, ale i mnohé z novších materiálov majú vo vzťahu k výskumu mesta len doplnkový charakter. Početnejšie a obsahovo bohatšie materiály sa vyskytujú najmä z posledného desaťročia, v súvislosti s výskumnými projektami, vedenými P. Salnerom. Sú v prevažnej miere spracované a publikované v podobe štúdií. V 70. rokoch vznikli aj prvé diplomové práce na základe výskumov mesta. Potešiteľné je, že časti z viacerých úspešných diplomoviek boli publikované v odborných časopisoch. Zdá sa, že najviac nezverejnených informácií z mestského prostredia obsahuje Vedecký archív Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Aj tu však ide prevažne o staršie výskumné materiály spracované bez zvláštneho zámeru skúmania urbánneho spoločenstva.

Pramene, orientácia zberateľov i kvalita spracovania materiálov v skúmaných archívoch sú výrazne diferencované. Niektoré tvoria monotematické celky (diplomové práce a väčšina materiálov z VA SNS pri SAV), iné len lokálne a tematicky vytriedené výskumné lístky (VA ÚE SAV). Nasledujúci zoznam približuje archívne materiály z mestského prostredia (po selekcii vykonanej na základe fyzického oboznámenia sa s textovými jednotkami). Jeho cieľom je vytvoriť prehľad lokalít a tém, nachádzajúcich sa v skúmaných archívoch, zostavený s ohľadom na predošlú úvahu. Kompletnosť uvádzaných údajov je podmienený možnosťou vyhľadávania materiálov v príslušných katalógoch.

Vysvetlivky: dp = diplomová práca, KE FF UK,

úe = Vedecký archív Ústavu etnológie SAV

sns = Vedecký archív Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV

BANSKÁ BYSTRICA

- ľudová výroba - *úe*

BANSKÁ ŠTIAVNICA

- Využitie tradičného obradového folklóru v Banskej Štiavnici (D. Lukáčová) - *dp*

- Spoločenské a pracovné zvyky baníkov v Banskej Štiavnici (M. Vozárová) - *dp, sns*

- Humoristické rozprávanie v Banskej Štiavnici (J. Gáfriková) - *dp*
- Spoločenský život študentov - *sns*
- Archívny výskum hrnčiarstva (cechové artikuly) - *sns*
- Zvyky, vedomosti, ľudové divadlo, študentské zvyky - *úe* BARDEJOV
- archívny materiál, cechy - *sns, úe*

BRATISLAVA

- Cechové zvyky v Bratislave (Ľ. Hrašková) - *dp*
- Detský folklór v súčasnosti. Hry bratislavských detí (N. Tomanová) - *dp*
- Tradičné a zvykoslovné prejavy v mestskom prostredí (svadba - P. Salner) - *dp*
- Kultúrno-osvetová činnosť bratislavských robotníkov v medzivojnovom období (B. Baluchová) - *dp*
- Židovská kuchyňa a jej existencia v Bratislave (M. Bilačičová) - *dp*
- K problematike využitia tradícií v mestskom prostredí (o rodáckych spolkoch) - (J. Paličková) - *dp*
- kominári - *sns*
- podomový obchod, trhy, drobní podnikatelia, svadba, bratislavské povesti, spoločenský život, študentské zvyky, rodina, obyčaje (anketa), bývanie, zamestnanie, novinové výstrižky - *úe*

BREZNO

- spracovanie textilných vlákien - *úe*

ČADCA

- spoločenský život, zamestnanie - *úe*

DETVA

- Detvianske kríže - *sns*
- zvyky, folklór - *úe*

FILAKOVO

- vinohradníctvo - *úe*

HANDLOVÁ

- Susedské vzťahy v starej baníckej kolónii v Handlovej (J. Čukan) - *dp*
- Spoločenský život - *sns*

5

- spoločenské pomery - *úe*

HLOHOVEC

- Rómovia - *úe*

CHTELNICA

- Monografia Chtelnice - *sns*

KOŠICE

- Spoločenský život v Košiciach v podmienkach 1. ČSR (S. Čorbová) - *dp*
- História košického pivovarníctva - *sns*

KREMNICA

- vedomosti ľudu, ľudové divadlo - *úe*

KRUPINA

- poľnohospodárstvo - *úe*

KYSUCKÉ NOVÉ MESTO

- strava, zvyky, odev, staviteľstvo - *úe*

LEVICE

- vinohradníctvo, šperky - *úe*

LEVOČA

- jazykové pomery - *úe*

MALACKY

- obyčaje (anketa), folklór - *úe*

MARTIN

- Rómovia - *úe*

MICHALOVCE

- ľudová výroba, odev, zvyky, bývanie, doprava, spoločenský život, povery, poľnohospodárstvo, remeslo - *úe*

MODRA

- Spoločenské pomery vinohradníkov - *úe*

MYJAVA

- Pálenie slivovice na Myjave - *sns*

- folklór - *úe, sns*

NITRA

- študentské zvyky, svadba, vinohradníctvo - *úe*

NOVÁ BAŇA

- Spoločenský život mládeže - *sns*

NOVÉ ZÁMKY

- vinohradníctvo, sociálne a kultúrne pomery - *úe*

PEZINOK

- spoločenský život, trhy, folklór, vinohradníctvo - *úe*

POPRAV

- jazykové pomery - *úe*

PREŠOV

- cechy, ľudová výroba - *úe*

PUKANEC

- Súpisy pozostalostí, inventáre a testamenty; Život a zábavy Pukančanov; Vinohradníctvo v Pukanci; Obuvníctvo v Pukanci - *sns*

- hrnčiarstvo, staviteľstvo, vinohradníctvo - *úe*

RAJEC

- rezbárstvo - *úe*

RIMAVSKÁ SOBOTA

- Rómovia, ľudové umenie - *úe*

ROŽŇAVA

- kožušníctvo, archívne materiály - *úe*

SENEC

- Spoločenský život presídlencov z Nadľaku (J. Hudcovičová) - *dp*

- rodina a spoločenské vzťahy, vinohradníctvo - *úe*

SENICA

- zvyky, poľovníctvo - *úe*

SKALICA

- Trdelníky a svadobné torty - *sns*

- sociálna komunikácia, vinohradníctvo - *úe*

STARÁ TURÁ

- Význam a funkcia folklórnych prejavov v súčasnej svadbe v Starej Turej (M. Horváthová) - *dp*

- Ľudová strava v Starej Turej a okolí (S. Košáriková) - *dp*

- K niektorým problémom vývoja interiéru a bývania v období po 2. svetovej vojne (Ž. Schwarzová) - *dp*

- folklór - *sns*

- rezbárstvo - *úe*

STUPAVA

- Medzigeneračné vzťahy v rodine (M. Babčanová) - *dp*

TRENČÍN

- živnostníci, ľudová výroba, spoločenský život - *úe*

TRNAVA

- maturitné zvyky - *sns*

- archívne materiály (cechovné artikuly, nariadenia počas epidémie cholery, testamenty a súpisy pozostalostí a i.) - *sns, úe*

ZVOLEN

- cechové limitácie - *sns*

ŽIAR NAD HRONOM

- kamenárstvo - *úe*

Poznámky

- 1 Register dokumentačného fondu Slovenskej národopisnej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave. 1958-1978. Bratislava 1978; Register dokumentačného fondu Slovenskej národopisnej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave. 1978-1983. Bratislava 1984; PRANDOVÁ, E.: Dokumentačné fondy národopisného ústavu SAV. 1946-1977. Bratislava 1979.
- 2 Napr. v článku J. Čukana Možnosti dokumentácie mesta v národopisnom múzeu. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 31-36.
- 3 Pozri heslo "Etnografia mesta" (autor Salner P.) In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, Bratislava 1995, s. 127.
- 4 Vzťahom mesta a vidieka sa podrobnejšie zaoberá S. Kovačevičová v článku *Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska a V. Feglová v tomto čísle Etnologických rozpráv.*
- 5 SALNER, P.: *K perspektívam etnografie mesta. Slovenský národopis*, 1991, 39, č. 1, s. 107-108.
- 6 SZYFER, A.: *The ethnographical researches in the Small Town. Journal of Urban Ethnology*. 1995, č. 1, s. 21 alebo SZYFER, A.: *Etnografický výskum malého mesta. In: Venkovské město I, Uherské Hradiště*, 1986, s. 53.
- 7 BITUŠÍKOVÁ, A.: *Vývinové trendy v urbánnej antropológii. Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 41.

Spoločenské príležitosti - odraz diferenciacie mestského obyvateľstva?

Alexandra Bitušíková

Doterajšie etnologické výskumy slovenských miest poskytujú mnoho dôkazov o heterogenosti mestskej populácie. Hoci sa i menšie mestá javia navonok ako kultúrne homogénne celky, hlbší výskum odhalí rozvrstvenosť mestského obyvateľstva, ktorá je výsledkom stáročného zložitého vývinu miest. Etnická, konfesijná a sociálna diferenciacia obyvateľstva mesta sa viac či menej premieta takmer do všetkých oblastí mestského života. Je to proces, pri ktorom dochádza k rozčleňovaniu a rozlišovaniu pôvodne kultúrne a sociálne rovnakých javov na subkultúry, kultúrne vrstvy, oblasti ap., ktoré tým získavajú špecifické funkcie, úlohy a pozície (GEIST 1992:66).

Cieľom príspevku je charakteristika spoločenského a sviatočného života v Banskej Bystrici v období prvej ČSR vo vzťahu k diferenciacii mestského obyvateľstva. Vychádzala som zo štúdiá archívnych materiálov, dobovej tlače, memoárovej prózy a z priamych hĺbkových rozhovorov s informátormi.

Banská Bystrica patrila v sledovanom období k malým mestám s počtom obyvateľstva 10 587 (v roku 1920) - 13 045 (v roku 1940). Prevažná časť obyvateľstva - 77 % - sa hlásila k slovenskej národnosti, 10 % k maďarskej, 4 % k nemeckej, 7 % k židovskej a zvyšok tvorili príslušníci ostatných národností (Česi, Bulhari). Z hľadiska konfesie 65 % obyvateľstva bolo rímsko-katolíckeho, 25 % evanjelického a.v. a 10 % izraelitského - židovského vierovyznania.

Sociálna štruktúra sa odvíjala od zamestnaneckej skladby obyvateľstva. Banská Bystrica sa napriek bohatej banickej a remeselníckej histórii nestala priemyselným centrom, hoci od konca 19. storočia vznikali v meste menšie továrne (textilka, zápalkáreň, stoličková továreň, pivovar, továreň na výrobu liehovín). Mesto nenadobudlo charakter priemyselného centra s robotníckymi kolóniami, ako ich poznáme z iných slovenských miest. Robotníci, sluhovia, učni i tovariši dochádzali do mesta z okolitých dedín. Banská Bystrica bola skôr mestom remeselníckym, obchodným a úradníckym, sídlom mnohých úradov a inštitúcií, ale aj centrom školstva, kultúry a športu. Prevažné zastúpenie tu mala stredná a nižšia vrstva, avšak aj v rámci týchto tried existovali rozdiely. Sociálna heterogenita sa odrážala aj v sociálnej hierarchii mestských oblastí. Najbohatšie rodiny vždy obývali námestie a prilahlé hlavné ulice, nižšie vrstvy sa usádzali na periférii.

Sociálna, profesionálna, etnická a konfesijná rozvrstvenosť obyvateľstva determinovala vývin mestského spôsobu života a kultúry. Súčasťou tejto kultúry vždy boli aj sviatočné a slávnostné spoločenské príležitosti, ktoré boli protikladom každodenného stereotypu života. Na ich formovanie vplývala okrem heterogenity mestského obyvateľstva aj tradičná roľnícka kultúra okolitých regiónov, ktorých obyvatelia prichádzali do mesta v pracovné, ale aj sviatočné dni. Veľkú úlohu v inštitucionalizácii sviatkov a slávností zohrávala cirkev a konfesijné spolky, charitatívne spolky, zamestnanecké a profesné skupiny, záujmové združenia ako aj mestské a župné úrady.

Kalendár sviatočných a slávnostných príležitostí vychádzal z tradičného kalendára výročných sviatkov, väčšinou cirkevných sviatkov a s nimi spojených obradov a sprievodných podujatí. Spoločenská sezóna sa rozbiehala s príchodom jesene. S blížiacim sa termínom Vianoc rástol počet kultúrnych podujatí s charitatívnym zameraním, ktorých výťažok bol venovaný chudobným deťom a študentom. Organizátorom týchto akcií boli

zväčša ženské spolky, ČSČK, športové kluby, ale aj majitelia zábavných podnikov, reštaurácií a hotelov. Dokumentuje to aj dobová tlač:

"A tak sme v plnom prúde tej milej a rozpustilej zimnej sezóny... Nastali tie blahé chvíle rozdávania polievok, porád dámskych spolkov, dychánkov, dopoluďných večierok, prednášok, koncertov, tancov a biografov." (HOBL 1924:113.)

"Denní hostia u Ludevíta Krausza proti hlavnému nádražiu - Slováci, Česi, Maďari, Nemci, Židia i kresťania pamätajú na dobročinné ciele. Za rok zozbierali tisíc Kč, ktoré rozdelia desiatim potrebným osobám ako vianočný dar." (HRONSKÉ NOVINY 20.12.1924.)

Oblúbené boli mikulášske zábavy, ktoré sa konali v miestnostiach katolíckeho alebo evanjelického spolku, v podnikoch, honosnejšie večierky v Národnom dome. Ich súčasťou bol vždy príchod Mikuláša s čertom a anjelom, ktorí rozdávali darčeky. Jozef Hobl spomína na Mikuláša v roku 1924 s humorom, naznačujúc však stále pretrvávajúci odpor niektorých skupín k Československej republike:

"Nejednotnosť spoločenských vrstiev v našej milej republike prejavila sa v Banskej Bystrici i v oslave svätého Mikuláša... Vo všetkých banskobystrických verejných miestnostiach usporiadané boli mikulášske zábavy. Pri mikulášskej zábave istej politickej strany došiel vzácny darček, ktorý bol poslaný priamo z Ružomberka. Nejaký cudzí čert niesol s tunajším anjelom, finančným radcom, veľkú bednu s autonómiou. Došlo tiež niekoľko blahoprajných telegramov z Budapešti." (Hobl 1924: 115)

Vianočnú atmosféru navodilo každoročné stavenie vianočného stromu na Masarykovom námestí. Iniciátorom prvého vianočného stromu ako symbolu slobody, mieru a lásky bol v roku 1921 Američan J. Wicherley - prvý sekretár YMCY v Banskej Bystrici. Blížiace sa Vianoce pripomínali aj sviatočné výklady obchodov, ako vo svojej spomienkovej próze spomína Sarvaš, J.:

"Chumáčiky bieleho páperia obletovali už i bystrické veže. Po iné roky... (predvojnové, pozn. aut.) už by sa boli výklady miestnych obchodíkov pretekali v zimných motívoch. Snehuliaci s dlhými červenými nosmi boli by si hrdo trónili v nejednej výkladnej skrini. Potom by ich boli vystriedali krásni Mikuláši s bielymi bradami, anjeli a čerti. Po nich by sme obdivovali vianočné stromčeky, krásne ozdoby, betlehemy. Mnohé figúry boli ako živé. Snehuliaci kývali hlavami, čerti štrngali reťazami, vláčiky chodili, ba aj živé ryby plávali v jednom výklade. Najmä večer to bola nádhera." (SARVAŠ 1969:61.)

Atmosféru Vianoc vytvárali aj pouliční amatérski herci, ktorí hrávali vianočné hry. Do mesta prichádzali najmä chlapci z okolitých dedín - Šalkovej, Kostiviarskej, Jakuba a Kráľovej, ktorí s betlehemskou hrou, hrou o hadovi a hrou s kolískou obchádzali všetky domácnosti na námestí a priľahlých uliciach.

Vianočné obyčaje sa viazali väčšinou na rodinné prostredie. Až oslavy posledného dňa roka - Silvestra sa spájali v mestskom prostredí s organizovanými zábavami v podnikoch. Silvestrovské večierky dopĺňal vždy program - silvestrovská revue - spoločenské hry, voľba Miss, tombola a polnočné prekvapenia.

Vyvrcholením zimnej spoločenskej sezóny boli fašiangové večierky, plesy, bály a karnevaly. V medzivojnovom období najčastejšími organizátormi plesov boli zamestnanecké a profesné skupiny. Plesy boli zrkadlom sociálnej skladby a profesnej diferenciácie obyvateľstva Banskej Bystrice. Vyhľadávané boli najmä plesy lesnícke, živnostenské, úradnícke a dôstojnícke, na ktoré sa spomínalo ešte dlho po ich uskutočnení:

"So značnou zvedavosťou a nedočkavosťou bol očakávaný dôstojnícky ples, usporiadaný 15. februára 1927, a netreba sa diviť, že sme sa chceli na vlastné oči presvedčiť, čo je možno vytvoriť v Banskej Bystrici za daných skrovných pomerov. Boli sme poskytnutým divadlom prekvapení... Už sama dvorana, odená do sviatočného rúcha, vyjímala sa dobre v tej bielostnej ozdobе na žiarovkách, v sviežej zeleni na javisku, spoza ktorej ako z pohádky zaznievala ľahká, skočná a pri tom melodická hudba ppl. 26. Bolo li milé privítanie hostí

poriadateľmi už na chodbách, ešte radostnejšie bolo prekvapenie dám účelnými dárkami vo forme vkusných a chutných čokoládových bonbónov, dodaných v peknej úprave továrňou na čokoládu Fischer a spol. v Trnave. Sál a všetky prilahlé miestnosti naplnené boli spoločnosťou krásnych dám a ich obdivujúcich pánov a mile pôsobila hra bariev, utvorená na jednej strane nádhernými toaletami tanečníc, na druhej vojenských uniforiem a bezvadných čiernych úborov civilných hostí." (HRONSKÉ NOVINY 1927.)

Známe boli plesy a bály stavovských a záujmových organizácií, najmä ohňohasičské bály, plesy a večierky akademických študentských spolkov a športových klubov. Športový klub Slávia poriadal pred samotným plesom vždy aj pouličný sprievod masiek a karneval na ľade s rôznymi atrakciami, čo v medzivojnovom období už nebývalo samozrejmosťou, pretože fašiangové zábavy sa presunuli z ulíc do uzavretých priestorov. Spolky, ktorých počet dosahoval okolo stovky, sa tiež podieľali na príprave plesov.

Cieľom plesov a bálav nebola len zábava a rozptýlenie. Takmer vždy mali tieto podujatia aj humánny, benefičný charakter. Výťažok z plesu použili organizátori na podporu sirotincov, chudobincov, školstva alebo na novú výstavbu. Napr. zisk z plesu finančných úradníkov v roku 1924 šiel na ochranu vdov a sirôt a pre postihnutých lavínou v osade Rybô. V roku 1930 zorganizovali humánne spolky Živena, ČSČK, Židovský ženský spolok a Jednota katolíckych žien reprezentačný ples pod protektorátom a za osobnej účasti dr. Alice Masarykovej v prospech ošatenia a stravovania chudobných dietok. Z výpočtu spolkov, ktoré ho organizovali, je vidieť, ako humánne ciele zblížovali v meste predstaviteľov rôznych konfesií, sociálnych skupín a profesií.

Príslušníci jednotlivých konfesií stretávali sa aj na plesoch, organizovaných konfesionálnymi spolkami, čo však neznamenal, že by ostatní nemali na ples prístup. Fašiangový kalendár z roku 1926 uvádza napr. ples katolíckeho kruhu, evanjelický zábavný večierok a židovský Purim bál. Plesy organizované na báze etnickej príslušnosti neboli v Banskej Bystrici rozšírené.

Pre všetkých obyvateľov mesta, ktorým nebol cudzí humor a schopnosť utiahnuť si zo seba samého, boli určené plesy zábavné, humorné, ako to dokumentuje ukážka z miestnej dobovej tlače:

"V prúde plesov a zábav, na ktoré boli tohoročné fašiangy zvlášte štedré, bol s nedočkavosťou očakávaný ples starých mládencov. Dlho pred touto udalosťou vypravovali sa neveriteľné správy o chystanom hromadnom spoločenskom vystúpení starých mládencov. Úspech plesu sa zdal byť vopred zaručený, lebo v prípravnom výbore figurovali mená osvedčených staromládeneckých pracovníkov banskobystričských. Účel plesu bol vysoko humánnym: bol usporiadaný v prospech opustených matiek a kojencov, čo je pre šľachetné zmýšľanie a cítenie starých mládencov zvlášť príznačným... Konečne nadišiel večer staromládeneckého plesu. Sál bol samými medovými srdcami skvostne dekorovaný. Každý hosť bol ozdobený rudým srdcom na barevnej stuhe, ktorá niesla aj pre ženské pohlavie zrelšieho veku lákavý nadpis: Načo mi je, načo, mladá žena. Starých mládencov sa dostavilo veľké množstvo zo všetkých stavov, vyznaní a národností a nie je divu, že tento veľký počet prilákal množstvo dám vždy ochotných vpluť v bezpečný prístav manželský, jako i tých, ktoré by takýto prístav rady vymenili." (HRONSKÉ NOVINY, 28.2.1925.)

Okrem pozitívnych ohlasov sa v tlači občas objavili aj kritické hlasy, poukazujúce na sociálne rozdiely obyvateľstva:

"Konajú sa reprezentačné plesy, na pozvánkach je v rohu napísané: Úbor, frak, smoking, stejnokroj. Poctivý človek, čo na to nemá, sa tam nedostane - je to komédia. Na uliciach hladujúci, v komnatách malomeštiaci v smokingoch a frakoch." (POHRONSKÝ HLÁSNIK 7.2.1930.)

Koniec tridsiatych rokov, nástup fašizmu a stupňujúca sa nevraživosť vo vzťahoch obyvateľov sa odráža aj v spoločenskom živote:

"Banskobystrické kasíno oslavuje sto rokov existencie. Dáva si za cieľ usporiadať fašiangovú spoločenskú udalosť, ktorá by pripomenula spolupatričnosť všetkých bez rozdielu stavovskej, náboženskej a politickej príslušnosti, lebo v posledných rokoch Banská Bystrica postráda onoho družného spoločenského života, ktorý v priateľskom a úprimnom spolunažívaní spája všetky spoločenské vrstvy bez rozdielu náboženského a politického presvedčenia." (POHRONSKÝ HLÁSNIK 9.1.1938.)

Plesy boli vyvrcholením fašiangovej sezóny. Odrážali sociálnu, stavovskú, profesnú, záujmovú a konfesionálnu diferenciaciu mestského obyvateľstva viac než ostatné spoločenské podujatia. Podporovali myšlienku hrdosti a spolupatričnosti v rôznych sociálnych a iných skupinách a boli vonkajším, honosným a okázalým prejavom prezentácie týchto skupín (SALNER 1991:66).

Fašiangová sezóna sa končila Škaredou - Popolcovou stredou. Jarné a letné obdobie sprevádzali tiež početné kultúrno-spoločenské podujatia a zábavy. Veľkonočné sviatky vždy boli sviatkami rodiny. S jarným počasím začali sa výlety a prechádzky do prírody, pre ktoré okolie Banskej Bystrice poskytovalo mnoho príležitostí. Konali sa nedeľné výlety rodinné aj organizované, väčšinou na základe spoločného záujmu a priateľstva, nie na báze etnickej či konfesionálnej. Cieľom výletov bol blízky Urpín, Suchý vrch, Králiky i Krížna. V letnej sezóne od mája do septembra bol obľúbeným miestom nedeľných prechádzok, ale aj tancovačiek, Sliač, kam chodili najmä príslušníci stredných a vyšších vrstiev. *"Na Sliač chodia iba bohatí. Chudoba chodí tam, na Kováčovú, k prírodnému žriedlu."* (PONIČAN 1977:100.)

Sviatočné nedeľné popoludnia trávili obyvatelia mesta často v mestskom parku, v ktorom sa počas celej letnej sezóny konali pravidelné koncerty posádkovej hudby. Letnú pohodu umocňoval aj zmrzlínar s vozíčkom a zvoncom, ktorý bol neodmysliteľnou "postavičkou" nedeľných popoludní v parku.

S príchodom leta nastal čas majálesov a juniálesov. Organizovali ich spolky a školy. Preslávené boli "feurmanské" majálesy na Jamke alebo na Dolných lúkach, študentské zábavy na hrisku, v parku alebo v reštaurácii Pod zeleným stromom. Novšou tradíciou, ktorú v meste zaviedla YMCA, boli oslavy Dňa matiek. Konali sa vždy na Masarykovom námestí v druhú májovú nedeľu. Ich súčasťou boli sprievody a športové súťaže detí, koncerty a slávnostné akadémie. Podobný charakter mali aj detské dni, konané začiatkom júna. Sprevádzali ich sprievody detí na bicykloch, kolobežkách a autách, divadelné a hudobné predstavenia.

Veľkými cirkevnými sviatkami leta boli Turíce a Božie telo. V období turíčných sviatkov konali sa v meste sokolské slávnosti, spojené so sprievodom, verejným cvičením a národopisnou oslavou, kde vystupovali krojované skupiny z okolitých dedín. Večer sa účastníci i obyvatelia mesta stretli na ľudových veseliciach v reštaurácii Pod zeleným stromom, Na kolkárni alebo v evanjelickom spolku.

Na Božie telo sa konali organizované procesie na námestí. Veľký sprievod vychádzal z kostola Sv. Františka Xaverského, prešiel celým námestím a vracal sa späť. Základ sprievodu tvorili malé dievčatá v bielom s košíčkami plnými ružových lupeňov. V tento deň prichádzalo do mesta aj veľa ľudí z okolia. Na sviatočné chvíle spomína Ľudo Ondrejov: *"V kúrňave prachu valili sa veriaci, mierili do mesta. Červené a žlté zástavy čneli do neba... Popri domoch stálo mnoho oltárov, pri nich modlili sa kňazi. Procesia dlhá - bez konca - stáčala sa kruhom, pri každom oltári sa zastavila. Popredku šli kňazi, starí pod prenosným šiatrom, mladší, s hrkálkami a kadidlami, dymili a kropili svätenou vodou. Cesta zasypaná bola kvetmi."* (ONDREJOV 1977:91.)

Najväčšie letné zábavy bývali na Annu. Anenské tancovačky radi navštevovali mladí i starší. Najslávnejšie boli Annabály na Sliači, ktorých sa zúčastňovali najmä príslušníci stredných a vyšších vrstiev. Veľkolepé letné tanečné zábavy sa konali aj v záhradných

priestoroch Kolkárenského spolku v Banskej Bystrici. Pozvanie platilo pre všetkých, ktorí "...vyhľadávajú nenútenú, familiárnu zábavu".

Spoločenský charakter mali aj politicky motivované sviatky, najmä oslavy vzniku republiky 28. októbra. Súčasťou osláv bolo vždy manifestačné zhromaždenie na námestí za účasti starostu mesta, vojenská prehliadka, koncert posádkového veliteľstva, slávnostná akadémia a ľudové veselice. Treba povedať, že oslavy sa ujímali len pomaly, nie všetky spoločenské skupiny ich prijímali spontánne, ako o tom informujú mnohé správy z dobovej tlače. Až v tridsiatych rokoch nadobúda sviatok celomestský charakter. Pohronský hlásnik opisuje oslavy 28. októbra 1932 takto:

"V deň slobody 28. októbra sa konala ľudová veselica s tancom na Masarykovom námestí pred mestským domom na asfaltke. Prišli ľudia rôznych vrstiev. Novinkou bolo, že pri soche za zvukov hymien vyletela na stožiar vlajka." (POHRONSKÝ HLÁSNIK 5.11.1932.)

Jesenné sviatky zavŕšil Sviatok Všetehsvätých a pamiatka zosnulých, ktoré patrili po stáročia k pietnym slávnostiam, na ktorých sa návštevou cintorína, omši a bohoslužieb zúčastňovali všetci obyvatelia mesta bez rozdielu.

Sviatočný kalendár mesta v medzivojnovom období poukazuje na rozmanitosť a mnohvrstevnosť slávnostných chvíľ v mestskom prostredí. Hoci mesto bolo etnicky, nábožensky a sociálne diferencované, v spoločenskom živote sa táto skutočnosť neprejavila tak výrazne, ako sme predpokladali. Obyvatelia mesta sa zúčastňovali spoločenských udalostí skôr na základe záujmovom a profesnom, pričom dôležitú úlohu zohrával aj vzťah k mestu a pocit lokálnej spolupatričnosti. Všetky tieto faktory prispievali k identifikácii obyvateľov so svojím mestom.

Literatúra

DARULOVÁ, J.: *Kultúrno-spoločenské aktivity Banskej Bystrice v minulosti. Národná osveta, roč. V., 1995, č. 3, s. 8-9.*

FEGLOVÁ, V.: *Charakteristika kultúrneho kalendára Bratislavy na konci 19. a v prvých desaťročiaich 20. storočia. Slovenský národopis, 35, 2-3, 1987, s. 347-354.*

FEGLOVÁ, V. - SALNER, P.: *Die etnokulturelle Entwicklung in Bratislava im 20. Jahrhundert. In: Ethnocultural Processes in Central Europe in 20th century. Bratislava 1994, s. 211-220.*

SALNER, P. a kol.: *Taká bola Bratislava. VSAV Bratislava 1991.*

SALNER, P.: *Karnevalelemente in der Gegenwärtigen Stadt. In: Stabilität und Veränderung in der Großstadt. Bratislava 1995, s. 141-149.*

The author is grateful to the Slovak Grant Agency for Science for partial supporting of this work (Grant No 1/1515/94).

Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní)

Jolana Darulová

Jednou z tradičných dominant voľakedajšieho spôsobu života obyvateľov miest, Banskú Bystricu nevynímajúc, boli pravidelne sa opakujúce týždenné alebo výročné trhy.

V mojom príspevku sa budem venovať významnému Radvanskému jarmoku, ktorý "prežil" niekoľko storočí a v zmenenej podobe, význame, ale aj výraze funguje doposiaľ. I keď v súčasnosti jeho tradičnú lokalizáciu prezrádza už iba názov, pravidelne sa pod týmto názvom opakuje v termíne 8.-10.11. (na Narodenie Panny Márie) v priebehu troch dní.

Príspevok je súčasťou úlohy "Etnická, náboženská a regionálna identifikácia v rozprávačskej tradícii v mestskom prostredí" grantového projektu "Etnosociálne a kultúrne procesy v stredoslovenských mestách v prvej polovici 20. storočia (na príklade Banskej Bystrice)". Vychádza z analýzy regionálnych dobových periodík, z archívnych materiálov a hlavne, v súlade s hlavnou orientáciou úlohy, zo spomienkového rozprávania pamätníkov, či literárne spracovaných spomienok.

Rozmanitosť faktografických a formálnych javov spätých s konaním trhov a jarmokov som v príspevku zúžila na nasledujúce okruhy: 1. hospodársko-ekonomická funkcia jarmokov a trhov v minulosti; 2. zmeny vplyvom industrializácie, stabilné prvky ovplyvňujúce fungovanie jarmokov až do súčasnosti; 3. spoločensko-kultúrny a zábavný faktor ako iniciátor literárneho spracovania "jarmočnej témy".

1. Prečo sa obzvlášť na Slovensku tak dlho zachovala primárna obchodná funkcia trhov a jarmokov (výmeny tovarov), dokonca v prípade skúmaného Radvanského jarmoku, nepretržite niekoľko storočí. Táto skutočnosť zrejme súvisí s celkovým hospodárskym charakterom Slovenska - s pevnými väzbami jarmokov a trhov na dedinskú remeselnú výrobu a samozásobiteľský charakter hospodárstva. Lokalizácia jarmokov väčšinou do miest a mestečiek upozorňuje na fakt, že mesto v súvislosti s konaním jarmokov a trhov plnilo funkciu sprostredkovateľa výmeny tovarov, ale aj funkciu kumulovania kultúrnych vzorov. Trhy a jarmoky v mestách a mestečkách boli jedným z vonkajších vplyvov, ktoré zasahovali do dedinskej výroby v minulosti a boli teda živým zdrojom podnetov a inovácií výrobkov. Dedinskí výrobcovia nosili svoj tovar na mestské trhy a jarmoky, kde mali možnosť vidieť vyspelejšie mestské produkty, bola tu možnosť porovnávať, čím sa uplatňovali i vyššie nároky na dedinských tvorcov. Kontakt prostredníctvom trhov a jarmokov medzi dedinskou a mestskou výrobou bol intenzívny a vplýval aj na rozvoj výrobných techník i na vonkajší vzhľad výrobkov. Trhy a jarmoky teda možno považovať za jednu z výrazných dominant mestskej kultúry a za stabilný prvok mestského spôsobu života, ktorý spätne vplýval na rozvoj ľudovej kultúry na dedinách.

2. Jedným z rozhodujúcich faktorov procesu zmien ľudovej kultúry a tradičného spôsobu života na Slovensku bol priemysel. I keď priemysel nemožno v širokom slova zmysle považovať za novodobý faktor - v krajinách západnej Európy sa jeho vplyv vo vývine ľudovej kultúry začal prejavovať už v 16. a 17. storočí, v českých krajinách od prelomu 18. a 19. storočia, na Slovensku, aj to len v niektorých väčších mestách, až po rakúsko-uhorské vyrovnanie roku 1867. Možno povedať, že na Slovensku ostáva základným zdrojom príjmov ešte v prvej polovici 20. storočia držba pôdy a doplnková remeselná výroba (o. i. tento stav podporili i hospodárske krízy 1918-1923 so stagnáciou priemyslu alebo i s následnou likvidáciou priemyselných závodov) (PRANDA 1977:38).

Pretrvával rozvinutý obchod vo všetkých formách: medzi severom a juhom (výmena obilnín, ovocia, zeleniny, vína s výmenou dreva, uhlia, rúd a kovov), medzi mestom a vidiekom a sprostredkovaný podomový obchod (výšivky, banické čipky, drevený a kuchynský riad, drobný galantérny tovar, mliečne produkty a výrobky) a nakoniec obchod vykonávaný na živnostenskom základe (pevne usídlení maloobchodníci i veľkoobchodníci na vidieku s rozličným tovarom, v mestách špecializovaní na určitý druh tovaru). Posledné uvedené formy postupne znižovali význam týždenných a výročných trhov, čím sa tieto stredoveké obchodné inštitúcie stávali menej potrebnými a dôležitými (HROMÁDKA 1943:275-279).

Význam Radvanského jarmoku mal Hornouhorský rozmer: i keď sa v Banskej Bystrici konali pondelkové trhy a iné jarmoky (25.-27. januára, 7.-9. mája, 29.-30. novembra a 1.-2. decembra), aké bývali i v iných okresných a župných sídlach, najvýznamnejší a najnavštevovanejší bol práve Radvanský jarmok (napr. 30-40 tisíc ľudí za tri dni jeho trvania). Výročné trhy boli Radvani povolené roku 1655 na deň narodenia Panny Márie. Cirkev však datuje a spája vznik jarmoku s pútnickým miestom Hôrka v Radvani, kde stojí gotický kostol. Údajne množstvo pútnikov smerujúcich na Hôrku už v 13. storočí dalo základ budúcemu trhovisku. Zaujímavosťou je aj to, že Radvanský jarmok sa konal v deň púti na Staré Hory, k starohorskej Panne Márii a k zázračnej starohorskej studničke, čo umocňovalo množstvo návštevníkov jarmoku. Banská Bystrica v týchto súvislostiach bola nepochybne významným obchodným strediskom.

Zhruba do obdobia I. ČSR predstavoval predávaný artikel výrobky domácich remeselníkov: medzi domáce banskobystričné špeciality patrili predovšetkým jednofarebná modrotlač (zvaná vodová), ako i modrotlač s jemným plieškovým alebo hrubším dreveným vzorom, bystrické a radvanské súkno, hrebene a nože z Radvane a Slovenskej Ľupče, garbiarsky spracovaná koža na krpce (KOVÁČEVIČOVÁ 1955:88). J. Čaplovič spomína aj sanitrárov, ktorí dodávali do stúp sanitru na výrobu strelného prachu (KIRIPOLSKÝ 1981:7).

Obdobie I. ČSR je už charakteristické množstvom tovarov priemyselnej výroby, ktoré postupne nahrádzali predchádzajúce. Avšak až do dnešnej doby sa na jarmoku schádzajú výrobcovia dreveného riadu, výšiviek, starohorských a špaňodolinských kneplovaných čipiek a rôzni iní drobní výrobcovia tovarov, i neľudovej proveniencie. Súčasťou jarmoku boli a dnes hádam z väčšej polovice ostávajú stánky s občerstvením, kde sa podáva jaternica (zvlášť vyhľadávané boli hurky z okolia Žiaru nad Hronom), pečené mäso, guláš, rybie špeciality, a stánky so sladkosťami, medzi ktorými prevládal tradičný perník. Z nápojov najmä mladé víno - "burčiak" a aj zohrievaná pálenka - "hriato". V minulosti piekli ženičky v krojoch mäsové výrobky na pekáčoch nad hrncami so žeravým dreveným uhlím. Dnes však na jarmoku chýbajú ovčie syrárske výrobky - pod ktorými sa kedysi stoly preohýbali - parenice, oštiepky, korbáčiky, ale aj bryndza, dovážaná bačami a valachmi z okolitých salašov.

Neodmysliteľnou súčasťou jarmoku boli i zábavné "atrakcie" - kolotoče, hojdačky, panoptikum, zverinec a cirkus.

Nechýbali ani siláci, ktorí vyzývali silákov z obecnstva, aby si zmerali sily, cigánky - veštkyne, ktoré veštli z rúk, ale aj s pomocou papagája a pripravených horoskopov.

"Na jarmoku nechýbali ani 'ľudové rozprávačky', ktorých príbehy boli sčasti pravdivé, no tých povymýšľaných, na ktoré leteli najmä zvedavé ženy, bolo oveľa viac. Ináč rozprávali deťom, ináč ženám - na mužov si veľmi netrúfali. Tých by napokon také babské reči neboli ani veľmi zaujímali. Najviac si získavali poslucháčov Dobšinského rozprávkami." (ANDRAŠOVAN 1994:89.)

Jarmok mal svoju neodmysliteľnú spoločenskú a kultúrnu funkciu. Stretávali sa tu ľudia zo širokého okolia, vymieňali si skúsenosti, ale bol aj námetom rozhovorov a spomienok počas nastávajúceho zimného obdobia. Dlho sa odkladalo "jarmočno", či už v podobe

medovníkového srdca, maľovaných tanierikov, hrnčekov, či sklenených pohárikov, na ktoré sklári leptali alebo vybrúsili priamo na jarmoku pred očami návštevníkov venovanie.

Mamy zvyčajne chodili po jarmoku za svojimi dcérami a do chrbtového koša zbierali, čo ich dievky dostali od mládencov. *"Čo lepšia dievka, tá ich mala so desať, to bola sila tých farbistých hrnčokov"*. Po jarmoku si dievčatá vyložili jarmočnô, čo dostali od mládencov do oblokov a chodili pozerat' "kerá má viac" (BITUŠÍKOVÁ 1993:88).

Nezabúdalo sa na tanečné zábavy, ktoré trvali počas jarmočných nocí.

Jarmočným predmetom posledných desaťročí sa stala drevená vareška - symbol Radvanského jarmoku. Dievčatá, ale i ženy tolerovali i zvyk "vyplácania" vareškou. Mládenci a muži (dnes zväčša menší chlapci) majú totiž nepísané právo vareškou "potľapkať", či uštedriť boľavý úder a potom sa rýchlo skryť v dave.

3. Hlučná atmosféra trhu - reklamné vykrikovanie predávajúcich, komediantov, hudobné reproduktory kolotočov a strelníc a davy ľudí dali podnet viacerým literátom na písomné spracovanie osobných zážitkov. V roku 1855 navštívila osobne jarmok Božena Němcová a napísala: *"To bylo lidstva! A křiku, tlačenice, že jsem jakživ v takovém stisku nebyla. Selský lid, a mezi těmi ženy s košjarama na zádech a poutníci s batohama, panský lid - paničky, oficiři, hajduši, žandári, cikáni... Všecko bylo jeden chumáč."* (ŠTRBOVÁ-KOCÁKOVÁ 1989:2.)

Okrem spomenutých účastníkov jarmoku sa tu schádzali i žobráci: *"Keď bol Radvanský jarmok, tam sa hodne objavovali, to boli celé rady tých žobrakov popri ceste."* (J. MORAVČÍK, magnet. záznam 1994.)

Podľa záznamov bol Radvanský jarmok v 19. storočí v rokoch svojho najväčšieho rozkvetu: Dr. Zipser sledoval jarmok niekoľko rokov, A. Sládkovič, ako radvanský farár býval jeho účastníkom a spolu s G. K. Zechenterom Laskomerským opisujú i jeho atmosféru (posledný sa v Žartoch a rozmaroch pristavil i pri rôznych "šiatroch"). Literatúra z 19. storočia dokumentuje jarmok ako veľmi významnú hospodársko-spoločenskú udalosť.

T. Andrašovan v spomienke "Návraty" podrobne a so vzácnymi faktografickými údajmi opisuje každoročné cesty starého otca - remenára, čižmára v krytom voze na jarmok: *"Tak ako po iné roky, aj roku 1862 sa čižmársky majster A. A. pripravoval na Radvanský jarmok... dokončené čižmy natierali tmavým 'šmýrom' a učni i pomocníčky ich leštili. Keď starý otec - majster pozrel, či sú už súce na zavesenie na žrd', učni nemeškali. Žrde boli uspôsobené tak, že sa mohli dať na lojtrák (voz) v štyroch radoch vedľa seba a v štyroch radoch nad sebou. Na voze sa potom viezli celá rodina aj s čižmami a iným koženým tovarom cez Malý Šturec do Banskej Bystrice a odtiaľ do blízkej Radvane. Pri ceste obchádzali väčšie mestá, šli zväčša poľnými cestami. V mestách sa platilo mýto. Putovanie z Liptovskej Ondrášovej cez Turiec bolo v tom čase veľmi nebezpečné. Na Šturci, ale aj inde sa objavovali zbojníci, ktorí striehli na remeselnícke vozy... Náš lojtrák bol upravený tak, že sa na ňom dalo aj prespať. Spodok voza bol vystlaný senom a celý voz bol prikrytý nepremokavou plachtou. Tá bola pripevnená tak, že sa do voza nedalo dostať ani odspodu. Lebo rúk, ktoré túžili vziať si to, čo im nepatrí, bolo naozaj dosť. Na cestu pripravovala stará mať aj jedlo. Boli to najmä údené klobásky, údené mäso, syr, oštiepky, parenice a nadovšetko dobrý, doma pečený chlieb. Samozrejme, k jedlu patrila aj pijatka. Výborná borovička a ešte lepšia slivovica. Na voz sa museli zmestiť aj dva súdky s kyslou žinčicou, z ktorých sa počas cesty dalo cez 'pipňu' načapovať do črpákov, ktoré viseli za rukoväte na drevených klincoch pribitých na jednej strane voza. Na pitie pálenky sa používali zvláštne malé fľaštičky s dlhým hrdielkom, lieviky, ktoré boli starostlivo uložené v košíku."*

Stravovanie bolo vôbec jednou zo silných stránok konania jarmokov. Na nápor niekoľkých tisícov návštevníkov sa pripravovali i miestne pohostinstvá: *"Ôsmeho septembra sa jarmok otvorí. Predpoludním je ešte ticho, ale popoludní sa hrnú ľudia. Teraz je sviatok - hostinam, alebo hody... na desiatu pôjdeme do Klimov navštíviť. Tam nás pekne privítajú, koláče donesú"*

a pohárik vína, ktoré na prednom mýte merajú. Na obed sme na dolnej Radvane u Bakošov volaní. Tam je obed panský. Kuracá polievka, kačacia pečenka s kapustným šalátom, puding, koláče, všelijaké ovocie zo záhrady pri dome a diňa. Tu je olovrant, pôjdeme do Tichých na dolnej Radvani, tam dostaneme dobrú kávičku a biely chlieb a ako jarmočné krátku cigaru. Na večeru sme u Turzov na hornej Radvani volaní, a prv sa musíme aj u Zorkovských ohlásiť a spýtať sa, ako sa majú, aj Hurtu a Kopu musíme navštíviť. Za výbornú večeru sa poďakujeme, a po večery pôjdeme sa pozrieť na predné mýto, ako sa ľud mladý zabáva. Tam hrá hudba Lajos Tóniho. Aj na hornej Radvani u Hermanov bol tanec. Tam hrali muzikanti z Královej a z Ortút, mladí a starí tancovali, veď je hostina!" (POHRONSKÝ HLÁSNIK, besednica 1926.)

Hoci z nasledujúcich riadkov cítiť nostalgiu nad pominutým najpriaznivejším obdobím jarmoku, jeho zábavná funkcia pretrváva.

"Už sa nedávajú srdcia z medovníka, už sa tam neprechádzajú maďarski žandári, ale predsa sa Radvanský jarmok mnoho nezmenil. Je tam veselo ako bývalo, predáva sa tam veľa praktických a užitočných vecí, ešte viacej vecí zbytočných, ako kedysi. Páni chlapani dávajú prednosť predmetom, ktoré vydávajú akýkoľvek hluk, zvlášte príjemný pre ľudí hudobne založených alebo nervózných. Pišťalky, trúbky, rehtačky, klopačky najrôznejších zvukov naplňajú vzduch disharmonickou vybráciou, zatým čo húpačky sa svojim polyfónom a výskotom mládeže snažia prehlásiť tento koncert. 'Dvekoruny, dvekoruny,' kričí rýchle za sebou chrapľavý hlas a iný chlapec zase strčí vám do ruky kým si pomyslíte leták, že najlepšie súkna a látky dostanete v šiatry č. 7. V susedstve, všade ste našli bohaté zastúpený priemysel odevný, ktorý je vedľa húpačiek najsilnejšie zastúpený. Sladkosti však boli málo zastúpené. Celkom chýbal turecký med. Zato bolo tu dosť sladkých pohľadov vysielaných z očíek dievčienec, ktorými silila sa potajomky mužská mládež aj stárež. To bol však najlepší artikel Radvanského jarmoku." (HRONSKÉ NOVINY, 13.IX.1924, s. 3.)

Podobne je komentovaný regionálnymi novinami Radvanský jarmok z roku 1936, kde je už evidentná strata obchodno-hospodárskych priorít: "Dnes okrem tlačnice, vyplácania varečkami a varechami, študentských žartíkov, motania sa sem-tam, je to len akési korzo práce nemajúcich, resp. po povrazení túžiacich ľudí, mladých i starých, vážených i jarých. Húkačky áut, vresk zachrípnutého tlampača, reprodukujeho zodratú a poškriabanú gramofónovú platňu, 'ringršpil', balóny a panenky odeté v pernaté šatstvo, fúzatý báči Janeček zo Seređu nad Váhom predávajúci po korune svoje horoskopy na jedno kopyto, pán, čo kričí: 'Čokoláda po korune, za korunu, za dve, tri, nie za korunu padesát...', lotéria, strelnica, bosniak Jožko: 'Ta čo dáš?' hŕby tovaru všemožných druhov, od perníkoveho dievčatka po hus pečenú... od hrnca, rajnice po dámsky kabát. Všetko. No predsa je tu veľa vecí, po ktoré sa do jarmoku rado chodí. Oči popásť, čo -to kúpiť. Dievčatku jarmočno, synkovi štopľovku, vozík, mamke hrnček na kávu atď. Ľudia z našich obcí sú snád' najlepšou nákupnou vrstvou. Na jarmok sa dlho šporuje, musí byť stoj čo stoj voľačo jarmočno." (POHRONSKÉ NOVINY, 12.IX.1936, s. 5.)

V 20. storočí prevažuje zábavná funkcia jarmoka a jeho spoločenský význam, ale aj dištancovanie sa najvyšších spoločenských vrstiev mesta od "jarmočnej = ľudovej atmosféry".

"Voľakedy za čias môjho chlapcovstva okolo roku 1910, 1920 bývali jarmoky veľmi primitívne - v Radvanskej ulici. Vystavovali tu pod šiatrami rôzni remeselníci, ale aj podniky, napr. veľkovýroba odevov. Už vtedy sme ako chlapani kupovali varešky. Vareškami bili chlapani dievčatá, ale aj staršie panie dostali po zadku. Do jarmoku ale vysoké vrstvy obyvateľov nechodili." (BÁZLIK, mag. záznam z roku 1994.)

Jarmok sa stával strediskom ľudovej zábavy, ale aj predaja tovaru nižšej kvality. V týchto súvislostiach sa objavuje i jeho kritické hodnotenie: "Minulý týždeň bol jarmok za tri dni. Ja som na ňom bol, ale nekupoval som nič, len tak som nazrel. Zvlášte v prvý deň bolo mnoho ľudstva, ohromná tlačnica tam bola. Bol som pozreť i vo zverinci, ale nebolo to také

zvláštne: niekoľko opíc, papagájov, sova, kuvik, biele myši, krokodýl, dva hady a ešte snád' nejaké zvieratá." Alebo: "Z Pukanca som sa vybral do Bystrice, kde bol v tú dobu i sjazd slovenského študentstva a Radvanský jarmok. Cez Bystricu išli i pútnici do Starých Hôr. S pánom kapitánom sme prišli na jarmok. Vyzerá to tam práve tak, ako inokedy: trma-vrma, stisk, prach, hluk, vresk." (BÁZLIK Denník zo študentských čias v Banskej Bystrici 1922-24.)

Nová situácia nastala po roku 1989, odkedy možno hodnotiť jarmok nadmerným kumulovaním rôznorodého tovaru na malej predajnej ploche. Charakter tovaru je však "nadregionálny": komerčná funkcia prevláda nad tradičnými, lebo výrobky remeselnej výroby sú nahrádzané nielen výrobkami priemyselnými, ale vytláča ich najmä tovar z búr a "blších trhov".

Zmena postihla v posledných desaťročiach i lokalizáciu jarmoku. V minulosti bol situovaný v centrálnych častiach sídla - v samostatnej obci Radvaň, v Radvanskej ulici. Obec Radvaň však spolu s obcou Kráľová a Iliáš v roku 1966 splynula s Banskou Bystricou a neskôr ju asanovali, roku 1979 zanikli aj posledné malé objekty, vzácne pamiatky remeselných domov ustúpili sídliskovej výstavbe a estakáde ciest. Jarmok sa po mnohých peripetiách nakoniec dostal do ohradeného priestoru plážového kúpaliska, kde v priestoroch vypustenej vodnej nádrže našli miesto jeho zábavné zložky - kolotoče, strelnice, čo prispelo k podstatnému zníženiu úrovne ľudovej zábavy a predaja a opustením hlavných komunikácií mesta i k strate priameho kontaktu s jeho obyvateľmi.

Napriek tomu však počtom návštevníkov a ich záujmom o predaj a uvedené formy spoločenského vyžitia patrí tradičný Radvanský jarmok, a v poslednej dobe aj oživované jarmoky v okolitých mestách Slovenska, k žiadanej, a teda i v súčasnosti aktuálnej forme obchodu a ľudovej zábavy.

Literatúra

ANDRAŠOVAN, T.: *Návraty. Slovenské pohľady* 1994, 9, s. 86-93.

BITUŠÍKOVÁ, A.: *Horná Mičina (Národopisná časť)*. In: Chromeková, V.- Bitušíková, A.: *Horná Mičina. Banská Bystrica* 1993, s. 88.

FALŤANOVÁ, L.: *Trhy a trhovectvo v Bratislave. Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 143-152.

KIRIPOLSKÝ, Fr.: *Radvaň. Od mestečka k sídlisku Banskej Bystrice. Vlastivedný časopis*, 1981, č. 1, s. 7.

KIRIPOLSKÝ, Fr.: *Radvaň nad Hronom zanikla. Krásy Slovenska* 1980, č. 8, s. 380.

KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Banskobystrická ľudová kultúra vo vzťahu k radvanskému jarmoku*. In.: *Banská Bystrica. Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin* 1955, s. 84-95.

PRANDA, A.: *Základné faktory procesu zmien slovenskej a českej ľudovej kultúry po druhej svetovej vojne*. In.: *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti 1., Bratislava* 1977, s. 33-60.

Slovenská vlastiveda I., Bratislava 1943, s. 275-279.

Slovensko. Ľud II. časť., Bratislava 1985, s. 804.

ŠTRBOVÁ-KOCÁKOVÁ, S.: *Radvanský jarmok v literatúre. Kultúrno-politický spravodaj* 9/1989, roč. XI.

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, G. K.: *Päťdesiat rokov slovenského života. I časť. Bratislava* 1974.

The autor is grateful to the Slovak Grant agency for science (grant No 1/1515/94) for partial supporting of this work.

Vplyv socioekonomických zmien na vývoj bratislavského regiónu

Viera Feglová

Vplyv transformačných procesov po roku 1989 hlboko zasiahol do vývinu regiónov Slovenska. Každý z nich reaguje svojsky a reagovanie na sociálnu skutočnosť nevyviera len z momentálnej sociálnej definície situácie, ale korene má v starších kultúrohistorických vývinových štádiách. Ak hovoríme o sociálnej definícii situácie, máme na mysli jej vnímanie, hodnotenie a interpretáciu, ktoré sú v jednotlivých oblastiach Slovenska rôzne.

Etnológom sa naskytla skvelá príležitosť zužitkovať vedomosti o starších modeloch organizácie lokálnych spoločenstiev, ich hodnotách, morálnych normách i životných prioritách, formovaní sa lokálnych elít, úlohe prestíže ako jednej z hlavných momentov individualizácie sa na elitárskom princípe v rámci lokálneho spoločenstva, ktorá mala presne stanovené pravidlá.

Cieľom môjho príspevku je podať výpoveď o situácii a vývoji v bratislavskom regióne, ktorý chápem širšie, t.j. v území okresov Bratislava-mesto a Bratislava vidiek. Na pozadí niektorých štatistických a etnografických dát a údajov i upozorniť na ich špecifickosť v porovnaní s inými okresmi, resp. regiónmi Slovenska. Pri vytýčení cieľa som si uvedomila, že nemôžem podprieť svoje úvahy a terénne výskumy štatistickými dátami, pretože tieto vychádzajú z platného administratívneho členenia na okresy. V tomto príspevku teda musím opustiť tradičné etnografické pohľady na regionalizáciu Slovenska, založené buď na staršom župnom systéme (s menšími, či väčšími korekciami platil na našom území prinajmenej od konca 16. storočia do roku 1922), alebo na delení na etnografické oblasti, s čím súviselo aj kultúrne povedomie a príslušnosť k určitému väčšiemu alebo menšiemu celku.

Na regionalizáciu Slovenska, ktoré je výrazne diferencované, vplývali nielen historické, kultúrne, politické a geografické danosti. Pod dnešný stav oblastí sa podpísali také faktory ako ekonomický, demografický rozvoj, etnické a konfesionálne zloženie, ďalej vplyv starších i novších kultúrnych a administratívnych centier, externé prúdy kultúrnych vplyvov na osi západ-východ, riadené zásahy industrializácie a urbanizácie, vzdelanostná a veková štruktúra.

Ak si uvedomíme, že nielen industrializácia, ale aj urbanizácia bola na Slovensku oneskorená a podiel mestského obyvateľstva v roku 1990 dosahoval 52 % oproti 82,4 % v Európe, ozrejmuje sa pred nami aj problém oneskorenej, resp. nezačatej decentralizácie obyvateľstva v sídlach i dekoncentracie činností (PAŠIAK 1993:346), ktoré tak osudovo zasiahli obyvateľstvo po roku 1989.

Hoci sociológovia upozorňujú na marginalizáciu regiónov v severných a južných oblastiach Slovenska, čo súviselo s predchádzajúcou centralizáciou priemyslu do stredných polôh Slovenska v období socializmu (FALŤAN-GAJDOŠ 1995) z kultúrohistorického pohľadu nie sú tieto dva pohraničné areály v rovnakej východiskovej situácii. Z pohľadu geografických podmienok vyplýva stáročná orientácia južných regiónov na poľnohospodárstvo, od kolektivizácie v poľnohospodárskej veľkovýrobe v JRD a ŠM. Vhodné klimatické a pôdne podmienky umožňovali zveľaďovať záhumienky nielen ako doplnkový zdroj pre vlastnú potrebu, ale od 70. rokov aj pre trhový obchod zásluhou pestovania zeleniny (kvetov) v rozsiahlych fóliovníkoch. Tento faktor významne poznačil aj organizáciu práce v rodine, preferované hodnoty, rodinné investície a pod. V hornatých severných regiónoch, ktoré už v minulosti pôda neuživila, bolo obyvateľstvo odkázané na hromadné sezónne odchody za prácou do južnejších okresov a neskôr do priemyselných

centier. Tým nechcem povedať, že sa pracovná migrácia v južnejších oblastiach nevyskytovala. Nemala však taký masový charakter ako v severných regiónoch. Kolaps poľnohospodárskych veľkopodnikov a neujasnenosť štátnej politiky v tejto oblasti, je hlavnou príčinou vysokej nezamestnanosti v južných regiónoch Slovenska. Transformácia priemyselných podnikov a ich decentralizácia zasiahla všetky regióny, no z hľadiska vnútorných rodinných zdrojov, sú severnejšie regióny na tom horšie. Paradoxne však práve v týchto regiónoch, v súzvuku s tradíciou, zaznamenávame najväčší demografický prírastok.

Z hľadiska štatistických dát sa nám ukazuje, že vymedzený bratislavský región sa v rámci transformačných ekonomických zmien javí najmenej postihnutý, či najviac životaschopný, čo dokazuje aj tabuľka nezamestnanosti.

Tabuľka 1: Miera nezamestnanosti k 31.12.1994

Okresy	miera nezam. (v %)
Rimavská Sobota	29.4
Vranov nad Topľou	27.4
Košice - vidiek	25.4
Spišská Nová Ves	25.3
Rožňava	24.7
Trebišov	24.1
Lučenec	22.5
Bardejov	22.3
Svidník	22.2
Michalovce	22.0
Čadca	22.0
Galanta	21.1
Dunajská Streda	20.9
Komárno	20.6
Veľký Krtíš	20.0
Nové Zámky	19.0
Poprad	18.8
Levice	18.2
Prešov	17.9
Dolný Kubín	17.6
Nitra	16.9
Humenné	16.7
Topolčany	16.6
Stará Lubovňa	16.2
Prievidza	14.3
Žiar nad Hronom	13.8
Trnava	12.9
Zvolen	12.7
Považská Bystrica	12.6
Žilina	12.3
Senica	12.2
Martin	11.7
Liptovský Mikuláš	11.4
Bratislava - vidiek	11.3
Banská Bystrica	9.7
Košice - mesto	9.3
Trenčín	7.6
Bratislava - mesto	3.9

(Uvedené In: Krivý 1995) Tieto holé fakty predostreli otázku, aké činitele zohrávajú okrem ekonomických faktorov úlohu hybnej sily, či retardačných faktorov v životných reakciách. Dostávame sa na pôdu transmisie kultúrnych a sociálnych tradícií v širokom slova zmysle. Ukazuje sa aké hlboké korene majú stereotypy rôzneho druhu nielen etnické, konfesijné a

sociálne, ale aj postoje k životnej realite, vyvierajúce z hĺbky roľníckej mentality obyvateľstva vidieka, ale aj miest, v ktorých majú najväčšie zastúpenie migranti v prvej či druhej generácii.

Po súvahe predchádzajúcich riadkov sa pokúsím osvetliť stav a vývin bratislavského regiónu na základe:

1. etnografickej charakteristiky oblasti;
2. vzťahu k tradícii, najmä javov, ktoré podporujú integrovanosť lokálnych spoločenstiev alebo naopak, sú príznakom deštrukcie;
3. úrovne kooperácie;
4. mentálnych stereotypov;
5. etnických vzťahov;
6. životných reakcií;
7. formovania sa miestnych elit.

1. Bratislava ako historické, administratívne a kultúrne centrum Slovenska je aj regionálnym centrom stredného Podunajska v rámci miest Viedeň - Budapešť - Bratislava. Prirodzene sa naň orientovalo v minulosti oveľa širšie zázemie ako ho tvorí Bratislava-mesto¹ a okres Bratislava-vidiek.²

Okres Bratislava-vidiek z hľadiska kultúrnej regionalizácie zahŕňa 4 oblasti: 1. časť Pomoravia; 2. časť Záhoria (obe prirodzene presahujú do okresu Senica); 3. malokarpatská oblasť s vinohradníckymi mestečkami (Modra, Pezinok); 4. časť podunajskej oblasti (prirodzene presahuje do okresu Dunajská Streda).

Do 50. rokov to bola poľnohospodárska oblasť, lokality mali vypracovanú a overenú štruktúru zamestnaní. V 70. rokoch prevažoval v okrese zmiešaný a služobno-robotnícky hospodársky typ a robotnícky a robotnícko-družstevný sociálny typ. Pracovná migrácia sa orientuje na Bratislavu. Od 70. rokov badať ústup v počte prisťahovalcov z okolia do Bratislavy.

Ako súčasť väčšieho západoslovenského kultúrneho areálu je to najvyspelejšia oblasť Slovenska, ktorá ekonomickými, kultúrnymi a spoločenskými kontaktami najmä od 19. storočia intenzívne komunikovala s moravským, rakúskym a na juhu okresu s maďarským prostredím. Obyvatelia pomoravskej a záhorskej oblasti si postupne vybudovali stabilné pracovno-obchodné kontakty s rakúskymi dedinami. Ako významní pestovatelia poľnohospodárskych produktov na predaj dodávali tovar najmä do Bratislavy a Viedne. Tovarichári a mládež z vrstiev stredných roľníkov pravidelne chodili na sezónne poľnohospodárske práce. Bežná bola výmena detí (chodenie na tauš) medzi rodinami na určitý čas (najčastejšie 1-2 roky). Zvládnutie cudzieho jazyka, nových pracovných techník, ekonomických vzťahov významne ovplyvnili vedenie rodinných hospodárstiev.

Kapitalistické ekonomické vzťahy sa v širšom merítku prejavili najskôr v tejto oblasti. Na začiatku 20. rokov 20. storočia bola vyprofilovaná hierarchizácia lokálneho spoločenstva, čo viedlo k stabilite autority a prestíže rodín na základe majetku. S tým súvisela aj istá konzervatívnosť v hodnotách, normách správania sa v ekonomických, ale aj spoločenských vzťahoch. Barokizujúca pompéznosť cirkevných obradov, zdobnosť odevu, slávnosť rodinných obradov, výber manželského partnera, manifestovanie náboženskej príslušnosti ako normy spoločenského správania sú citeľné do súčasnosti.

Hospodársky a spoločenský život sa už v tomto období výraznejšie individualizoval. Pre jednotlivca sa kolektív a jeho normy stali niečím druhoradým. Prvoradý bol osobný prospech, a tým aj uzavretosť rodín. Prenikanie meštiackych vzorov do spôsobu života utvrdzovalo orientáciu na rodinu a jej prezentáciu navonok (DANGLOVÁ 1980).

Zvláštnosťou západných prímestských lokalít Bratislavy bolo, že obchodovanie mali v rukách ženy, ony platili, aj keď kúpu dohodol muž (ŠKOVIEROVÁ 1986). Majú i dnes akoby tradíciou vyvinutý zmysel pre obchod, sú schopné niesť riziko. Práca v obchode sa

neskôr stala takmer tradičným zamestnaním žien dochádzajúcich do zamestnania do Bratislavy. Z južných prímestských lokalít (najmä maďarskej národnosti) sa grupovali slúžky, neskôr pomocnice v domácnosti a v 60.-90. rokoch pracovníčky Bytovej hygieny, upratovačky).

2.

Uvedomelá pýcha na lokálnu tradíciu, kontinuitu, relatívnu stabilitu sa prejavuje najmä v záhorských lokalitách (pýcha a uprednostňovanie záhoráckeho piesňového repertoáru na zábavách, svadbách, fašiangové obchôdzky mládeže, kde okrem masiek dominuje kroj, hodové slávnosti, veľkonočná šibačka, stavenie májov). Okázalosť až pompéznosť je kladne hodnotená pri svadbách a cirkevných iniciačných obradoch. Úcta k tradíciám je chápaná ako prejav usporiadanosti, konzervatívnosti. Stačí uvedomená symbolika, vonkajší efekt, nie bohatosť foriem. V podunajských lokalitách je migráciami dodnes narušená homogenita lokálneho spoločenstva vzhľadom na pôvod a etnickú príslušnosť obyvateľov. Významnú integračnú úlohu zohrávajú miestne zastupiteľstvá, spolky a združenia (aktivita cirkvi, združenie obcí Pomoravia, spolok Chorvátov na Slovensku, Maďarský kultúrny spolok).

3.

Kooperácia sa výraznejšie odlišovala od horských, podhorských a východnejšie položených oblastí Slovenska. Najmenej od 40. rokov sa začala postupne meniť (okrem rodiny a blízkyh susedov) susedská výpomoc, dovtedy založená na reciprocite. Za prácu sa začala vyžadovať finančná odmena:

"Keď mu zaplatím, nič s ním už nemám, sme si kvit. To človeka oslobodí. Niektoré roboty vám dnes urobí len cigán alebo rodina, musia chodiť pomáhať deti." (Stupava)

V rámci rodiny sa dospelé deti aktívne podieľajú na zveľadovaní doplnkových samozásobiteľských zdrojov.

Po roku 1989 sa vyvinula peňažná kooperácia a individualizácia, ktorá sa okamžite prejavila v podnikavosti, nadväzovaní na tradičné migračné cesty do Rakúska, bohatej škále poskytovania servisných služieb, rozšírenej obchodnej siete, aktívnom hľadaní podnikateľských aktivít. Stúpol význam mestečiek ako sú Malacky, Modra, Pezinok, ktoré sú strediskami pracovných príležitostí v súkromnom sektore.

4.

Mentálne stereotypy súvisia s vyššie uvedenými faktami. Pristáhovalci z Horniakov charakterizovali Záhorákov ako "ziskuchtivých, lakomých, výbojných, málo štedrých a ochotných". Už A. Václavík v 20. rokoch ich odlišnosť vyjadril slovami: "...zmysel pre hospodárnosť sa stupňuje po lakomosť, chamtivosť, egoizmus a nežičlivosť k druhému". (VÁCLAVÍK 1930:546.) Táto akoby negatívna charakteristika zo strany rustikálnejšieho prostredia Horniakov sa však ukázala ako pozitívum. Vyprofilované hierarchické vzťahy a normy správania nezaniikli ani v období proklamovaného egalitárstva. "Dobré rodiny" (myslí sa tým bývaké sedlácke i nová elita zbohatnutejšia za socializmu) sú neustále potvrdzované spoločenstvom. Ukázalo sa, že v kontinuitne stabilizovaných prostrediach miestne elity musia využívať svoju moc vo svoj prospech uvážene:

"Niektorí si myslia, že stačí mať peniaze, ale považovať si ho ešte nikto nebude. Takého pred sebou ani do kostola nepustím. Mali sme tu takého v 90. roku. Nezvládol to, triasol sa na všetky obchody. Jeho tatko byl len kočiš na majetku a teraz chcel byť niekto. Už nie je, aj mäsiarstvo mu už nejde, ľudia tam nechodia. Mäso však mal pekné" (Zohor).

5.

Problémové situácie sa v západnej časti prejavujú v spolužití s Rómami. Najvypuklejšie je napätie v Plaveckom Štvrtku, kde je v jednej ulici koncentrovaná pomerne veľká rómska populácia. Na rozdiel od iných lokalít západného Slovenska je to skupina málo vážená aj u iných Rómov. Podľa môjho názoru bez vyvinutých kladných socializačných procesov v rodine i skupine.

V majoritnej skupine Slovákov je uvedomované akoby pokrvenstvo s Moravanmi: "...tých máme nejradší. Máme rovnaké piesničky, i veselí sú jak my a porádní sú jak my" (Malacky). Neprejavujú prílišnú toleranciu k Maďarom. Vyjadrujú sa v tejto otázke všeobecne, pretože sa ich konkrétneho spolužitia netýka.

V južnej časti okresu, kde sú zmiešané obce slovensko-maďarské i s prevahou maďarského obyvateľstva sú vzťahy nevyrovnané. Citlivo na invetívny reaguje jedna i druhá strana. Slováci (najmä prisťahovalci) ťažko znášajú manifestne vyjadrovanú autochtónnosť Maďarov, ktorú podľa môjho názoru často mýlne charakterizujú ako etnickú nadradenosť Maďarov. Tieto otázky sú veľmi subtilne na zovšeobecnenie, čo dokladajú riadené rozhovory s informátormi medzi štyrmi očami. Majú citové zafarbenie, nie sú stabilizované. Vzťahy s Rómami sú pomerne bezkonfliktné, okrem Podunajských Biskupíc, prevažujú autochtónni Rómovia s kvalifikáciou, elita uznávaná v rómskej societe (umeleckí kováči, muzikanti): "To sú veľkí ľudia, poriadni, ešte aj pančucháče deťom žehlia."

6.

Vo všeobecnosti možno povedať, že táto oblasť bola najlepšie pripravená na zmeny v spoločnosti. Záhorská oblasť vykazuje silnú aktivitu, pasivita je tu chápaná ako negatívna vlastnosť, neschopnosť sa o seba postarať. Prírodzene chápu aj hierarchizáciu spoločnosti podľa majetnosti:

"Šikovný človek sa nestratí, teraz je čas, aby každý ukázal čo v ňom je. Dôležitá je rodina, aby spolu držala. To je dobré, že teraz lajdákom odzvonilo. Aj menej tlčhub bude, iba ak v Bratislave ich bude viac v politike. Na dedine sa musí najprv užiť a potom rozkazovať" (Gajary).

7.

Toleruje a oceňuje sa šikovnosť ľudí vo využívaní známostí (aj zo starého režimu) ak sa docieli vytýčený cieľ (v prospech osobný, ale najmä obecný). Najväčšie sú podnikatelia a stabilnú autoritu požívajú staré "dobré rodiny", z ktorých pochádza miestna inteligencia - majú meno aj majetok. Zdá sa, že oni sú pre okolie významným vzorom pre správanie sa v sociálnej i politickej realite.

Ako sa ukázalo, na reakcie a hodnotenie súčasných transformačných zmien majú vplyv aj stereotypy rôzneho druhu tradované v sociálnej pamäti. Skúsenosti staršej generácie z medzivojnového obdobia, hierarchizácia spoločnosti a individualizácia rodinného a spoločenského života vytvorili v bratislavskom regióne model, v ktorom sa výraznejšie neuplatnil egalitársky princíp ani v období jeho proklamovania za socializmu. V iných regiónoch podhorského a horského typu práve nedostatočná hierarchizácia spoločnosti v minulosti, preferovanie kolektivismu a následne egalitárstva je príčinou nespokojnosti a negatívneho hodnotenia súčasných zmien, ktoré sa premietajú aj v istej nostalgii za minulým režimom, ako to výstihuje hodnotenie: "Za socializmu sme boli všetci páni, len úradníci väčší."

Poznámky

1 Bratislava má rozlohu 368 km², v roku 1992 mala 445 089 obyvateľov, z ktorých 91 % je národnosti slovenskej, vyše 4 % maďarskej, skoro 3 % českej (spolu s moravskou a sliezskou) a 0,3 % sa hlási k národnosti nemeckej. K 31.12.1992 mala najvyššie zastúpenie pracovníkov oblasť dopravy, skladovania a spojov 38 %, ťažba nerastných surovín, spracovateľský priemysel výroba a rozvod elektriny, plynu a vody 15 %, školstvo 8 %, obchod 8 %, zdravotníctvo 5 %, stavebníctvo 5 %.

Poľnohospodársky potenciál sa orientuje na vinohradníctvo, ovocinárstvo, zeleninárstvo a kvetinárstvo.

K 31.3.1994 bolo v Bratislave-meste evidovaných 12 831 uchádzačov o zamestnanie, medzi ktorými prevažujú záujemcovia vo veku 30-45 rokov; 35 % uchádzačov spadá do kategórie

základného vzdelania a vyučených (KRIVÝ 1994:158). V roku 1994 tvorí saldo medzi prisťahovanými a odsťahovanými 1779 osôb (ŠÚ SR 1995).

2 Okres Bratislava-vidiek má rozlohu 1261 km², 91 % populácie má národnosť slovenskú, 7 % maďarskú, 1 % českú, moravskú a sliezsku (spolu). Za prácou mimo okresu odchádza až 43 % ekonomicky aktívnych osôb, dochádza sem 9 % z iných okresov. Najvyšší počet pracovníkov evidovaných v štátnom a družstevnom sektore pracovalo k 31.12.1993 v oblasti ťažby nerastných surovín, spracovateľského priemyslu, výrobe a rozvode elektriny, plynu a vody 29 %, v poľnohospodárstve 26 %, v stavebníctve 10 %, zdravotníctve 10 %, v školstve 7 %. K 31.3.1994 bolo evidovaných 6 354 uchádzačov o zamestnanie, z toho 43 % je vo veku 20-35 rokov. (KRIVÝ 1994:165). V roku 1994 tvorilo saldo medzi prisťahovanými a vysťahovanými 417 osôb. (ŠÚ SR 1995).

Pramene a literatúra

DANGLOVÁ, O.: *Estetická a výtvarná kultúra súčasnej dediny (na príkladoch etnografického materiálu z Lábu)*. Kandidátska práca. Bratislava, NÚ SAV 1980.

DANGLOVÁ, O.: *Modernizácia alebo de-modernizácia roľníckej ekonomiky*. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava, Národopisný ústav SAV 1992, s. 5-23.

Ekonomická analýza regiónov Slovenska. Bratislava, CSŠ 1994.

FALŤAN, L. - GAJDOŠ, P. - PAŠIAK, J.: *Sociálna marginalita území Slovenska*. Bratislava 1995. 223 s.

GAJDOŠ, P.: *Lokalizmus a regionalizmus v socio-priestorových súvislostiach regionálneho vývoja SR*. In: *Sociológia*, 1993, č. 4-5.

KRIVÝ, V. a kol. *Slovensko a jeho regióny - vzorce volebného správania a ich sociokultúrne pozadie*. Bratislava 1994.

KRIVÝ, V.: *Situácia a vývoj v regiónoch Slovenska*. In: *Sociálna politika vo východnej Európe (Zborník z konferencie, ktorá sa konala 20.3.1995 v Bratislave)*. V tlači.

PAŠIAK, J.: *Sociopriestorová situácia Slovenska*. In: *Sociológia*, 1993, č. 4-5.

Stav a pohyb obyvateľstva v SR v roku 1994 (predbežné výsledky). Bratislava, ŠÚ SR 1995.

ŠKOVIEROVÁ, Z.: *Spoločenský život*. In: *Záhorská Bratislava (ed. J. Podolák)*. Bratislava 1986.

VÁCLAVÍK, A.: *Luhačovské Zálesí. 1930*. Citované podľa Danglová, O. 1980.

Urbánna etnológia - východiská a trendy

Katarína Popelková

Snaha vyplniť jestvujúcu medzeru v celostnom pohľade na jednu zo súčastí problematiky našej vedy - rozsiahlu oblasť urbánnej etnológie v širších reláciach - je poznačená zásadným a so železnou pravidelnosťou v súčasnej urbánno-etnologickej spisbe konštatovaným protikladom. Tvorí ho na jednej strane množstvo publikovaných výsledkov sústredenej výskumnej a analytickej činnosti, ako aj rôznych ojedinelých bádání etnológov v mestskom prostredí, na strane druhej dodnes neexistujúca všeobecná a zjednocujúca teoretická koncepcia a metodická vybavenosť tejto orientácie.

Pokus o vyčerpávajúcu analýzu spomenutého protikladu nie je mojím cieľom; napokon zaznamenané publikované úvahy na túto tému začínajú i končia uvedeným konštatovaním. Tento nesporne zaujímavý fakt je však - nazdávam sa - úplne logickým dôsledkom cesty, ktorú etnológia - *"všeobecná a poznávací veda o kultúre, pokúšajúca sa určiť a vysvetliť rozdiely a zhody v spôsobe života ľudských spoločností"* (FISCHER 1988, cit. podľa KOKOT 1990:8) - nastúpila približne pred polstoročím, reagujúc na celosvetový proces urbanizácie a javy, ktoré vyvolal.

Podstatou problému jej adaptácie na nové prostredie (mesto) bola tak v antropológii, ktorá sa chápe ako všeobecná veda o človeku, ako aj v kontinentálnej európskej etnológii vychádzajúcej skôr z tradície skúmania etnickej determinácie ľudskej kultúry (LEŠČÁK 1991:3):

a) dovtedajšia prvoradá zameranosť na prehľadné a homogénne vidiecke, resp. dedinské spoločenstvá;

b) metodická vybavenosť tejto vedy a bariéry poznávacieho charakteru, na ktoré narazila v komplexných a spleťných mestských štruktúrach života (HUGGER 1988:228; SALNER 1990:7; KOKOT 1990:8).

Problém pretrváva dodnes, ale existencia *urbánnej etnológie* (či *urbánnej antropológie*) je faktom. Jestvuje vo svete i u nás ako *záujem etnológov o kultúru mestských spoločností a spôsob života obyvateľov miest* (SOCIÁLNI A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE 1993:33, ENCYKLOPÉDIA LUDOVEJ KULTÚRY SLOVENSKA 1995:127), pričom vykazuje viaceré odlišnosti. Vyplývajú z tradície zamerania etnológie v jednotlivých krajinách, odlišných historických podmienok vzniku, existencie a rozvoja miest v rôznych častiach sveta, rozdielov teoreticko-metodologických východísk a pod.

Na nasledujúcich stranách sa pokúsím podať stručný prehľad vývoja, hlavných problémov a výsledkov tejto orientácie, tak ako sú mi dnes známe jej publikované výsledky. Táto problematika tematicky korešponduje s dizertačnou prácou Sociálna komunikácia z hľadiska urbánnej etnológie.

Na začiatku považujem za potrebné uviesť niektoré terminologické a koncepčné poznámky:

1. používané termíny *mesto* a *etnológia* chápem nasledovne: Pod *mestom* všeobecne rozumiem (rešpektujúc vymedzenie PETRA SALNERA 1990:7 a 1992b:11) *vývinový stupeň lokálneho spoločenstva reprezentujúci ucelený otvorený kultúrny systém, ktorého zložky vo vzájomných interakciách saturujú základné potreby spoločenstva a jeho členov*. Pre tento organizmus je charakteristická *heterogénnosť, zložitosť a početnosť obyvateľstva, ale najmä rôznorodosť prejavov kultúry a spôsobu života*. Ďalej v chápaní pojmu akceptujem zdôraznenie *dynamiky tohto systému ako produktu historického vývoja, celku vytvoreného a*

udržovaného ľuďmi a neustále sa meniaceho, prepojeného s makroúrovňou spoločnosti a jej zmenami (RÄSÄNEN 1987:187).

Pojem *etnológia* používam pre zjednodušenie výkladu ako spoločné označenie pre všetky historické a obsahové varianty vedeckého smeru v Európe známeho pod rozličnými názvami - *národopis*, *Volkskunde* i *Völkerkunde*, *etnografia*, *Empirische Kulturforschung* a *etnológia*. Opieram sa pritom o analýzu vývoja a perspektív používania tohto pojmu v práci MILANA LEŠČÁKA (1991). Poznávam tiež, že pri charakterizovaní tematického rozsahu urbánno-etnologických bádání púšťam zo zreteľa otázky folkloristické.

Pri zmienkach o zámorskej, resp. anglo-americkéj vetve urbánnych bádání rešpektujem tam zaužívaný termín *antropológia*.

2. Samostatnú časť venujem anglo-americkéj urbánnej antropológii, ako aj európskej urbánnej etnológii, pretože tieto celky vykazujú odlišnosti, podobne samostatnú časť urbánnej etnológii na Slovensku.

3. Ponúkaný prehľad nemá byť chápaný ako vyčerpávajúci či hodnotiaci. Obmedzený je mojimi jazykovými znalosťami a výberom dostupnej literatúry, ako aj selekciou informácií a zdôraznením tých súvislostí, ktoré považujem za relevantné pre porozumenie formovania existujúcich trendov v tejto orientácii etnológie a jej súčasného stavu, preto sa ani nesnažím o dôslednú formálnu a obsahovú zhodu jednotlivých častí.

Anglo-americký okruh urbánnej antropológie

Keď koniec druhej svetovej vojny priniesol globálny nástup rapidnej urbanizácie a tento fenomén sa dramaticky stal súčasťou etnológie, výskum mesta mal za sebou už dôležitú časť svojho vývoja.¹ A keď sa v 60. a 70. rokoch urbánna antropológia etablovala ako špecifická subdisciplína americkej antropológie s vlastným učebným programom publikačnými orgánmi, konferenciami a spoločnosťou pre urbánnych antropológov, jestvovalo už niekoľko súbežne a nezávisle od seba sa rozvíjajúcich smerov etnologického výskumu mesta a množstvo publikovaných prác, líšiacich sa geografickým určením, poznávacími záujmami, metodikou i teoretickými východiskami (BOMMER 1990:16). Stavebnými kameňmi tohto antropológického smeru sú predovšetkým chicagska škola sociológie 20. rokov, výskumy malých amerických miest manželov Lyndovcov (20. roky),² britská manchesterská škola sociálnej antropológie (50.-60. roky)³ a smery kultúrnej antropológie ovplyvňované Redfieldovou evolučnou schémou predstavujúcou ideálne typy ľudového a mestského spoločenstva (OLSZEWSKA - DYONIZIAK 1991:58-59), ako aj modelom mesta Louisa Wirtha zdôrazňujúcim dezintegračné procesy mestského spoločenstva (30. roky).⁴

Miestom realizácie výskumov sú americké mestá a mestá v rozvojových krajinách tretieho sveta.

Problematiku tvorí analýza reality súčasných miest v celej svojej šírke a hĺbke, frekventovaných tém je široká škála (BITUŠÍKOVÁ 1994:41). Práve charakter tejto reality reflektovaný urbánnou antropológiou úzko súvisí s dodnes jednohlasne konštatovanou nejednotnosťou prístupu, neujasnenosťou výskumného predmetu, neexistenciou jednotnej teórie, metodiky i nevymedzenosťou úlohy tohto odboru v rámci ostatných disciplín študujúcich mesto. Americké mestské giganty či formujúce sa mestské komplexy tretieho sveta síce nepatria medzi naše terény, je však osožné evokovať si na tomto mieste situáciu "tradične" vzdelaného etnológa v podmienkach hoci len kvantitatívne niekoľkostonásobne presahujúcich rámec života spoločenstiev predstavujúcich obvyklý predmet tejto vedy. Na horúcej pôde veľkomesta sa urbánna antropológia musí vyrovnávať s viacerými zásadnými otázkami:

a) Ako si nájsť a ohraničiť skúmanú jednotku v spleti priestorových a sociálnych rozdielov?

b) Ako prispôbiť etnologickú metodiku skúmania jednoduchých spoločenstiev mestskému prostrediu?

c) Aký vzťahový rámec výskumov vymedziť?

So všetkými tromi otázkami priamo súvisí azda ústredný problém: chápať mesto iba ako miesto - *locus*, v ktorom možno robiť etnologické výskumy (urbánna antropológia je výskum v meste), alebo mesto samotné má byť výskumným objektom - *focusom*, ako zvláštna forma sociálnej organizácie (urbánna antropológia je výskum mesta)? (BOMMER 1990:18; WELZ 1990:32).

Táto dualita skrýva v sebe zároveň vzťah štúdia javov *urbanizácie* (rozrastania sa miest migráciou a proces pomešťovania) a *urbanizmu* (svojského mestského spôsobu života).⁵ Tieto dva úzko súvisiace, vzájomne sa podmieňujúce okruhy javov tvoria vlastný rámec analýz antropológie mesta (NIEDERMÜLLER 1987:470 a n.).

Určovanie skúmanej jednotky u predstaviteľov a nasledovníkov chicagskej sociologickej školy vychádzalo z prirovnania mesta k mozaike malých do seba uzavretých svetov⁶ pomenovaných ako *natural areas* nachádzajúcich svoj sociálno-priestorový výraz v susedstve v mestskej štvrti. Prototypom *natural area* je štvrť prisťahovalcov s vysokým stupňom primárnej komunikácie, normovým a hodnotovým systémom identity. Práve na takéto chápanie výskumu v meste nadviazala v 60. rokoch už samotná urbánna antropológia pri výskumoch štvrtí nových imigrantov (označovaných *urban villagers*) (WELZ 1990:30 a n.).

Vo väzbe na metodiku je pochopiteľné, že antropológovia hnaní potrebou riešiť naliehavé sociálne problémy amerických miest - hoci v zmenených terénnych podmienkach - jednoducho využili tradičné metódy práce v menej rozvinutých spoločenstvách (najmä metóda zúčastneného pozorovania ako najvýznamnejšia pre antropológicko-etnologické štúdium malých prehľadných skupín s intenzívnymi primárnymi sociálnymi vzťahmi) (Tamže:31). Teoretická príčina dlhotrvajúcej obľuby takýchto výskumov mestskej štvrte spočíva v tomto okruhu antropológie mesta aj v zaužívanom pojme *community* (skupina štrukturovaná primárnymi väzbami v teritoriálne osvojenom priestore) (Tamže:33). Tento pojem i z neho vychádzajúce *community studies* zavedené britskou školou sociálnej antropológie na bádanie mimoeurópskych roľníckych spoločenstiev sa využívali a dodnes etnológiou využívajú tak v európskych podmienkach, ako aj mimo nich, pri výskume dedín i miest (napr. v nemeckej zóne ako Gemeinde- a Stadtteilmforschung (HUGGER 1988:215 a n.; PETRICH 1989:13 a n.).

Súčasťou vývoja americkej urbánnej antropológie je aj postupná modifikácia vymedzenia *community* pre výskum v nových podmienkach odrazu globálnych hospodárskych pomerov v živote miest (od 60. rokov). Rozličná miera aplikácie princípov priestorového determinizmu (známa ako *americká humánna ekológia* (PFEIL 1981:56) umožnila vytváranie ďalších modelov zohľadňujúcich vzťah priestoru a jeho obyvateľov pri vytváraní takýchto spoločenstiev: v jednom priestorová zakotvenosť *community* zostáva nemenná, obyvateľstvo je však už etnicky a sociálno-ekonomicky heterogénne, druhým je priestorovo neviazaná *community*, na ktorej viac-menej duchovne participujú ľudia žijúci roztrúsene v rôznych častiach mesta (WELZ 1990:37).

Vo vzťahu k metodike práve výskum tohto druhu umožnil uplatnenie dnes najrozšírenejšej techniky urbánneho výskumu - sieťovej analýzy (WELZ 1990:37, BITUŠÍKOVÁ 1994:43).

Čo sa týka vzťahového rámca urbánnych výskumov, v americkom okruhu prebehol do súčasnosti zaujímavý vývoj. Skúmanie vybranej jednotky *v meste* ako uzavretej a autonómnej bez zohľadnenia špecifickej charakteristiky momentálneho stavu celkového mestského systému bolo od polovice 70. rokov podrobované kritike. Autori zastupujúci štúdium *mesta* zamerali naň pozornosť ako na celok, ako na zvláštnu formu sociálnej organizácie - jedinečnú premennú závislú od historických, politických a socioekonomických podmienok každej jednotlivej spoločnosti, aktuálnych vzťahov s okolím, od interakcií rôznych jeho

komponentov a premenných k mimolokálnym silám (BOMMER 1990:19). Odvolávajú sa na funkčno-štruktúralnu doktrínu zvýraznili potrebu pri každom urbánno-etnologickom výskume zohľadňovať *kontext* zvolenej analyzovanej jednotky, aby bolo možné výsledky jednotlivých prípadových štúdií vzájomne porovnávať a zovšeobecňovať. Takéto chápanie bolo vlastne prvým krokom k rozvinutiu teórie *komplexných spoločností* (urbánni etnológovia majú stále viac vychádzať zo štruktúr a procesov celkovo príznačných pre komplexnú či mestskú spoločnosť), čím sa pozornosť uprela na akési trvalé vlastnosti mestského prostredia v komplexných moderných spoločnostiach a v ňom sa zdôrazňovali rozličné roviny sociokultúrnej integrácie (Tamže:20). Do ešte širších vzťahov stavia urbánno-etnologickú problematiku teória *moderného svetového systému* a tzv. *cultural - system - approach* (Tamže:21), ktoré sú vlastne evolucionistickým prístupom k chápaniu postavenia jednotlivých kultúrnych systémov v rámci moderného svetového systému. Prenáša sa tým diskusia rozvíjaná v etnológii všeobecne už od 60. rokov o zohľadnení externých faktorov pri etnologických štúdiách do sféry urbánnej etnológie.

Doteraz najintenzívnejší pokus postaviť etnologický výskum do teoretického rámca, umožňujúceho pri každom bádanií brať do úvahy vzťah zvolenej jednotky k lokálnym, národným a celosvetovým kontextom (*cultural - system - approach*), môže byť však chápaný sčasti ako pasca rozvoja urbánnej etnológie, pretože v týchto dimenziách je vlastne požiadavka jej vlastného teoretického rámca bezpredmetná (Tamže:21).

Európska urbánna etnológia

Situácia v kontinentálnej európskej etnológii vyplývajúca z jej histórie ako vedy, je z hľadiska rozvoja urbánneho výskumu do istej miery odlišná od predchádzajúcej. Táto veda, ktorá vyrastala z pestrého podhubia vlastivedných disciplín ovplyvňovaná niekde filológiou a dialektológiou, inde viac geografiou či históriou zohrávala v minulosti vo viacerých krajinách aj špecifické spoločensko-politické úlohy (najmä v období formovania sa moderných európskych národov), ktoré poznačili jej reflektovanie reality.

Predmetom je tzv. *ľudová kultúra* - kultúra podriadených vrstiev v silne rozvrstvených európskych spoločnostiach. Hoci pojem *ľud* má historicky rozličné sociálne obsahy a výskum je možné v princípe vzťahovať na viacero spoločenských vrstiev, v skutočnosti sa dlhé obdobie zameriaval takmer výlučne na roľníctvo ako nositeľa európskych kultúrnych a etnických tradícií, ostatné vrstvy stáli na okraji záujmu (NIEDERMÜLLER 1987:468).

Až do prvých desaťročí nášho storočia tak etnológia upierala pozornosť na vidiek a mesto zostávalo pre ňu cudzie. Výrazne sa rozvíjajúca európska industrializácia však spôsobila, že hlavne v západoeurópskych krajinách nastali od polovice 19. storočia markantné zmeny v ekonomickej a spoločenskej štruktúre. Obyvateľstvo vidieka začína odchádzať za prácou do miest, vznikajú priemyselné centrá a mení sa tak nielen charakter vidieka, ale aj predindustriálna štruktúra miest a mestskej kultúry (RÄSÄNEN 1987:185).

Mesto ako sídelné, administratívne, hospodárske a kultúrne centrum bolo však predmetom záujmu bádateľov rozmanitého zamerania (história, vlastiveda, štatistika, demografia, právne, sociálne a hospodárske vedy a publicistika) už od konca 18. storočia. S postupujúcou industrializáciou sa pozornosť upriamila na jej dôsledky, najmä na životné podmienky skupín mestských obyvateľov, hlavne robotníctva (FOJTÍK 1987a:416 a n.). Východiskom výskumných záujmov do začiatku 20. storočia bola tiež často sociálno-reformná politika zameraná na robotníctvo. Výsledky takýchto bádání sú známe z nemeckej, poľskej, fínskej, švédskej, anglickej i francúzskej medzivojnovnej, najmä ekonomickej a sociologickej literatúry v opisoch priemyselných sídlisk a robotníckych štvrtí na okrajoch miest (FOJTÍK 1987a; RÄSÄNEN 1987).

V etnológii bol takýto záujem okrem už spomenutých faktorov brzdený tiež prevládajúcimi názormi a teóriami, ktoré mestskú kultúru pre jej domnelú amorfnosť, bezvzťahovosť a

netradičnosť zaznávali, a obyvateľstvu miest ako abstraktnej mase upierali schopnosť tvoriť vlastnú tradíciu každodennej kultúry (FOJTÍK 1987:12; FOJTÍK 1987a:419; NIEDERMÜLLER 1987:468). Už pred 2. svetovou vojnou sa však európski etnológovia začali zaujímať o problémy mesta a vznikli viaceré monografie miest, napr. v Nemecku, Švédsku, Rakúsku, v ktorých sa každodenná kultúra mestských vrstiev prezentovala ako súčasť veľkého celku ľudovej kultúry (FOJTÍK 1987a; BOCKHORN 1990; RÄSÄNEN 1987). Po vojne nadviazala na toto dedičstvo moderná vlna záujmu, tá sa však v západnej a východnej časti Európy vzhľadom na politické a ekonomické okolnosti odlišovala. Považujem preto za účelné rozdeliť v tomto mieste prehľad na vývoj v západnej Európe a východnej Európe, pričom pod východnou Európou chápem bývalé socialistické krajiny.

Západná Európa

Hneď v úvode charakteristiky vývoja výskumu miest v etnológii západnej Európy je treba pripomenúť existenciu paralelného vývoja:

a) tradičnej - na *starožitnosti* orientovanej - európskej kontinentálnej vedy skúmajúcej domáce spoločenstvá a

b) antropologickej vedy - podmienenej existenciou európskej koloniálnej ríše - skúmajúcej mimoeurópske kultúry (v Nemecku je toto delenie na *Volkskunde* a *Völkerkunde* dnes pociťované ako umelé a vo vzťahu k rozvoju urbánnej etnológie ako handicap (KOKOT 1990:8)). Keďže v tejto druhej vetve sa Európa ako výskumný cieľ anglosaských etnológov etablovala až po 2. svetovej vojne (strata zámorských kolónií, uzatváranie hraníc tretieho sveta) a do pozornosti sa v intenciách jej teoretického dedičstva (najmä Malinowského holizmus s metódou zúčastneného pozorovania, záujem o *peasants societies* a vyhýbanie sa reflektovaniu vplyvov modernizácie) dostali v prvom rade okrajové alebo izolované tradičné roľnícke spoločenstvá zaostalých a agrárnych regiónov (mediterán, Baskicko, Wales, Škótsko a i.) (PETRICH 1989:10 a n.), mesto zostávalo spočiatku prenechané záujmu sociológie. Postoj etnológie pritom vychádzal tiež z názorov o bezvzťahovosti a úpadkovosti veľkomestského života a teórií Tönniesa a Redfielda (PFEIL 1981:48 a 49, 57). Pod vplyvom teoretických základov staršej generácie výskumníkov (škola britskej sociálnej antropológie) a trendov v americkej antropológii sa rozvinulo funkčno - štrukturálne štúdium dedín (*community studies*) aj v Európe. Dedina bola výskumným modelom, typickou jednotkou pre porovnávanie i zovšeobecňovanie (PETRICH 1989:13 a n.).

Tento prístup bol pre nehistorickosť, statickosť, celkovú neutržateľnosť tézy izolovanosti skúmaných jednotiek a deskriptívnosť vystavený kritike (Tamže:14). Napriek tomu, že sa postupne vytváral priestor pre výskum jasne definovaných problémov zohľadnením celej šírky vonkajších vzťahov a vplyvov (Tamže:15), iba veľmi pomaly sa do pozornosti etnológie dostávajú súčasné komplexné spoločnosti a každodenná kultúra dnešnej európskej populácie, ktorá je v súlade s celosvetovým procesom razantnej urbanizácie už z veľkej časti populáciou mestskou (KOKOT 1990:5).

Hoci etnológia po novej vlne industrializácie a zmenách v kvantitatívnom pomere mestského a dedinského obyvateľstva rozšírila svoju úzku definíciu pojmu *ľud* v smere na robotníctvo a meštianstvo (NIEDERMÜLLER 1987:468; RÄSÄNEN 1987:186) a od polovice 60. rokov sa začala preorientovávať z tradične zaťaženej vedy o *starožitnostiach* ku kritickému analýze a empirickému výskumu kultúry každodenného života (BREDNICH 1988:74), výskum mesta dodnes nezískal v tejto vede samostatnosť. Dôvodom je nevytvorenie vlastného etnologického výskumného inštrumentária na prístup k mestskému fenoménu, komplexnosť a spletnosť mestských štruktúr, a tým dané ťažkosti poznávacieho charakteru, slabosť etnológie v oblasti kvantitatívnych metód, ktoré sa zdanlivo ako prvé ponúkajú na výskum miest, zameranosť na prehľadné vidiecko-rurálne spoločenstvá, ako i fakt, že obyvateľstvo miest s ich zdanlivo trvalou mobilitou uniká pevnému skupinovému opisu (HUGGER 1988:228).

Napriek tomu jestvuje v západnej Európe veľké množstvo prác etnológov zameraných na problematiku mesta. Prevláda veľká tematická, geografická, historická a iná rôznorodosť zhromaždeného materiálu, slabo je zastúpená snaha o teoretické podloženie týchto výskumov, ako aj ich analytická sumarizácia. Evidentný a obojstranne plodný vplyv v oblasti urbánnych bádání je medzi etnológiou a sociológiou. Najmä pri štúdiu neformálnych inštitúcií (rodina, susedstvo) pomohlo vzájomné rešpektovanie výsledkov a metodická inšpirácia: etnológii otvoriť brány miest (presnejšie štatistické metódy použité na určenie vzorky či "sprehľadnenie" terénu); sociológii pomocou empirickej kontroly deduktívne získaných názorov korigovať či rúcať mýty o živote vo veľkomestách (PFEIL 1981; ENGELHARD 1986).

Pretože etnologické práce venované mestu nesú v sebe celú rozpornosť vývoja tejto problematiky, jej retardačné i moderné prvky a prístupy sa často líšia od autora k autorovi, vytváranie schématického časového či tematického prehľadu by nebolo funkčné. Prúdy jestvujú paralelne, prípadne sa prelínajú, niekedy ide o ojedinelé špecifické prístupy. Pokúsim sa teda iba stručne vymenovať určité okruhy vo výskume mesta v západnej Európe, tak ako sa mi javia v súčasnom štádiu znalosti prameňov.

Jednak je to *výskum miest v mimoeurópskych krajinách* ako súčasť angloamerickej antropológie či anglosaskej etnológie v prácach európskych etnológov (SCHWEIZER 1990; LUDWAR - ENE 1990; WEISS 1991). Ďalším je širokochápaný domáci *výskum veľkomiest* (v Nemecku nazývaný volkskundliche Großstadtforschung, Großstadtvolkskunde), pri ktorom sa uplatňujú nielen metódy etnologické, ale tiež sociologické, demografické, urbánno-geografické, folkloristické a i. (BOCKHORN 1990; KORF 1985; GYR 1986).

Niektoré bádania v mestách sa realizujú kontinuitne už viac desaťročí v spojení s inými témami. Takéto výskumy *tradičných tém, ktoré majú mnohé urbánne aspekty* sú súčasťou práce etnológov, zväčša sa však nepovažujú za svojbytné prvky národnej urbánnej etnológie (NEWALL 1985; RORBYE 1985; GYR 1985). Známe sú aj jednotlivé výskumy prejavov každodenného života súčasných miest, jeho subkultúr, neformálnych inštitúcií a sociologicky definovaných skupín mestského obyvateľstva v intenciách *analýzy mesta ako špecifického sídelného a sociálno-kultúrneho modelu* (NEWALL 1985:131; GERNDT 1985:12; ENGELHARD 1986; ALSHEIMER 1995).

Rozličné postupy uplatňované pri týchto prácach je problematické presne špecifikovať, pretože najmä pri európskych výskumoch sa neartikuluje príslušnosť či opozícia bádateľa ku konkrétnej paradigme, nevysvetľuje sa motivácia výberu zvolenej metódy z inštrumentára inej vedy a pod. Preto považujeme na tomto mieste za zaujímavé uviesť charakteristiky troch výskumných smerov uplatňovaných pri urbánno-etnologických prácach, tak ako ich pri prehľade dejín výskumu mesta vo Fínsku vyšpecifikoval MATTI RÄSÄNEN (1987:87 a n.):

1. Mestská kultúra sa chápe ako parciálny prvok ľudovej kultúry. Kvôli empirickému skúmaniu sa potom rozčlení na témy bežné pri členení ľudovej kultúry (bývanie, strava, odev, rodinný život, spoločenské vzťahy atď.). Pri každom skúmanom jave možno s použitím porovnávacjej metódy poukázať na jeho kultúrohistorické pozadie a spôsoby šírenia, ako aj na kultúrne a sociálno-ekonomické rozdiely medzi sociálnymi skupinami. Výsledkom je akýsi druh *dejín ľudovej kultúry miest* (RÄSÄNEN 1987:187).⁷

2. V intenciách induktívneho prístupu vlastného etnológii sa pre potreby výskumu skonštruuje určitý teoretický model. Spočíva v chápaní mesta ako dynamického systému, produktu historického vývoja, stále sa meniaceho celku vytvoreného a udržovaného ľuďmi, pričom opozície v ňom vychádzajú z dvojíc industriálne - predindustriálne a sociálna horná vrstva - sociálna dolná vrstva (sleduje sa vyvažovacia funkcia strednej vrstvy). Mesto tu nie je žiadnou časťou podriadenou celku ľudovej kultúry ale samostatným otvoreným komplexom prepojeným s makrourovňou spoločnosti. V analýze sa pátra po životnom štýle rozličných typov miest a sociálnych vrstiev, ale aj po zmenách v jednotlivých skupinách v ich rámci,

ktoré sú viditeľné pri premene od predindustriálneho k industriálnemu mestu (RÄSANEN 1987:188).

3. Voľba výskumu malých spoločenstiev ako východiskový bod analýzy postupu urbánneho vývoja. Tento výskumný smer predstavuje snahu o postihnutie sociálnej štruktúry industriálnych obcí či mestských štvrtí, hodnotového systému a sociálnych vzťahov medzi jeho príslušníkmi (RÄSANEN 1987:188). Tento smer je v európskej (napr. vo francúzskej a nemeckej) etnológii bohato zastúpený skupinou výskumov mestskej časti, resp. mestskej štvrte, rozvíjajúcich sa od 60. rokov (vychádza z už vyššie spomenutých *community studies*, v nemeckej literatúre *Gemeindeforschung a Stadteilmforschung*) a je metodicky rozpracovaný (HUGGER 1988:228 a n.; WELZ 1990:17); využila sa pri ňom po prvýkrát v etnológii už spomínaná sieťová analýza (network analysis) (BITUŠÍKOVÁ 1994:43).

Opísané schémy, odrážajúce sa v tej či onej miere v jednotlivých výskumoch, zďaleka nepokrývajú všetky bádateľské pokusy. Samostatnú oblasť tvorí výskum *aspektov urbanizácie*, ako procesu vyvolaného industrializáciou a rýchlo postupujúcou modernizáciou (migrácie do miest, adaptácia prisťahovalcov, integrácia mestských spoločenstiev (NIEDERMÜLLER 1987:471)). Predmetom analýzy sú aj vzťahy mesta a dediny alebo ich jednotlivých fenoménov, difúzia kultúrnych prvkov v oboch prostrediach, celková zmena sídelnej štruktúry európskych krajín vplyvom modernizácie a pod. (MAYER 1995; SCHMIDT 1992; BREDNICH 1988:81; JOHLER-TSCHOFEN 1995), pri ktorých sa aplikujú teoretické postupy a metódy príbuzných vied (demografie, geografie, štatistiky, histórie a pod.).⁸

Hoci spomínam iba tie najčastejšie v literatúre sa objavujúce prístupy bádateľov na poli urbánnej etnológie, je markantné, že najotvorenejšou otázkou je dodnes metodika.

Všetky spomenuté pokusy tiež narážajú v európskom historickom kontexte na problémy možnosti komparácie poznatkov z jednotlivých krajín. Sú nimi chýbajúca geneticko-štruktúrna typológia miest a historická a priestorová obmedzenosť definícií mesta. V globálnom kontexte vystupuje tiež problém rozdielných charakteristík integračných a dezintegračných procesov v západoeurópskych, východoeurópskych, severoamerických a iných mestách, ako aj platnosť nerovnakých zákonitostí v rámci triády (malé) mesto - veľkomesto - metropola (NIEDERMÜLLER 1987:475).

Súčasná urbánna etnológia tieto teoretické úskalia pociťuje veľmi naliehavo. Zaznamenané pokusy "vniest' poriadok" do neprehľadnosti európskych výskumov mesta majú viacero foriem: - sprístupňovanie poznatkov z vývoja teoretických východísk americkej urbánnej antropológie (WELZ 1990, BOMMER 1990),

- snaha o aplikáciu teoretických systémov príbuzných vied, napr. sociologicko-ekologická teória výskumu mesta tzv. "teória prírodno-spoločenských pásiem" (NIEDERMÜLLER 1987:476),

- hľadanie vlastných teoretických vodítok založených na teórii modelov (GERNDT 1985),
- publikovanie nielen najnovších výskumných materiálov a analýz, ale i zásadných problémov a otázok nastolených v diskusiách na stretnutiach urbánnych etnológov (KOKOT - BOMMER 1990).

Východná Európa

Krajiny strednej a východnej Európy,⁹ do konca 80. rokov spoločne nazývané socialistickými, majú svoj špecifický podiel na vývoji a súčasnom stave urbánnej etnológie v Európe, hoci historické, hospodárske a ekonomické okolnosti v období po 2. svetovej vojne spôsobili ich odklon a značnú izoláciu od všeobecného európskeho vývoja vedy.

Niektoré znaky *rozvoja etnológie* v týchto krajinách sa zhodujú, čo je dané aj nasledujúcimi faktormi:

a) pojem *ľud* bol do polovice 20. storočia stotožňovaný s domácim, prevažne roľníckym, vidieckym obyvateľstvom, podliehal výraznému romantizujúcemu nánosu a bol chápaný ako

výlučný nositeľ etnickej tradície (čo čiastočne súviselo s historicko-politickou a štátoprávnou situáciou v Európe). Po druhej svetovej vojne došlo k zmene výkladu tohto pojmu. Pozornosť sa obrátila (aj vďaka nastoleniu komunistických režimov) na spôsob života a kultúru robotníctva, čo okrem pozitív rozšírenia záberu vedy prinieslo aj negatíva v istej jednostrannosti hodnotení;

b) teória a metodológia etnológie v týchto krajinách bola ukotvená v marxisticko-leninskej teórii historického materializmu; na jej báze s redukovaním moderných svetových trendov v etnologickej teórii sa realizovala aj výučba odboru. Prenikanie nových teoretických prúdov a paradigiem bolo spomaľované politickou a informačnou izoláciou.

Niektoré podobné znaky možno potom logicky nájsť i vo vývoji *urbánnej etnológie*, ktorá tu (podobne ako v západnej Európe) dodnes jestvuje len vo svojich produktoch, nie je etablovaná ako samostatná subdisciplína etnológie:

1. urbánna etnológia ako sústredený výskum mesta má korene v záujme o štúdium robotníctva, priemyselných oblastí a v projektoch výskumu súčasnosti;

2. teoretické východiská i podnety pre rozvoj výskumu v meste prichádzali po 2. svetovej vojne prevažne z ruskej etnológie;

3. mestá ako špecifické sídelné a sociálno-kultúrne útvary nesú v tomto regióne často nielen pečať staršieho historického vývoja vlastného i ostatným európskym mestám, ale od polovice 20. storočia i znaky odrážajúce špecifické dôsledky tzv. socialistickej industrializácie. Tá má štrukturálne odlišný charakter od globálneho procesu urbanizácie i keď v širšom chápaní je jeho súčasťou (FEGLOVÁ 1992:37; UHEREK 1995);

4. do urbánnej etnológie v stredoeurópskych krajinách patrí popri štúdiu veľkomiest a priemyselných centier aj oblasť výskumu malých (resp. agrárnych či vidieckych) miest.

V ďalšom sa krátko zastavím pri niektorých z týchto znakov a pokúsím sa charakterizovať tiež výsledky, ktoré urbánna etnológia vo východnej Európe dosiahla. Hoci východiskom úvah sú poznatky z celého regiónu, pre nedostatok priestoru sa obmedzím na Rusko, Poľsko a Čechy.

V krajinách tohto okruhu nastúpil koncom 1. polovice 20. storočia v súvislosti so zmenou výkladu pojmu ľud (ako predmetu) v etnológii mohutný záujem o robotníctvo. Vzhľadom na už spomenutý európsky vývoj záujmu o mesto, ako aj medzivojnový vývoj v etnológii (FOJTÍK 1965:413-417) možno povedať, že táto veda sa na rozšírenie svojho záberu pripravovala a ako ukazuje skúsenosť z vývoja jej západnej vetvy, javy sprevádzajúce industrializáciu a urbanizáciu by si v nej našli miesto i prirodzenou cestou (RÄSÄNEN 1987:185-186). V krajinách východnej a strednej Európy bol však tento obrat výsledkom dvoch špecificky sa prelínajúcich faktorov. *Jedným* z nich bol výsostne politický apel, ktorý po nastolení robotníckej diktatúry v Rusku (a koncom 40. rokov aj v ostatných sledovaných krajinách) odrážal stav, kedy politickou dominantou a "najpokrokovejšou vrstvou" spoločnosti sa stali robotníci, čo si o. i. vyžadovalo aj ich patričné reflektovanie spoločenskými vedami. Okrem procesov, ktoré vyplynuli z hospodárskej politiky proletárskych vlád (mohutný rozvoj priemyselnosti, majúci za cieľ udržanie komunistických režimov pred hospodárskym náporom západu, vyvlastňovanie roľníkov a podnikateľov a proletarizácia obyvateľstva, nevídaný nárast zamestnancov fabriek v mestách grupujúcich sa prevažne z vidieckeho obyvateľstva, ideologicky presadzované stieranie rozdielov medzi mestom a dedinou atď.) sa však po 2. svetovej vojne prejavil aj faktor *druhý* - prirodzený globálny proces industrializácie a urbanizácie (vyvolaný všeobecným trendom modernizácie, rozpadom koloniálnej ríše, rozvojom krajín tretieho sveta atď.). Dôsledky tohto procesu neobišli obyvateľov dedín ani miest, roľníkov ani robotníkov tradičných priemyselných odvetví či ostatné vrstvy obyvateľstva krajín na východe Európy.

Pred tunajšou etnológiou tak stáli v zásade tie isté skupiny obyvateľstva, tie isté hromadné javy spojené s rastom miest a odchodom z vidieka atď., ako tomu bolo na západe, hoci vnútorné komponenty týchto javov sa z pochopiteľných príčin odlišovali kvalitatívne.

Aj napriek takému výraznému hospodárskemu a politickému zlomu, akému boli vystavené tieto krajiny, ich kultúra a obyvateľstvo, podarilo sa viac-menej vyhnúť prerušeniu kontinuity tradície etnologických bádání. Výskumy dôsledkov industrializácie na vidieckom obyvateľstve, adaptácie roľníkov prisťahovaných hromadne do priemyselných miest za prácou v továrňach, mechanizmu zmien v hodnotových rebríčkoch pod vplyvom hospodársko-politických premien (okrem industrializácie tiež kolektivizácia poľnohospodárstva), či štúdie zamerané na každodenný spôsob života robotníkov - všetky tieto a iné okruhy si pri interpretácii spravidla zachovali solídny základ v terénnych výskumoch, i keď zovšeobecnenia (vzhľadom na mnohé "tabu" témy) pochopiteľne prinášali i skreslenia záverov (BUDINA - ŠMELOVA 1989:7-10).

V plnení úloh nového zamerania na štúdium spôsobu života a kultúry robotníckej triedy sa vzhľadom na reálne historické danosti jednotlivých krajín rozbehlo štúdium tradičných robotníckych povolání (napr. textilné robotníctvo v Poľsku či baníctvo a hutníctvo v Československu) v priemyselných lokalitách týchto štátov. Prevládala monografická metóda, pri ktorej sa prejavili niektoré teoreticko-metodologické obmedzenia vyplývajúce z dejín vedy - romantické nazeranie na predmet, využívanie výskumných postupov zaužívaných pri štúdiu malých štruktúrne jednoduchých skupín vidieckeho obyvateľstva (FOJTÍK 1965:417), zotrvačnosť v aplikácii tematického členenia štúdia roľníckej kultúry na robotníctvo a pod. Tieto fakty, genetická spätosť etnológie s historickými disciplínami, charakter regiónu ako územia s reálne zachovanými archaickými prvkami v duchovnej i materiálnej kultúre, panujúca marxisticko-leninská teória historického a dialektického materializmu a i., tu nezohľadnené okolnosti, spôsobili prevažné využívanie historicko-porovnávacieho prístupu.

Dosiaľ nezdôrazneným, ale pre sledovaný problém určujúcim dôsledkom tohto vývoja bolo, že etnológia po počiatočnom váhaní - idúc za študovanou skupinou a študovanými procesmi - práve v tomto období svojho vývoja prešla brány miest a ocitla sa v pre ňu dosiaľ "trinástej komnate". Približne od polovice 20. storočia teda možno hovoriť o zárodkoch urbánnej etnológie v krajinách strednej a východnej Európy; dôležité je však pripomenúť, že centrom záujmu je v meste spočiatku výlučne robotnícka kultúra (LEŠČÁK 1992:7). Tento jednoznačný záujem, ktorý určil i spoločné črty urbánno-etnologických výskumov v jednotlivých krajinách sledovaného okruhu, prerástol postupom času v rámci ďalších projektov (štúdium súčasnosti) do skúmania jednak javov sprevádzajúcich urbanizáciu a pomešťovanie, a jednak špecificky mestských foriem každodennej kultúry. Ako ruská, tak i poľská, česko-slovenská, či maďarská urbánna etnológia majú z obdobia od polovice storočia do konca 80. rokov za sebou bohaté výsledky, ktoré nie je možné na tomto mieste podrobne analyzovať. Navyše vývoj záujmu o mesto okrem etapy rozvoja za železnou oponou má dnes za sebou i obdobie niekoľkoročnej prirodzenej komunikácie s výsledkami etnológií iných európskych krajín. Situácia sa tak približuje tej, ktorú som opísala v predchádzajúcich častiach; obmedzím sa preto na stručné charakterizovanie najmarkantnejších znakov a výsledkov bádania v tomto okruhu urbánnej etnológie.

Azda najvyšší stupeň teoretickej rozpracovanosti a najvýraznejší vplyv na etnologický vývoj v susedných krajinách dosiahlo riešenie problematiky mesta do konca 80. rokov v *ruskej etnológii* (resp. etnológii bývalého Sovietskeho zväzu) (FOJTÍK 1965:418; LEŠČÁK 1992).

Záujem o etnologické štúdium mesta - naplno rozvinuté v 60. rokoch - korení v Rusku už v štatisticko-ekonomických opisoch súdobého spôsobu života rôznych vrstiev obyvateľstva v medzivojnovom období, ako výraz upúšťania od úzkeho zámerania na skúmanie výlučne archaických javov kultúry. Tento trend nastupuje znovu po 2. svetovej vojne, poznačený

spočiatku už spomínanou orientáciou na kultúru robotníckej triedy (BUDINA - ŠMEĽOVA 1977:21 a n.; BUDINA - ŠMEĽOVA 1989:7; BROMLEJ 1980:277).

Operujúc v poli vymedzenom marxisticko-leninským historickým materializmom a naň nadväzujúcou teóriou etnosov (BROMLEJ 1980) prešla táto veda od počiatočného jednostranného záujmu o robotníctvo cez širokochápaný a v celej únii realizovaný výskum súdobých etnických procesov (ktorý znamenal bohatý, tematicky rôznorodý výskum miest), až po podrobné rozpracovanie metodických postupov práce v meste a viaceré teoretické zovšeobecnenia.¹⁰

Za prínos ruskej urbánno-etnologickej školy, ktorá postupne aj v teoretickej oblasti zdôvodnila rozšírenie záujmu z robotníctva na všetky vrstvy obyvateľstva miest, ako prejav nutnosti reflektovať rozširujúcu sa globálnu urbanizáciu (BROMLEJ 1980:278-279), považujem:

a) štúdium miest v strednom Rusku, pri ktorom hlavným aspektom práce sa stalo vyšpecifikovanie sociálnych skupín tvoriacich všetko obyvateľstvo miest (jedná sa v podstate o sociologicky určené skupiny, ktorým sa priznáva vlastná jedinečná každodenná kultúra), pre ktoré sa zaužíval termín "social'no-bytovye grupy" (ANOCHINA - ŠMEĽOVA 1970:121; BUDINA - ŠMEĽOVA 1977:28-29; BUDINA - ŠMEĽOVA 1989);

b) historicko-etnologickú analýzu vývoja ruských miest od ich najstarších dejín a miest obdobia neskorého feudalizmu, ktorého výsledky - nazdávam sa - majú výraznú hodnotu pre poznanie všeobecných znakov predindustriálnej európskej urbánnej kultúry (RABINOVÍČ 1964; RABINOVÍČ 1988);¹¹

c) niektoré inšpirujúce prvky metodických postupov práce v meste, najmä dôslednú analýzu archívnych a štatistických materiálov o obyvateľstve a na ňu nadväzujúci predvýskum realizovaný kvantitatívnymi metódami ako predpoklady následného efektívneho uplatnenia kvalitatívnych etnologických metód v komplikovanom teréne mesta (RABINOVÍČ - ŠMEĽOVA 1981:23; BUDINA - ŠMEĽOVA 1989:12-16);

d) teoretické snahy o definovanie pojmu mesto cez odhalenie jeho vnútorných a vonkajších historicky premenlivých funkcií (RABINOVÍČ 1983) a snahy zdôvodniť nahradenie pojmov mestská a dedinská kultúra (na základe poznania ich genetickej príbuznosti a neustáleho vzájomného ovplyvňovania a prelínania sa) skúmaním a chápaním týchto ako variantov jednej kultúry, fungujúcich v rozličných sociálnych prostrediach a osobitne v meste a na dedine (BUDINA - ŠMEĽOVA 1989:5).

Príkladom dôsledného a trvalého záujmu o robotnícku kultúru je veľká časť *poľskej urbánnej etnológie*. V tejto krajine sa problematika vývoja tradičných foriem kultúry v prostredí priemyselných miest a vytvárania spôsobu života širokých vrstiev pod vplyvom industrializácie, dostala do pozornosti už staršej predvojnovnej generácie bádateľov v sociológii i etnológii (FOJTÍK 1987a:419).

Od 60. rokov publikované práce poľských etnológov prezentujú rozsiahle a personálne početne zastúpené výskumy robotníckych spoločenstiev v tradičných priemyselných centrách Poľska (napríklad MATERIALY DO ETNOGRAFII MIASTA 1992, 1994; LÓDZKIE STUDIA ETNOGRAFICZNE 1989, 1992). Tieto bádania sú zamerané predovšetkým historicky, snažia sa o rekonštrukciu tradičnej robotníckej kultúry, postihnúť dynamiku a zmien jej podsystémov (GERLICH 1992) a priniesli niektoré v európskych urbánno-etnologických reláciach zaujímavé poznatky.

Niekoľko desaťročí trvajúce výskumy robotníkov v Zyrardówe boli realizované spočiatku tradičnými etnologickými metódami v rámci zaužívaného tematického delenia tradičnej roľníckej kultúry a v ďalšej fáze metódami prevažne historickými - využívaním rôznych druhov písomných a obrazových prameňov. Priviedli poľských bádateľov k potvrdeniu hypotézy, že ľudová kultúra a robotnícka kultúra prelomu 19. a 20. storočia sú napriek istým

podobnostiam a spoločným prvkom dva odlišné varianty tradičnej kultúry (STAWARZ 1992:82).

Bádania v Lódzi, prebiehajúce od 60. rokov, majú za cieľ o. i. opis rekonštruovaného obrazu života v minulosti - najmä v medzivojnovom období - pomocou analýzy spomienok žijúcich pamätníkov ako aj rôznych zachovaných životopisných materiálov (LÓDZKIE STUDIA ETNOGRAFICZNE 1992). Nie sú zamerané na samotné priemyselné mesto ako *ekologickú* jednotku, ale na skúmanie subkultúry vymedzenej *spoločenskej* jednotky v intenciách tézy, že štýl života je viac funkciou spoločenskej štruktúry než funkciou znakov ekologickej jednotky. Výsledky výskumov zameraných na otázku, či a akým spôsobom mesto vplývalo na opisovanú robotnícku kultúru potvrdili totiž už predtým viackrát formulovaný názor, že kapitalizmus v Poľsku nevytvoril mestá podobné svetovým priemyselným centráram - s mnohostranne premenlivým spoločenským a kultúrnym životom - ale iba "továrenské osady". Chýba im veľkomestská infraštruktúra, sociálne homogénne mestské štvrte, rozvinutá meštianska kultúra. Ich obyvateľstvo žije iba "z fabriky a pre fabriku" a robotnícka kultúra je tu odkázaná na reprodukovanie vlastných vzorov (Tamže: 5-6, 74-75).¹²

Poľskí urbánni etnológovia, reprezentujúci prúd zameraný na súčasnosť, prechádzajú od výskumov štruktúry kultúrnej rôznorodosti stále hlbšie do sféry každodenného života. Inšpirujú sa sociologickým a antropologickým nazeraním na štúdium hodnôt, postojov, symbolov a významov, rituálov a vzorov správania obyvateľov miest. Na tejto báze vznikajú napr. pokusy predstaviť médiami prenášanú masovú literatúru, politický folklór či formy spontánneho vyjadrovania sa (móda, kresby na múroch) ako manifestácie "kultúry ľudového typu" prezentné u rôznych spoločenských vrstiev, alebo snahy analyzovať vzťahy mestského človeka k súkromným a verejným priestorom a ich spätosť s rituálmi (KUCZYNSKA-SKRZYPEK 1995:47 a 48).

Výsledky urbánno-etnologických bádání v *českej etnológii* je možné vnímať ako dve samostatné časti: výskum metropol a výskum vidieckeho mesta.

Monografia Prahy zo začiatku 80. rokov (STARÁ DĚLNICKÁ PRAHA 1981) je výsledkom dlhoročného skúmania veľkomestskej robotníckej kultúry a podľa charakteru ju možno priradiť k počiatočným, výlučne na robotníctvo obmedzeným výskumom mesta vo východoeurópskom urbánno-etnologickom okruhu.

Neskôr sa výskumné záujmy pražských urbánnych etnológov preorientovali postupne na celú širokú škálu javov dotýkajúcich sa kultúrnych dejín Prahy a spôsobu života jej jednotlivých vrstiev, skupín či subkultúr (LIDÉ MĚSTA 1992, 1993).

Dlhodobé, široko chápané výskumy moravskej metropoly - Brna - sú už príkladom rozšírenia záberu na všetky etnológiou obvykle skúmané javy a ich fungovanie v mestskom prostredí, otázky spadajúce pod pojem urbanizácia, ako aj celý okruh súvisiaci s odrazom diferenciácie obyvateľstva v spoločenskej sfére, čo má byť cestou k odhaleniu špecifik každodennej kultúry mesta ako osobitej ekologickej jednotky (NÁRODOPISNÉ STUDIE O BRNĚ 1990; ALTMAN 1993; SIROVÁTKA a kol. 1993).

Metodika týchto výskumov je veľmi rôznorodá, obsahuje veľa možností prístupu k mestskej realite a podľa časového zamerania bádání je kombináciou etnologických metód s metódami historickými, resp. sociologickými, demografickými či urbánno-geografickými.

Osobitú sféru súčasného záujmu českých a moravských urbánnych etnológov tvorí problematika interetnických vzťahov (vzhľadom na historickú realitu najmä vzťahov česko-nemeckých) (LEUTE IN DER GROßSTADT 1992; UHEREK 1995), ktorá vychádza z chápania veľkomesta ako multietnického a multikultúrneho priestoru. Vďaka dôslednej historickej analýze materiálu predstavujú výsledky týchto bádání zjavný teoretický prínos pre urbánnu etnológiu v otázkach skupinovej identifikácie a tiež porovnávací materiál pre rozbor vývojových tendencií sociálnej štruktúry súčasných európskych miest.

Problematika vidieckeho mesta tvorí pomerne špecifickú, ale organickú súčasť českej urbánnej etnológie (tento smer je zastúpený aj slovenskými bádateľmi) a rozvinul sa tiež v Maďarsku ako výskum agrárnych mestečiek (NIEDERMÜLLER 1987:469).¹³ Predstavuje jednak výsledok zahrnutia tejto sídelnej jednotky (popri dedine a veľkých mestách) do výskumného rámca etnológie, a jednak akýsi špecifický príklad adaptácie tradičných etnologických metód na skúmanie mesta (bez vyslovenej nutnosti použiť kvantitatívne metódy) v rámci chápania vidieckeho mesta ako prechodného typu medzi veľkomestom a dedinou. Tento výskum aj skutočne vyšiel z tézy o spoločných znakoch vidieckeho mesta s kultúrou dediny, uznalo sa však, že súčasne podlieha veľkomestským vzorom (FROLEC 1984:104). V Čechách tento výskum tvoril v 80. rokoch najmarkantnejší prúd urbánno-etnologických bádání; jeho výsledky boli prezentované na samostatných konferenciách a publikované v troch zborníkoch štúdií (VENKOVSKÉ MĚSTO 1986; 1987; MĚSTO: PROSTOR, LIDÉ, SLAVNOSTI 1990).

Tematické zameranie je široké a predstavuje príklady:

- jednoduchého nasledovania predmetu výskumu do prostredia mesta a skúmania obvyklých "dedinských" tém v oblasti materiálnej i duchovnej kultúry;
- skúmania obojstranných historicky premenlivých ekonomických a kultúrnych vzťahov mesta a jeho zázemia;
- bohato zastúpených tém z oblasti sviatkovania a obradovej kultúry;
- analýzy sociálnej diferenciacie obyvateľstva miest a jej odrazu v spoločenskom živote;
- analýzy podielu poľnohospodárskeho či priemyselného elementu na formovaní kultúrnych špecifik miest a i.

Domnievam sa, že tento smer bádania mal výrazný podiel na rozšírení orientácie z robotníctva na ostatné skupiny obyvateľov miest, ako aj na pochopení špecifických črt urbanizmu v mestách strednej Európy o to viac, že v porovnaní so skúmaním veľkomiest bola v Čechách a na Morave práve do problematiky malého mesta sústredená aj teoretická snaha v oblasti urbánnej etnológie (FOJTÍK 1987; FROLEC 1984, 1986, 1990; SVOBODOVÁ 1986; MORAVCOVÁ 1986; NAVRÁTILOVÁ 1987).

Urbánna etnológia na Slovensku

Ak by som mala charakterizovať podmienky formovania sa záujmu o mesto a rozvoj urbánno-etnologických bádání na Slovensku vo všeobecnosti, stačilo by zopakovať špecifický súhrn vonkajších okolností i vnútorných bariér vyplývajúcich zo samotnej teórie a metodológie tak, ako som to opísala vyššie.

Tento súhrn - či snáď skôr prienik - okolností má však v konkrétnych podmienkach slovenskej etnológie jedinečnú podobu.

Plasticky je opísaná v doteraz jedinej analýze vývoja urbánnej etnológie na Slovensku z pera MILANA LEŠČÁKA (1992). Charakteristiky prvkov metodologickej adaptácie slovenskej etnologickej vedy na výskum mesta, ako aj prevažnú časť jeho širokého tematického spektra nájdeme v prácach PETRA SALNERA. Zásadné teoretické úvahy a hlavné znaky východísk, ktoré formovali slovenskej veľmi blízku a často inšpirujúcu českú urbánnu etnológiu, zas v prácach KARLA FOJTÍKA.

Pretože v zásade rešpektujem hlavné znaky vývojových etáp slovenskej urbánnej etnológie tak, ako boli už vymedzené (LEŠČÁK 1992), nemienim sa na tomto mieste venovať ich rozboru. Prínosnejším sa javí pohľad na jej stav a výsledky z dnešnej perspektívy. Ako podklad pre niekoľko nasledujúcich reflexií týkajúcich sa formovania tejto orientácie etnológie na Slovensku využívam obsah predchádzajúcich častí.

Podnetom na ne je naliehavý aktuálny apel na slovenskú etnológiu - rapídny proces globálnej urbanizácie a všetky jeho dôsledky, s ktorými sa bude musieť (podobne ako je tomu v iných krajinách Európy a v USA) stále viac zaoberať. Urbanizácia života a fakt, že v

slovenských mestách žije už okolo 60 % obyvateľstva, predstavovali ostatne najzávažnejšie argumenty, ktoré na konci 80. rokov podnietili rast záujmu slovenských bádateľov o urbánu problematiku (SALNER 1988).

Dovolím si na tomto mieste prezentovať vyslovene účelovú teoretickú konštrukciu v snahe ukázať, aký jednoznačne obmedzujúci vplyv na organické začlenenie mesta do záujmu slovenskej etnológie mali historické okolnosti.

Priami dejinní predchodcovia tejto vedy v 19. storočí¹⁴ (cestopisná a vlastivedná spisba, štatistika, geografia a topografia) (URBANCOVÁ 1970:43-54, 89 a pod.) vonkoncom nevyklúčovali mesto zo svojej pozornosti. Ján Čaplovič - jej prvý teoretik - v roku 1818 dokonca meštianske vrstvy označil, popri roľníkoch, za predmet záujmu vtedajšej etnografie ako národnej disciplíny úplne jednoznačne (URBANCOVÁ 1987:44-45). Označme tento moment za *východiskový* a moment chápania mesta ako prirodzeného prostredia etnológiou skúmaných javov (kam - nazdávam sa - slovenská etnológia postupne dospeje po veľmi dôležitej etape záujmu o štúdium historicky sformovaných špecificky mestských znakov spôsobu života) za *konečný*. Zúženie predmetu pod vplyvom romantickej teórie "národného ducha", neskoršie rozšírenie pozornosti zo slovesného a výtvarného umenia aj na materiálnu a duchovnú kultúru a niektoré nerolnícke zamestnania (URBANCOVÁ 1987; HORVÁTHOVÁ 1989:82-84), obdobie skúmania zmien vo funkciách rekonštruovaných javov, skúmanie súčasných premien ľudovej kultúry a spôsobu života (v ich rámci aj robotníctva, zmien v spôsobe života na vidieku vyvolaných industrializáciou atď.) (FILOVÁ 1960:183) a až takmer do 80. rokov pretrvávajúce chápanie urbánneho prostredia ako kultúrne a sociálne príliš heterogénneho, kde etnografia môže skúmať nanajvýš ak uzavreté sociálne skupiny (LEŠČÁK 1992:7) a ich tradičnú kultúru, možno potom chápať ako *medziobdobie*. Tento oblúk, istý súhrn retardačných a progresívnych prvkov, ktorý tvorí vlastne celé novšie dejiny vývoja slovenskej etnológie, obsahuje zárodky i zdroj všetkých dnešných prístupov a prúdov v urbánnej etnológii Slovenska.

Príkladom rozporuplnosti prvých pokusov začleniť mesto do pozornosti etnológie je snaha opísať základné črty mestskej kultúry ako východisko k diskusii o vplyvoch industrializácie na ľudovú kultúru od MICHALA MARKUŠA (1966). Táto priama výzva skúmať urbanizmus (resp. mestský spôsob života) ako celok v historickom vývoji, mala byť - v rámci súdobých definícií - cestou k porozumeniu "premenám ľudovej kultúry".

Na rozdiel od Čiech, kde sa výskum mesta rozvíjal jednoznačne ako skúmanie života a kultúry robotníkov v priemyselných oblastiach v minulosti, sa teda na Slovensku popri tejto línii¹⁵ záujem o mesto vyvíjal aj ako súčasť sústredenej pozornosti na formovanie súdobých podôb javov každodenného života (DROPOVÁ 1966:594-595), vymedzený ako štúdium premien ľudovej kultúry v mestskom prostredí (SALNER 1982:211; LEŠČÁK 1992:10).

Témou, ktorá jednak tvorila ústrednú časť bádania o spomenutom formovaní súčasného spôsobu života, a bola aj oblasťou poskytujúcou možnosť nadviazať na výsledky zahraničných urbánnych výskumov, bola *rodina*. Pred etnológiou totiž (v západných krajinách) už sociológia ukázala, ako výrazne sa urbanita odráža v živote tejto sociálnej inštitúcie a do akej miery je štúdium rodiny vlastne skúmaním urbanity. (PFEIL 1981) V slovenskej etnológii sa práve rodina stala mostom medzi dedinou a mestom (SALNER 1979) v zmysle rozprúdenia "nerobotníckych" urbánnych výskumov a nastolenia otázok súvisiacich s metódami etnologických urbánnych štúdií (SALNER 1982, 1987; FEGLOVÁ - SALNER 1985).

V 80. rokoch už v slovenskej etnológii možno hovoriť o výskume mesta prebiehajúcim v niekoľkých prúdoch, ktoré sa v tematike, metodických prístupoch i lokalizácii výskumov rozlične prelínajú. Obsahovo sú výrazom postupného odhaľovania *komplexnosti tradičnej kultúry* (v zmysle jej existencie v rozličných prostrediach, medzi ktorými jestvuje historicky premenlivá výmena hodnôt) a snahy o pochopenie *mestskej kultúry ako celku* cez výskum

formovania jej prvkov. Tieto snahy zmocniť sa urbánnej problematiky sa prejavili v publikovaných prácach z výskumov:

- a) v prostredí malého (vidieckeho) mesta;
- b) prímestských obcí Bratislavy;
- c) samotného mesta Bratislavy.

Ich výsledkom bola postupná kryštalizácia hlavných *cieľov výskumu mesta v slovenskej etnológii*:

1. *špecifikovanie znakov urbánnej kultúry Slovenska a odhalenie ich vývinových súvislostí*
a
2. *štúdium fungovania mestského organizmu ako komplexného otvoreného systému* (SALNER 1990).

Predmetom sú všetky skupiny obyvateľstva miest a *objektom* bádania všetky neprofesionálne aspekty kultúry a spôsobu života (SALNER 1982:212). "*Etnografizmy* v mestskom prostredí strácajú svoj význam a do popredia sa dostávajú prvky sociálnej kultúry. Nezriedka také, ktoré (v tradičnom poňatí) stoja mimo etnografického záujmu a patria často do oblasti sociológie, sociálnej psychológie, politológie atď. Urbánnu etnológiu nemožno ale chápať ako mechanické prenesenie etnografie na mestské prostredie. Zmenené podmienky kultúry a spôsobu života (ktoré treba sledovať ako komplexný systém), nútia k voľbe netradičných tém a výskumných prístupov." (SALNER 1992b:11.)

Najčastejšími *témami* sú spoločenský život, zvyky a každodenná kultúra jednotlivých skupín obyvateľstva miest, ako aj pôsobenie rozličných mechanizmov, zabezpečujúcich fungovanie systému mesta dovnútra i smerom k makroprocesom.

Sledovaným *obdobím* je 20. storočie, najmä však jeho 1. polovica, reflexia súčasných adaptačných a integračných procesov je minimálna.

Lokalizáciu sústredených výskumov tvorí prevažne Bratislava a malé vidiecke mestá, najnovšie aj Banská Bystrica.¹⁶

Jestvujúce príspevky k *teoretickej báze* nie sú zhrnuté a kriticky analyzované, jednotlivé štúdie sa inšpirujú rozličnými prístupmi, ich aplikácia v rôznych fázach práce sa však neartikuluje, zdôrazňuje sa najmä vývinovo-historický aspekt.

Metodika výskumov korešponduje s obdobím, ktoré sa študuje (obdobie medzivojnové je považované za obsiahnuteľné tradičnými etnologickými metódami). Najčastejšie sa používa hĺbkové interview po predchádzajúcom štúdiu rozličných písomných prameňov (resp. literatúry, archívnych materiálov, biografii a pod.), pri niektorých témach (zvyky) sa využíva aj pozorovanie. Veľmi málo sú zastúpené techniky kvantitatívnej metódy (hoci jej aplikovaniu bola v 80. rokoch venovaná pozornosť). Príčinou je snáď tematika výskumov, ale tiež v období 2. polovice 20. storočia prakticky úplný nedostatok sociografických makroanalýz obyvateľstva Slovenska (SALNER 1982; 1990:12, 1994, 1994a; KOVAČEVIČOVÁ 1990, 1990a; LEŠČÁK 1992:11). Zdôrazňovanie historických súvislostí v urbánno-etnologických analýzach - často považované za nedostatok a prejav strnulosti metódy - je, ako sa ukazuje, v regióne strednej Európy s jej diskontinuitným vývinom v 20. storočí a nánosom rozličných kultúrnych vrstiev v minulosti v tejto fáze rozvoja urbánnych bádani prirodzené a efektívne (SALNER 1994:100).

Personálne zastúpenie urbánnej etnológie na Slovensku je obmedzené azda na jednu desiatku bádateľov, ktorí sa však nešpecializujú výlučne na urbánnu etnológiu. Markantná je skupina, podieľajúca sa na rozvoji výskumu Bratislavy (SALNER a kol. 1991) - totiž skupina etnológov - bratislavských rodákov, u ktorých odborný záujem korešponduje so záujmami o poznanie vlastných kultúrnych koreňov.¹⁷

Na zmocnení sa urbánnej problematiky pracujú dnes ojedinele aj etnológovia v muzeologickej praxi (ČUKAN 1990).¹⁸

Charakteristickým prvkom urbánnej etnológie Slovenska je aktívna *medzinárodná komunikácia* bádateľov skúmajúcich Bratislavu, v rámci ktorej prebieha porovnávanie výsledkov skúmania sociálno-kultúrnych a etnických procesov v podmienkach stredoeurópskych miest.

Práve ukončená 1. polovica 90. rokov predstavuje z dnešnej perspektívy vrchol záujmu o mesto v slovenskej etnológii. Táto orientácia sa etablovala vo vede výskumnou a publikačnou aktivitou (NÁRODOPISNÉ INFORMÁCIE, č. 2, 1990; ETHNOKULTURELLE PROZESSE IN GROSS-STÄDTEN MITTELEUROPAS 1992; STABILITÄT UND WANDEL IN DER GROßSTADT 1995) usporiadaním viacerých konferencií a seminárov, ako aj snahou o vytvorenie vlastnej teoretickej bázy a špecifického inštrumentára metód a prispieva svojim dielom ku komplexnosti etnologickej interpretácie človeka a kultúry.

V ponúkajúcich sa konfrontáciách východísk a výsledkov slovenských urbánno-etnologických bádání s Európou či Amerikou sa už dnes jasne črtá viacero spoločných problémových okruhov. Dojem osamotenosti či marginálnosti, ktorý snáď vzniká pri pohľade na ich pozíciu v domácej etnologickej vede možno - nazdávam sa - už aj na pozadí ponúkaného sumáru korigovať. Paradoxne však takáto situácia neprináša predstaviteľom orientácie na mesto satisfakciu, ale podľa môjho názoru jednoznačnú a nekompromisnú výzvu.

Poznámky

- 1 *Mám na mysli širokorozvinutý sociálny výskum v Spojených štátoch amerických, ktorý bol už od 60. rokov 19. storočia obrátený na riešenie aktuálnych problémov vytvárania amerického spôsobu života a občianskeho uvedomenia a na poznanie prevratného vývoja americkej spoločnosti prijímajúcej do seba rôzne zložky prisťahovalcov s najrôznejšími tradíciami a najrôznejším vzdelaním. Americká sociológia a antropológia sa už od tohto obdobia venovala konkrétnym výskumom miest a mestských častí. V oblasti takejto aplikovanej sociológie sa najrozšírenejším typom empirického výskumu stalo štúdium jednotlivých vybraných objektov a prípadov ("case study"), ako východísk na porovnávanie a určenie skrytých činiteľov sociálneho a kultúrneho vývoja. Veľká časť týchto výskumov je venovaná skúmaniu procesov adaptácie prisťahovalcov na nové pracovné a životné prostredie, na osvetlenie tradičných noriem sociálnych vzťahov a foriem správania, ako činiteľov utvárania vzťahov medzi príslušníkmi rôznych etnických a rasových skupín a pod. O tom pozri bližšie FOJTÍK 1987: 416-417 ako aj KOKOT 1990:1.*
- 2 LYND, R.S. - LYND, H.M.: *Middletown. A Study of American Culture.* New York 1929; LYND, R.S. - LYND, H. M.: *Middletown in Transition. A Study in Cultural Conflicts.* New York 1937. Citované podľa: FOJTÍK 1987a:423. Táto monografia sa vymyká poňatím i rozsahom z dlhého radu "case studies" a v mnohých ohľadoch sa blíži etnografickej monografii a mala veľký vplyv na ďalší vývoj urbánnej antropológie. Pozri FOJTÍK 1987a, NIEDERMÜLLER 1987:468.
- 3 Zástupcovia Manchester School of Social Anthropology znamenali teoretický a metodologický prínos do urbánnej etnológie výsledkami svojich výskumov miest v britskej strednej Afrike, ako aj vo veľkých anglických priemyselných centrách. O tom pozri: BOMMER 1990:16; SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE 1993:33.
- 4 Teória mala veľkú odozvu, pretože nadviazala na Redfieldove "tradičné" antropologické výskumy vyzdvihujúce integrovaný organizovaný charakter tradičných kmeňových roľníckych spoločenskostí (REDFIELD, R.: *Tepoztlan, a Mexico Village.* Chicago 1930; REDFIELD, R.: *The Folk Society.* In: *American Journal of Sociology*, 41, 1947, s. 293-

- 308) a v tomto zmysle rozpracovaním výsledkov chicagskej školy podporila chápanie mestského života ako spoločensko-kultúrneho rozpadu. (WIRTH, L.: *Urbanism as a Way of Life*. In: *American Journal of Sociology*, 44, 1938, s. 1-24) Citované podľa NIEDERMÜLLER 1987:468 a KOKOT 1990:12.
- 5 V používaní týchto termínov vládne nejednotnosť (pozri napr. KOVAČEVIČOVÁ 1987). Pre potreby tejto práce sa jednoznačne prikláňam k vymedzeniu urbanizácie a urbanizmu podľa NIEDERMÜLLER 1987:470 a n. Termín urbanizmus (v zmysle mestský štýl života) korešponduje v týchto súvislostiach s termínom urbanita, ako ju chápu JOHLER, R. - TSCHOFEN, B. 1995. Ak termín urbanita je opozičný k termínu ruralita a vyjadruje súhrn jednoznačne mestských atribútov hmotných i duchovných, potom ho možno považovať za strešný k termínu urbanizmus. 6 Rozpracované najmä v diele PARK, R. E.: *The City: Suggestions for the Urban Environment*. In: *The City*. R. E. PARK, E. W. BURGESS, R. D. MCKENSIE. Chicago 1925, s. 1-46 (citované podľa KOKOT 1990:12), ako o tom píše napr. WELZ 1990:29.
- 7 Pozri tiež charakteristiku ranej európskej urbánnej etnológie, najmä špecifik tzv. nemeckej školy v práci NIEDERMÜLLER 1987:474.
- 8 Potrebný výskum mesta - jeho špecifických znakov, teda urbanizmu - je všeobecne považovaný za Achilovu päť etnológie, výskumy procesov urbanizácie zas odsudzované ako skúmanie dediny v meste - ako som tento problém spomenula už vyššie (JOHLER - TSCHOFEN 1995:212). P. Niedermüller však upozorňuje aj na fakt, že každý výskum niektorej zo stránok urbanizácie (výskum imigrantov, ich adaptácie cez rozličné mestské subkultúry a pod.) de facto prispieva k postihnutiu a pochopeniu určitého mestského znaku, teda urbanizmu. Tu je viditeľná prepojenosť obsahu oboch pojmov (NIEDERMÜLLER 1987:476).
- 9 V tejto časti sa zaoberám niektorými spoločnými črtami vývoja etnológie v krajinách strednej, resp. východnej Európy, tvoriacich v minulosti súčasť sovietskeho bloku v tomto regióne, najmä Poľsko, Česko, Rusko, Slovensko. Okrajovo do úvahy zahrňam Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko a Juhosláviu, bývalé Východné Nemecko stojí mimo mojej pozornosti. Špecifikám vývoja problematiky na Slovensku som vyčlenila samostatnú časť nižšie. 10 Záujem o mesto predstavuje 4 samostatné etapy:
1. 1850-1930 - ojedinelé štatisticko-ekonomické výskumy rôznych vrstiev obyvateľstva miest ako fáza prirodzeného kontinuálneho vývoja záujmu o etnologickú problematiku v Rusku, kedy bádatelia postupne rozširovali predmet záujmu z roľníctva na ostatné skupiny obyvateľstva;
  2. 1950-1960 ideologicky podnietený záujem o robotníctvo;
  3. 1960-1970 výskum etnických procesov sprevádzaný štúdiom celého spektra mestskej kultúry a hľadaním nových metód práce v meste;
  4. 1970-1989 etnologické štúdium miest v strednom Rusku pomocou štúdia každodennej kultúry jednotlivých skupín ich obyvateľstva. Podrobnejšie pozri: BUDINA - ŠMELOVA 1977, 1989.
- 11 Milan Leščák vo svojej práci (1992:7) zdôrazňuje význam týchto bádání aj pre rozvoj urbánno-etnologických výskumov na Slovensku.
- 12 Obrovské množstvo dokumentačného materiálu získaného etnológmi pri takýchto výskumoch tvorí v Poľsku aj podmienky na vytváranie samostatnej oblasti urbánnej etnológie - získavanie, spracovanie a využívanie materiálu archívnej a muzeálnej povahy, týkajúceho sa života miest. Táto stránka problematiky nie je nateraz v centre mojej pozornosti, treba sa však zmieniť, že je súčasťou urbánno-etnologického bádania aj v iných krajinách (napr. Fínsko, Rakúsko, Čechy, Slovensko). Pozri: KARPINSKA 1992:68; RÄSÄNEN 1987:186; BOCKHORN 1990:21; MAKARIUSOVÁ 1990:22 a n.; ČUKAN 1990.

- 13 Pojmy používané týmto smerom urbánnej etnológie (malé mesto, vidiecke mesto, malé priemyselné mesto, agrárne mesto, mestečko) zostali vďaka nevyriešenej typológii miest (zo štruktúrného i historického hľadiska) dodnes diskutabilné. Nazdávam sa, že vzhľadom na diskontinuitný vývoj urbanizácie v spomínaných krajinách je neudržateľné aj taxonomické hľadisko. Berúc do úvahy tiež podobu, akú vplyvom urbanizácie nadobúda sídelná štruktúra západoeurópskych krajín, zostane pravdepodobne táto otázka nezodpovedanou a pri súčasných výskumoch snáď aj irelevantnou. Pri prezentovaní výsledkov konkrétneho bádateľského počinu v meste sa teda prikláňam k nutnosti uvedenia presnej charakteristiky skúmanej lokality v sledovanom období.
- 14 V tomto prípade púšťam zo zreteľa filozoficko-ekonomické smery, ktoré podnietili v 18. storočí záujem o roľníctvo a základné vrstvy národa, ako aj smery a okolnosti vedúce k zrodu sociálnej a kultúrnej antropológie.
- 15 Banická dedina Žakarovce. Bratislava, SAV 1956. 665 s.; ČUKAN, J.: Výskum spoločenského života priemyselných robotníkov. (Na základe poznatkov z dolného Liptova) *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 153-162; ČUKAN, J.: Zmeny v organizácii rodinného života po spriemyslení. (Na materiáli z dolného Liptova). *Český lid*, 77, 1990, č. 2, s. 108-112. a i.
- 16 O náplni tohto výskumného projektu pozri: DARULOVÁ 1994.
- 17 Identická situácia jestvuje vo fínskej urbánnej etnológii, kde mladšia generácia bádateľov narodených v meste, práve zo spomenutých motívácií rozprúdila urbánno-etnologické bádanie. Pozri: RÄSÄNEN 1987.
- 18 Zaujímavé príspevky odzneli na seminári *Súčasný stav a perspektívy urbánnej etnológie na Slovensku konanom v Banskej Bystrici 5.10.1995* (D. NOCIAROVÁ, P. LICHVÁR).
- Literatúra a pramene*
- ALSHEIMER, R.: 1995. *Drogenkonsum und Stadtkultur. Das Beispiel Bremen. Zeitschrift für Volkskunde*, 91, s. 169-201.
- ALTMAN, K.: 1993. *Krčemné Brno. Brno, Snip*. 159 s.
- ANOCHINA, L.A. - ŠMEĽOVA, M.N.: 1970. K voprosu o klassifikacii gorodskogo naselenija pri etnografičeskom izučeniji goroda. *Sovetskaja etnografija*, č. 2, s. 121-129.
- BITUŠÍKOVÁ, A.: 1994. Vývojové trendy v urbánnej antropológii. *Etnologické rozpravy*, č. 2, s. 40-44.
- BOCKHORN, O.: 1990. Mestské etnografické výskumy v Rakúsku. *Národopisné informácie*, č. 2, s. 15-30.
- BOMMER, B.C.: 1990. Zur Anlage der Urbanethnologie: Ansätze zur Konzeption des Forschungsgebietes im Rahmen der Zeitschrift *URBAN ANTHROPOLOGY* und einige grundsätzliche Fragen. In: *Ethnologische Stadtforschung*. Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.). *Ethnologische Paperbacks*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 15-27.
- BREDNICH, R. W.: 1988. Quellen und Methoden. In: *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Brednich, R. W. (Hg.). *Ethnologische Paperbacks*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 73-93.
- BROMLEJ, J. V.: 1980. *Etnos a etnografija*. Bratislava, Veda. 336 s.
- BUDINA, O. R. - ŠMEĽOVA, M. N.: 1977. Etnografičeskoje izučenje goroda v SSSR. *Sovetskaja etnografija*, č. 6, s. 21-31.
- BUDINA, O. R. - ŠMEĽOVA, M. N.: 1989. *Gorod i narodnyje tradicii russkich*. Moskva, Nauka. 252 s.
- ČUKAN, J.: 1990. Možnosti dokumentácie mesta v národopisnom múzeu. *Národopisné informácie*, č. 2, s. 31-36.
- DARULOVÁ, J.: 1994. Grantový projekt vedeckovýskumného ústavu regionalistiky pri FHPV Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica. *Slovenský národopis*, 42, s. 503-504.

- DROPOVÁ, L.: 1966. *K problematike národopisného výskumu súčasnosti. Slovenský národopis* 13, s. 594-600.
- ENCYKLOPÉDIA ĽUDOVEJ KULTÚRY SLOVENSKA I. Bratislava, Veda 1995. 484 s.
- ENGELHARD, J. B.: 1986. *Nachbarschaft in der Großstadt. Neuere Initiativen, dargestellt am Beispiel der Stadt Münster. Münster.* 335 s.
- ETHNOKULTURELLE PROZESSE IN DEN GROSS-STÄDTEN MITTELEUROPAS Bratislava, NÚ SAV 1992, 221 s.
- ETHNOLOGISCHE STADTFORSCHUNG. KOKOT, W. - Bommer, B. C. (Hg.). *Ethnologische Paperbacks. Köln, Dietrich Reimer Verlag* 1990.
- FEGLOVÁ, V.: 1992. *Ritualkultur im Prozess der Urbanisierung. In: Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas. Bratislava, NÚ SAV, 37-44.*
- FEGLOVÁ, V. - SALNER, P.: 1985. *Sviatočné príležitosti v súčasnom mestskom prostredí. (Výsledky ankety na bratislavských sídliskách.) Slovenský národopis*, 33, s. 88-115.
- FILOVÁ, B.: 1960. *K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy. Slovenský národopis*, 8, s. 177-188.
- FISCHER, H.: 1988. *Anfänge, Abgrenzungen, Anwendungen. In: Ethnologie. Einführung und Überblick. H. Fischer (Hg). Berlin, s. 3-38. (Citované podľa KOKOT 1990.)*
- FOJTÍK, K.: 1965. *Problémy a metody národopisného výskumu prümyslového mesta a oblasti. Slovenský národopis*, 13, s. 413-430.
- FOJTÍK, K.: 1987. *Úloha venkovského mesta při utváření společenského vědomí vesnického obyvatelstva. In: Venkovské město 2. Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště, s. 11-22.*
- FOJTÍK, K.: 1987a. *Výzkum města a dělnictva v zahraniční literatuře sociologické a etnografické. Slovenský národopis*, 35, s. 413-428.
- FROLEC, V.: 1984. *Etnografická problematika studia venkovského města. Národopisné aktuality*, 21, č. 2, s. 97-110.
- FROLEC, V.: 1986. *Venkovské město a etnografická oblast. In: Venkovské město 1. FROLEC, V. (Zost.) Uherské Hradiště, s. 32-39.*
- FROLEC, V.: 1990. *Rituály a slavnosti v procese modernizace. In: Město: Prostor, lidé, slavnosti. Frolec, V. (Ed.). Uherské Hradiště, s. 13-28.*
- GERLICH, M. G.: 1992. *Badania etnograficzne nad tradycyjná kultura robotników Górneho Slaska. In: Materialy do etnografii miasta I. Stawarz, A. (Red.). Zyrardów, s. 75-78.*
- GERNDT, H.: 1985. *Großstadtvolkskunde - Möglichkeiten und Probleme. In: Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung. Kohlmann, T. - Bausinger, H. (Hg.) Berlin, s. 11-19.*
- GYR, U.: 1985. *Volkskunde und Stadt-volkskundler in der Stadt? Zur Situation städtischer Kulturforschung in der Schweiz. In: Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung. Kohlmann, T. - Bausinger, H. (Hg.) Berlin, s. 157-165.*
- GYR, U.: 1986. *Stadtkultur, Lebensräume und Alltagswelten in Zürich. Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 82, č. 1-2, s. 1-3.
- HORVÁTHOVÁ, E.: 1989. *Úvod do etnografie a folkloristiky. Vysokoškolské skriptá. Bratislava, FFUK. 176 s.*
- HUGGER, P.: 1988. *Volkskundliche Gemeinde- und Stadtteilstudien. In: Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. BREDNICH, R. W. (Hg.). Ethnologische Paperbacks. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 215-234.*
- JOHLER, R. - TSCHOFEN, B.: 1995. *Brücke, Bergwerk, Berefarii. Wiener Urbanität im Diskurs - ein Superlativ der Normalität? Zeitschrift für Volkskunde*, 91, s. 202-222.
- KARPINSKA, G. E.: 1992. *Etnograficzne badania Lodzi. In: Materialy do etnografii miasta I. Stawarz, A. (Red.). Zyrardów, s. 66-69.*

- KOKOT, W.: 1990. *Ethnologische Forschung in Städten: Gegenstände und Probleme*. In: *Ethnologische Stadtforschung*. Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.). *Ethnologische Paperbacks*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 1-12.
- KORF, G.: 1985. *Mentalität und Kommunikation in der Großstadt*. *Berliner Notizen zur inneren Urbanisierung*. In: *Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung*. Kohlmann, T. - Bausinger, H. (Hg.). Berlin, s. 343-361.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: 1987. *Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. storočí a 1. polovici 20. storočia*. *Slovenský národopis*, 35, s. 267-280.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: 1990. *Metodika výskumu mesta pomocou tlače*. *Národopisné informácie*, č. 2, s. 51-58.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: 1990a. *Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830-1945*. *Slovenský národopis*, 38, s. 135-149.
- KUCZYNSKA-SKRZYPEK, A.: 1995. *Urban Anthropology in Search of Identity*. In: *The City: Today, Yesterday, and the Day before*. Karpinska, E. (Ed.). University of Łódź - Chair of Ethnology, s. 45-51.
- LEŠČÁK, M.: 1991. *Horizonty súčasného slovenského národopisu*. *Múzeum*, roč. 36, č. 2, s. 1-5.
- LEŠČÁK, M.: 1992. *Stadtforschung in der slowakische Ethnographie*. In: *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-städten Mitteleuropas*. Bratislava, NÚ SAV, s. 7-16.
- LEUTE IN DER GROßSTADT. Pospíšilová, J. - Altman, K. (Hg.) Brno, ÚEF ČSAV 1992. 167 s.
- LIDÉ MĚSTA 1. Praha 1990. 101 s.
- LIDÉ MĚSTA 2. Praha 1993. 91 s.
- LIDÉ MĚSTA 3. Praha 1993. 157 s.
- LÓDZKIE STUDIA ETNOGRAFICZNE. TOM XXIX. *Referaty z konferencji naukowej Kultura miasta przemysłowego, XIX - XX. wiek*. Zyrardów 30 IV 1987. Warszawa - Łódź, Państwowe wydawnictwo naukowe 1989. 164 s.
- LÓDZKIE STUDIA ETNOGRAFICZNE. TOM XXXI. Karpinska, G. E. - Kopczyńska-Jaworska, B. - Wozniak, A.: *Pracovac zeby zyc, zyc zeby pracowac*. Warszawa - Łódź, Państwowe wydawnictwo naukowe 1992. 116 s.
- LUDWAR-ENE, G. 1990: *Sind Frauen urbaner als Männer? Eine These zum Urbanisierungsprozeß im Subsaharischen Afrika*. In: *Ethnoethnologische Stadtforschung*. Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.). *Ethnologische Paperback*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 123-139.
- LÜSCHEN, G.: 1981. *Rodina a príbuzenstvo. Interakcia a funkcia obyčajov*. *Národopisné informácie*, č. 1, s. 59-68.
- MAKARIUSOVÁ, M.: 1990. *Dokumentace k národopisnému výzkumu města Brna a její zpracování*. In: *Národopisné studie o Brně*. Toncrová, M. (Red.). Brno, ÚEF ČSAV, s. 185-199.
- MARKUŠ, M.: 1966. *Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru*. *Slovenský národopis*, 14, s. 605-615.
- MATERIALY DO ETNOGRAFII MIASTA I. Stawarz, A. (Red.). Zyrardów, 1992. 90 s.
- MATERIALY DO ETNOGRAFII MIASTA III. Stawarz, A. (Red.). Zyrardów, 1994. 108 s.
- MAYER, V.: 1995. *Tradition und Innovation in der Wiener Wohnkultur*. In: *Stabilität und Wandel in der Großstadt*. Beňušková, Z. - Salner, P. (Hg.). Bratislava, s. 7-18.
- MĚSTO: PROSTOR, LIDÉ, SLAVNOSTI. Frolec, V. (Ed.). *Uherské Hradiště 1990*. 352 s.
- MORAVCOVÁ, M.: 1986. *K problematice etnografického studia malého průmyslového města*. In: *Venkovské město I*. Frolec, V. (Zost.). *Uherské Hradiště*, s. 40-46.
- NÁRODOPISNÉ STUDIE O BRNĚ. Toncrová, M. (Red.). Brno, ÚEF ČSAV 1990. 199 s.

- NAVRÁTILOVÁ, A.: 1987. *Specifické rysy lidové tradice v podmínkách venkovského města.* In: *Venkovské město 2.* Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště, s. 23-28.
- NEWAL, V.: 1985. *Die Großstadt: Gesichtspunkte der empirischen Kulturforschung in England.* In: *Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung.* Kohlmann, T. - Bausinger, H. (Hg.). Berlin, s. 127-132.
- NIEDERMÜLLER, P.: 1987. *Mestská kultúra - ľudová kultúra.* Slovenský národopis, 35, s. 467-479.
- OLSZEWSKA-DYONIZIAK, B.: 1991. *Czlowiek - Kultura - Osobowosc.* Krakow. 297 s.
- PETRICH, H.: 1989. *Ideologie und Sozialstruktur in Europa. Eine Analyse von ethnographischen Daten.* Berlin, Dietrich Reimer Verlag. 218 s.
- PFEIL, E.: 1981. *Veľkomestská rodina.* Národopisné informácie, č. 1, s. 48-58.
- RABINOVIČ, M. G.: 1964. *O drevnej Moskve.* Moskva, Nauka. 352 s.
- RABINOVIČ, M. G.: 1983. *K opredeleniju ponjatija "gorod" v celjach etnografičeskogo izučenija.* Sovetskaja etnografija č. 3, s. 19-24.
- RABINOVIČ, M. G.: 1988. *Očerki material'noj kul'tury ruskogo feodal'nogo goroda.* Moskva, Nauka. 311 s.
- RABINOVIČ, M. G. - ŠMELOVA, M. N.: 1981. *K etnografičeskemu izučeniju goroda.* Sovetskaja etnografija, č. 3, s. 23-34.
- RÄSÄNEN, M.: 1987. *Die Stadtforschung in Finnland im 20. Jahrhundert.* In: *Village and Town.* Paládi-Kovács, A. - Szarvas, Z. (Ed.). Budapest, s. 185-189.
- RORBYE, B.: 1985. *Volkskundliche Großstadtforschung in Dänemark.* In: *Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung.* Kohlmann, T. - Bausinger, H. (Hg.). Berlin, s. 139-14.
- SALNER, P.: 1979. *Etnografické aspekty výskumu súčasnej mestskej rodiny. (Na základe materiálu z Bratislavy I.)* Kandidátska práca. Bratislava. 194 s.
- SALNER, P.: 1982. *K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta.* Slovenský národopis, 30, s. 211-228.
- SALNER, P.: 1987. *Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie.* Slovenský národopis, 35, s. 321-330.
- SALNER, P.: 1988. *Národopis v meste - Mesto v národopise.* Národopisné informácie, č. 1, s. 35-38.
- SALNER, P.: 1990. *Perspektívy etnografie mesta.* Národopisné informácie, č. 2, s. 7-15.
- SALNER, P. a kol.: 1991. *Taká bola Bratislava.* Bratislava, Veda. 216 s.
- SALNER, P.: 1992. *Migration und Akkulturation im 20. Jahrhundert.* In: *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas.* Bratislava, NÚ SAV, s. 17-25.
- SALNER, P.: 1992a. *Die Stadt zwischen Mensch und Politik.* In: *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas.* Bratislava, NÚ SAV, s. 69-78.
- SALNER, P.: 1992b. *Metamorphosen Bratislavas (aus urbanethnologischer Sicht).* In: *Leute in der Großstadt.* Pospíšilová, J. - Altman, K. (Hg.). Brno, ÚEF ČSAV, s. 7-12.
- SALNER, P.: 1994. *Urbánno-etnologický seminár "Mesto po roku 1989".* Etnologické rozpravy, č. 2, s. 99-100.
- SALNER, P.: 1994a. *Pramene.* Etnologické rozpravy, č. 2, s. 25-28.
- SALNER, P.: 1995. *Karnevalelemente in der gegenwärtigen Stadt.* In: *Stabilität und Wandel in der Großstadt.* Beňušková, Z. - Salner, P. (Hg.). Bratislava, ÚE SAV, s. 141-150.
- SCHMIDT, K.: 1992 (nepublikované). *Urbanisation der Stadt Zürich. Príspevok prednesený na seminári urbánna etnológia v teórii a praxi.* Bratislava, NÚ SAV, 30.3.1992.
- SCHWEIZER, T.: 1990. *Handelsnetze und Stadtentwicklung in Südostasien: Benkulen im Zeitalter der kolonialen Expansion, 1865-1824.* In: *Ethnologische Stadtforschung.* Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.). Ethnologische Paperbacks. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 45-73.
- SIROVÁTKA, O. a kol.: 1993. *Město pod Špilberkem.* Brno, Snip. 242 s.

- SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE*. 1993. Praha, Slon, 157 s.
- STABILITÄT UND WANDEL IN DER GROßSTADT*. Beňušková, Z. - Salner, P. (Hg.). Bratislava 1995. 172 s.
- STARÁ DÉLNICKÁ PRAHA. ŽIVOT A KULTURA PRAŽSKÝCH DÉLNÍKŮ*. Praha, Academia. 316 s.
- STAWARZ, A. 1992: *Badania kultury robotników zyrardówskich w latach 1976-1991. Inspiracje, organizacja, wyniki*. In: *Materiały do etnografii miasta I*. Stawarz, A. (Red.). Zyrardów, s. 79-86.
- SVOBODOVÁ, V.: 1986. *Teoretické problémy výzkumu etnických procesů ve venkovském městě*. In: *Venkovské město 1*. Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště, s. 47-51.
- SZYFEROVÁ, A.: 1986. *Etnografický výzkum malého města*. In: *Venkovské město 1*. Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště, s. 53-61.
- UHEREK, Z.: 1995. *Die ethnische Situation in ausgewählten Städten in Böhmen*. In: *Stabilität und Wandel in der Großstadt*. Beňušková, Z. - Salner, P. (Hg.). Bratislava, s. 151-161.
- URBANCOVÁ, V.: 1970. *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava, Veda. 388 s.
- URBANCOVÁ, V.: 1987. *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin, Matica slovenská. 440 s.
- VENKOVSKÉ MĚSTO 1.: 1986. Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště. 232 s.
- VENKOVSKÉ MĚSTO 2.: 1987. Frolec, V. (Zost.). Uherské Hradiště. 180 s.
- WEISS, F.: 1991. *Frauen in der urbanethnologischen Forschung*. In: *Ethnologische Frauenforschung*. Hauser-Schäublin, B. (Hg.). *Ethnologische Paperbacks*. Dietrich Reimer Verlag, s. 251-281.
- WELZ, G.: 1990. *Sozial interpretierte Räume, räumlich definierte Gruppen. Die Abgrenzung von Untersuchungseinheiten in der amerikanischen Stadtforschung*. In: *Ethnologische Stadtforschung*. Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.). *Ethnologische Paperback*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, s. 29-43.

Karneval v Benátkach

Helena Bakaljarová

Cesta do Benátok v zime, keď už samotné meno tohto mesta vyvoláva v nás skôr predstavu slnečného, teplého Talianska, sa môže zdať mnohým prinajmenšom nevhodná. Ale len dovtedy, kým sa nepriblížime k jeho bránam po moste spájajúcom toto ostrovné mesto s pevninou. Desiatky autobusov a stovky áut prúdiacich tým istým smerom nás uisťujú, že Benátky nespia ani v tomto ročnom období, ba že sme na návštevu vystihli ten najsprávnejší čas. Od Vianoc až do Popolcovej stredy vládne mestom karneval.

Kto by však očakával akési organizované sprievody masiek, tak ako je to obvyklé vo väčšine európskych miest, bude zo začiatku trochu zarazený. Benátky ponúkajú zážitok celkom iného druhu: Snáď odveká túžba človeka byť aspoň na chvíľu kýmsi alebo čímsi iným, premeniť sa na zázračného vtáka ohniváka či rozprávkového princa, podnecuje každoročne fantáziu miestnych obyvateľov. Vytvárajú nové, nevidané masky a stávajú sa tak súčasťou, hlavnými aktérmi tohto nádherného divadelného predstavenia.

A tak na námestíčkach, v úzkych uličkách popretkávaných kanálmi a pospájaných kamennými mostíkmi sa pred nami striedajú masky každého druhu. Stretávame osoby len jednoducho zahalené do čierneho plášťa so zaujímavou škraboškou alebo umelecky pomalovanou tvárou, skupinové masky oblečené rovnakým štýlom, vytvárajúce dojem napríklad oblakov na oblohe, alebo znázorňujúce žiarivú farebnú škálu, párové masky, ktoré sa navzájom dopĺňajú, ako slnko a mesiac. Sú tu aj individuálne masky vychádzajúce z predstáv nositeľa či tvorcu a zvyrazňujúce niektoré časti odevu, ktorý svojou nápaditosťou, použitým materiálom a vypracovaním priťahuje pozornosť divákov.

Všetky tieto fantastické a krásne odeté bytosti smerujú do centra, na Námestie Sv. Marka. Prepletajúc sa, peši pomedzi húfy turistov idúcich rovnakým smerom, nám umožňujú bezprostredne sa dotknúť - rukami či len pohľadom - ich nádherného šatu. Iné si zvolia schodnejšiu a pre Benátky typickú cestu - po vode: trónia v gondolách, ktoré ich dovezú a vysadia v prístavisku neďaleko Dóžovho paláca. Tu chvíľu pózujú pre nadšených fotografov i pre prihliadajúcich sa divákov, kým sa nerozhodnú pobrať ďalej, alebo ich nevystrieda iná maska. Námestie Sv. Marka i Malé námestie svojou rozlohou, arkádami po ich obvode a možnosťou odstupu i bezprostredného kontaktu zároveň poskytujú lepšie možnosti prezentácie masiek než úzke bočné uličky. Nie však nadhlo: s pribúdajúcimi hodinami sa nepomer medzi maskami a divákmi niekoľkokrát znásobí a popoludní je už skoro nemožné pretlačiť sa stredom námestia.

Napriek tomu - ak sa nám to podarí - natrafíme tam na skupinu masiek v bizarných kostýmoch znázorňujúcich pravdepodobne chobotnice, hviezdice a iné morské živočíchy. Sugestívne predvádzajú svoje pantomimické kreácie priamo medzi ľuďmi, kde si vydobyjú kúsok voľného priestoru. O niekoľko metrov ďalej diváci zase s obdivnými výkrikmi uvoľňujú cestu "hudobným nástrojom", ktorých konštrukcia presahuje najmenej dva metre ponad dav a spôsobuje nemalé problémy nositeľovi pri presune z miesta na miesto, ale účinok na okolostojacich zodpovedá vynaloženej námahe. Nemožno nespomenúť páry oblečené v historizujúcich kostýmoch, umožňujúcich zaspomínať si na niekdajšie ohromné bohatstvo Benátok, ich šľachty a obchodníkov. Sú zhotovené z drahých materiálov, brokátu, saténu, a prezentované súčasnými Benátčanmi s ladnosťou im vlastnou. Pred kaviarňou, kde si možno posedieť a vypiť kávu či pochutnať na niečom sladkom, oddychuje a vychutnáva tých pár slnečných lúčov "rodinná maska" - od jej najmenšieho člena v kočiку cez staršie dieťa, mamu

až po otecka, všetci sú oblečení v bielo-čiernych bodkovaných kožuškoch a úspešne konkurujú Disneyho 100+1 dalmatíncom.

Pod arkádami po obvode celého námestia sa usadili maskéri a na požiadanie počas celého dňa predvádzajú svoje umenie na tvárach účastníkov karnevalu, ale i turistov. A medzi nimi sa podarilo "uchytiť si" kúsok miesta dvom nádherným maskám vytvoreným z pávieho peria a nepodobajúcim sa na žiadne zviera z tejto planéty. Uprostred námestia je postavená jednoduchá divadelná scéna, zo všetkých strán i z diaľky dobre viditeľná, na ktorej celý deň herci predvádzajú krátke humorné hry či komédie pre neustále sa obmieňajúcich divákov. Okrem nej je tu ešte jedna scéna - akási slávobrána s ohradeným priestorom dookola, ktorou neskôr večer, už za umelého osvetlenia a za sprievodu hudby vchádzajú a predvádzajú sa všetky masky, ktoré sa podarí organizátorom v okolí námestia nájsť. Je to akási konečná prezentácia masiek spojená s diskotékou.

Na celom námestí vládne veselosť, dobrá nálada, ľudia tancujú - diváci spoločne s maskami, rodičia s deťmi, cudzinci s domácimi. Všetci sú tu účastníkmi i spoluvorcami tohto, na vnemy bohatého zážitku. Je to hlavne vďaka Benátčanom, ktorí umožňujú zapájať sa doň každému, neoddeľujúc javisko od hľadiska a poskytujúc tak všetkým možnosť cítiť sa súčasťou tohto veľkého divadla. Som veľmi rada, že som mohla vidieť i zažiť jeho atmosféru, ktorej farebnosť a bezprostrednosť som sa pokúšala zachytiť aj fotoaparátom.

Poznámka redakcie: Súbory diapozitívov a farebných fotografií z karnevalu v Benátkach sú v súkromnom archíve autorky príspevku - fotografky UE SAV.

Koliesko '95

Katarína Golianová

V obci Kokava nad Rimavicou, s veľkými vzdialenosťami medzi jednotlivými rozptýlenými usadlosťami, bolo jediným miestom stretávania sa mládeže "koliesko" - tanečná zábava v prírode. Koliesko malo charakter spoločenského stretnutia, predstavovalo jednu z mála možností získať nové informácie, spoznať sa s novými ľuďmi a pritom si zaspievať a zatancovať. Snáď aj táto skutočnosť viedla nášho spolužiaka Ivana Murína k jeho oživeniu. Práve z jeho podnetu sme my, v tom čase prváci Katedry folkloristiky a regionalistiky FHV VŠPg v Nitre zorganizovali "Koliesko" - stretnutie mladých folkloristov. Chceli sme si zmerať sily a schopnosti, trochu sa potrápiť a vytvoriť priestor na prezentáciu tvorby mladých ľudí, zaoberajúcich sa tradičnou ľudovou kultúrou. Nášmu entuziazmu bol naklonený aj vtedajší starosta Obecného úradu v Kokave, Viliam Tisovčík. Prvý ročník nám ostane v pamäti najhlbšie. Teraz sa snáď nad mnohým pousmejeme, ale pre nás to bola naozaj paráda. Čas pokročil a v uplynulom roku visel nad Kolieskom otáznik. Vladimír Kysel', správca nadácie Prebudená pieseň, možno tiež videl potrebu existencie podobného podujatia a možno mu bola sympatická aj naša snaha z predchádzajúcich ročníkov. Oslovil nás a spoločne sme vypracovali projekt Koliesko 1995. Od januára sme sa pravidelne stretávali v Kokave nad Rimavicou so starostom obce p. Ondrejom Bálintom, riaditeľkou RKS v Lučenci, riaditeľom MKS a inými našimi spolupracovníkmi.

10.-13. augusta sa v Kokave nad Rimavicou uskutočnilo "Koliesko" - stretnutie mladých folkloristov - festival tradičnej kultúry s medzinárodnou účasťou, ktorého hlavným organizátorom boli študenti Katedry folkloristiky a regionalistiky FHV VŠPg v Nitre, nadácia Prebudená pieseň v Bratislave, RKS v Lučenci a Obecný úrad v Kokave. Finančne na podujatie najväčšou mierou prispela Matica slovenská (Konkurz na projekty ochrany a rozvoja miestnej a regionálnej kultúry), Štátny fond Pro Slovakia a miestni sponzori. Do celej prípravy sa opäť zapojil krúžok už piatokov na Katedre folkloristiky a regionalistiky v Nitre. Oslovili sme aj mladších študentov, no s ochotou sme sa stretli len u niekoľkých.

Celé podujatie bolo koncipované ako stretnutie mladých ľudí, ktorí sa zaujímajú o tradičné umenie. Študenti etnológie, tanečného a hudobného umenia ako i ostatní (dramaturgovia, režiséri, scénografi atď.), tu mohli prezentovať svoje práce teoretické (seminárne, ročníkové, diplomové a iné), i praktické (choreografie, spracovanie hudobného i piesňového materiálu, inštrumentálnej hry ...).

Naše pozvanie prijali ľudia a študenti z Univerzity Jána Evangelistu Purkyně v Brne, z Budapešti, z Univerzity v Opole (Instytut Filologii Polskiej, specjalizacja folklorystyczna), ktorí prišli pod vedením Prof. dr. hab. Teresy Smolin'skej.

Naším cieľom bolo:

- vytvoriť "národopisný" priestor pre študentov odborných škôl
- vytvoriť zaujímavú a divácky atraktívnu skladbu programu
- vytvoriť atraktívnosť pobytu v mieste konania podujatia
- ponúknuť možnosť byť aktívny
- ukázať - ponúknuť niečo, čoho je inde nedostatok (duchovne i materiálne)
- ponúknuť atraktívny a hodnotný tovar
- upútať návštevníkov a vytvoriť atmosféru, do ktorej sa chce prísť - divákovi, účinkujúcemu aj sponzorovi
- dôstojnosťou a pohodou vytvárať meno podujatia

- mať atraktívne a žiadané propagačné materiály
- odromantizovať pohľad na folklór, zrealňovať jeho integráciu so súčasnosťou a ťahať ho z folkloristickej izolácie.

Z uvedeného vyplýva i programová štruktúra "Kolieska". Niektoré programy sme robili so zámerom osloviť čo najširšie divácke publikum. Iné boli určené pre užší okruh záujemcov.

Vo štvrtok večer sa pod názvom Speváci konalo koncertné vystúpenie speváckych osobností Moniky Kandráčovej, Heleny Záhradníkovej a Jána Ambróza. Program konferovaný Jánom Valentíkom bol skutočným vystúpením speváckych osobností, ktoré sa predstavili v preplnenom dome kultúry.

Po programe vhodne padlo voľné stretnutie pri niekoľkých výborných muzikách, s úmyslom čo najviac vychutnať atmosféru.

Študentské rozhovory - o scéne, o folklóre, o folklorizme a jeho smerovaní boli na programe v piatok dopoludnia. Sme radi, že PhDr. M. Leščák prijal naše pozvanie a viedol ich.

Vojenskou komunitou ako "totálnou inštitúciou" sa zaoberal Ivan Murín v príspevku: "Niektoré problémy zo štúdia vojenskej society". Zameral sa na penalizovanie, iniciačné obrady i výtvarný prejav vojakov ZVS. Vojenská komunita poskytuje veľa námetov a tém na spracovanie a to nielen pre folkloristov, ale i pre sociológov, historikov atď.

Medzi sociálne skupiny s istými špecifikami patria určite aj herci. S problémami pri výskume tejto society nás oboznámila Miriam Onufráková. Svoj zaujímavý príspevok obohatila o povery a zvyky spojené s učením sa textov, s premierou, so skúškami a pod.

Odlíšnej problematike sa venovala naša poľská kolegyňa Malgorzata Górnicka, ktorá predniesla svoju prácu pod názvom Tradycja i współczesność w rodzinnym przekazy folklorystycznym. Zamyslela sa nad rozprávaním s tematikou 2. sv. vojny, a to najmä z pohľadu generačného.

Hudbu a tanec vo výtvarnom prejave nám sprostredkoval Peter Michalovič. Ako samotný názov hovorí, jeho príspevkom bola vlastne výstava obrázkov hudobných nástrojov, hudobných združení, hudobníkov a tanečníkov zo starších zbierok a publikácií.

Na problémy prezentácie stredovekej hudby, jej spracovanie i využívanie starších piesňových zbierok poukázal svojím vystúpením Milan Rusko.

Hudobným folklorizmom sa zaoberal aj maďarský kolega Gregory Agocz.

Zuzana Mojžišová a Tatiana Knižková analyzovali vo svojom príspevku vplyv gréckokatolíckeho cirkevného spevu na hudobnú tradíciu Horehronia. Na jednotlivých typoch telgártskeho viachlasu poukázali na výskyt vertikálnych súzvukov i na súvislosť s ľudovou piesňou na Ukrajine.

Anna Kotlewska v referáte "Popularyzacja tradycyjnego folkloru na scenie" na príklade súboru Piesni a tancov v Opole poukázala na vnútornú štruktúru súboru i systém nácvikov (je podobný ako u našich amatérskych folklórnych kolektívov).

Posledný príspevok od Evy Stepien sa sústredil na formy koledovania. Tak, ako všetci referujúci, aj ona mala na svoju prezentáciu vymedzených 15 min., takže mohla iba v hrubých rysoch načrtnúť pohľad na frekvencovanosť koledovania v predvianočnom a vianočnom období na Hornom Sliezsku.

Počas celého podujatia bola záujemcom sprístupnená Národopisná knižnica, v ktorej bola sústredená literatúra, zvukové a vizuálne záznamy určené na štúdium, na premietanie archívnych snímok z oblasti ľudového umenia. V národopisnej knižnici bola pripravená zaujímavá videoprojekcia, ako napr. filmy K. Plicku: Po horách, po dolách a Zem spieva, ďalej Podoby tanca obce Očová, Gajdy, Jánošík - prvý slovenský hraný film, Drotárska púť, Tance Spiša.

Súčasťou kultúrneho programu bola aj Škola spevu - škola, v ktorej sa neskúšalo ani neznámkovalo, no jej účastníci sa v nej mohli naučiť spievať - tento raz po liptovskú.

V niekoľkých súkromných dvoroch záujemci mali možnosť vidieť ukážky tradičných remesiel, výroby hudobných nástrojov s možnosťou overiť si svoje zručnosti, posedieť pri muzikách a muzikantoch, zahrynúť si syra, zajesť gulášu.

Večer patril Folklórnej scéne. Scénický program bol zostavený z choreografií, produkcií ľudových hudieb, individuálnej inštrumentálnej, tanečnej a speváckej produkcie mladých folkloristov. V programe účinkovali folklórne súbory Jánošík zo Zvolena, Hron z Banskej Bystrice, Liptál z Brna, Slovenské gajdošské združenie, skupina historického šermu Bojník z Bojníc, Podenky z Nitry, mladí folkloristi z Terchovej, ľudové hudby Jána Salanciho z Vítava a Jaroslava Hazlingera z Detvy a viacerí sólisti.

Rozhovory a reakcie na program Folklórna scéna mali priestor v rámci Študentských rozhovorov II. Škoda, že sa na Koliesku neprezentovali poslucháči VŠMU so svojimi prácami. Možno aj z tohto dôvodu sme v rámci Folklórnej scény nevideli v súčasnosti najúspešnejšie čísla mladých autorov.

V sobotu v dopoludňajších hodinách sa v miestnom kultúrnom dome premietal pre širokú verejnosť film Jánošík z roku 1935. Pretože divácky záujem o film s P. Bielikom v hlavnej úlohe bol veľký, premietol sa ešte raz.

Všetkým nám i účinkujúcim v programe Gemer iste dobre padol obed pod stromami za dedinou. A po ňom opäť do školy. Tentoraz tanečnej. Výučba v telocvični ZŠ bola zameraná na kokavskú a gemerskú tanečnú oblasť.

O 16.00 hod. bol v amfiteátri (na dvore starej školy) uvedený program Gemer, zložený z dvoch častí. Prvá časť bola prehliadkou súčasného stavu kokavského folklóru so spomienkami na minulosť. V druhej časti sme v scénickom programe zostavenom zo súčasných interpretačných podôb gemerských folklórnych skupín, súborov a sólistov videli neznámy materiál, najmä piesňový. Predstavili sa nám skupiny a sólisti z Rejdovej, Gemerskej Polhory, Novej Bašty, Gočova, Klenovca, Muráňa, Revúcej a Vlachova.

V nedeľu sa v kinosále kultúrneho domu premietal film Karola Plicku Zem spieva a popoludní ukončila "Koliesko" Lúčnica svojím reprezentačným programom v amfiteátri.

Program, ktorý sme návštevníkom v rámci "Kolieska" ponúkli, bol bohatý a pestrý. O nič menej boli zaujímavé aj stretnutia a rozhovory pri vínku a dobrých muzikantoch. Veď išlo najmä o to, stretnúť sa. Sme radi, že naše pozvanie prijali odborníci (napr. pp. Gruska, Lehotský, Stračina, Kovačovič) a podporili nás aj naši pedagógovia. Ďakujeme p. Kysel'ovi, správcovi nadácie Prebudená pieseň, ktorý sa najväčšou mierou podieľal na príprave festivalu. Pre nás, študentov Katedry folkloristiky a regionalistiky FHV znamená Koliesko úžasnú možnosť sebarealizácie a prezentácie, možnosť overiť si svoje vedomosti a schopnosti. Koliesko bolo pre nás veľmi dobrou praktickou školou, pretože nie všetko sa dá naučiť v laviciach a z kníh.

Workshop mladých vedeckých pracovníkov vo Viedni

Zuzana Beňušková

Koncom septembra 1995 sa na pôde Medzinárodného výskumného centra kultúrnych vied vo Viedni (IFK) konalo interdisciplinárne medzinárodné pracovné stretnutie mladých vedeckých pracovníkov a postgraduátov na tému "Historicko-antropologický výskum rodiny na Balkáne v medzikultúrnom porovnaní". Po odbornej stránke ho zabezpečovala Univerzita v Gráci, ktorá úzko spolupracuje na historických výskumoch rodiny s Univerzitou vo Viedni. Podobné stretnutie orientované na výskum rodiny sa tu konalo aj v roku 1994 a na základe pozitívnych dojmov účastníkov i organizátorov sa zdá, že pokračovania budú aj v rokoch nasledujúcich. Naskytá sa tu teda šanca pre kolegov prislúchajúcich k uvedenej kategórii prejavíť sa na medzinárodnom poli a nadviazať kontakty s vedcami z viacerých krajín. To je dôvod, prečo chcem na toto podujatie upozorniť a podeliť sa s dojmami z neho.

Šestnásť účastníkov workshopu pochádzali z krajín južnej a strednej Európy - zastúpenie malo Grécko, Chorvátsko, Slovinsko, Maďarsko, Rakúsko, Slovensko a Česká republika. Z profesionálneho hľadiska sa stretli historici, etnológovia a sociológovia - pracovníci univerzitných a akademických inštitúcií a múzeí, ktorí boli prizvaní na základe predložených výskumných projektov. Aj vekové rozpätie bolo pomerne veľké - od ešte neskončeného poslucháča vysokej školy až po zrelých štyridsiatnikov, ktorí sú však do medzinárodného historického výskumu rodiny zapojení už viac rokov. Vzhľadom na názov podujatia bolo trochu paradoxné, že tu nebol nikto z Balkánskeho polostrova, nakoľko aj dvaja kolegovia z Grécka pochádzali z ostrovov Egejského mora. Ako sa však ukázalo boli tu zastúpené i výskumy z tohto regiónu a termín Balkán bol chápaný voľnejšie, skôr ako juhovýchodná Európa. Viacerí zúčastnení, nielen z Rakúska, sú aspirantmi Viedenskej univerzity.

Téma tohto stretnutia vychádzala z grantového projektu, historického výskumu rodiny na rakúskych univerzitách, ktorý priniesol už viaceré publikačné výstupy.¹ Orientácia na výskum Balkánu vyplynula z dlhodobjších výskumov rozdielov medzi rodinnými formami na západ a východ od tzv. Hajnalovej línie.² Odborne podujatie viedli a prednáškami dopĺňali skúsení pedagógovia z Rakúska, Grécka, Chorvátska a USA.

Základom podujatia bolo predstavenie výskumných projektov jednotlivých účastníkov a diskusia ku každému z nich. Projekty boli rôznorodé z hľadiska fázy rozpracovanosti, rozsahu i významu. Abstrakty prezentovaných projektov mali všetci účastníci vopred k dispozícii, takže mali možnosť i povinnosť sa s nimi oboznámiť. Zainteresovaním do projektu kolegov bol aj systém prezentácie. Každému z účastníkov bol ešte pred príchodom do Viedne pridelený akýsi sparringpartner, ktorý mal predniesť na základe abstraktu základnú informáciu o projekte partnera a formulovať úvodné otázky do diskusie. Tak napr. chorvátska etnologička Jasna Čapo-Žmegač predniesla obsah môjho projektu zameraného na výskum Bulharov v Bratislave v 2. polovici 20. storočia a ja som prezentovala jej projekt výskumu rozšírenia foriem rodín a domácností v Chorvátsku, ktorý mieni realizovať na ostrove Krk. Vďaka tomuto voľnému systému bol každý zaktivizovaný dvakrát a spravidla v rôzne dni. Rokovacím jazykom bola nemčina a angličtina. (V kuloároch sa úspešne komunikovalo aj v slovanských jazykoch, nielen vďaka ich zrozumiteľnosti, ale aj handicapu takmer všetkých účastníkov z bývalého východného bloku, ktorí aktívne ovládali len jeden z rokovacích jazykov.)

Prizvaní odborníci predniesli úvodné vstupy k niektorým problémovým okruhom. Profesorka histórie z univerzity v Aténach Olga Katsiardis-Hering v úvodnom referáte

vymedzila predmet výskumu z hľadiska priestoru, kultúrnej mnohorakosti a výskumných metód a techník. Karl Kaser z univerzity v Gráci, vedúci projektu, svoje vstupy zameril na problém výskumu na Balkáne a na konkrétne skúsenosti z organizovania terénnych výskumov a zberu kvantitatívnych prameňov na Balkáne. Michael Mitterauer z viedenskej univerzity na prípadovej štúdií naznačil problémy a význam výskumu rodín juhoeurópskych prisťahovalcov do Viedne. Američanka pochádzajúca z Rumunska - Tamara Hareven z univerzity v Delaware informovala o výskumoch a seminároch tzv. "Life course", ktorý v sebe zahrnuje rodinný cyklus (významné momenty v živote rodín ako svadba, narodenie detí, odchod detí z domova a pod. - skúmané najmä metódami historickej demografie) a individuálny život (skúmaný najmä kvalitatívnymi metódami). Uviedla prehľad používanej terminológie, základných prác, ktoré tento výskumný smer ovplyvnili a skúsenosti z vlastných výskumov vo Francúzsku, Japonsku a Amerike. Ako vydavateľka časopisu *Journal of Family History*, druhý vstup venovala informácii o tomto časopise. Posledný z hostí, chorvátsky historik Nenad Vekarić prezentoval výsledky svojich dlhoročných historicko-demografických výskumov v oblasti Dubrovníka, pričom ich interpretácia bola v mnohom blízka etnologickým prístupom.

Témy postgraduátov boli značne rôznorodé. Dvaja aspiranti z Grácu prezentovali projekty terénnych výskumov rodinných foriem a organizácie práce pastierskych kultúr v bulharských Rodopách a Pirine a v Albánsku. Kým jedného z nich čakal polročný výskumný pobyt v Bulharsku, druhý mal za sebou trojmesačný pobyt v horách juhozápadného Albánska. Organizovanie takýchto "exotických" výskumov bolo hlavnou témou následných diskusií. Ukázalo sa, že pre väčšinu etnologov je exotikou terénny výskum vo všeobecnosti, ako i doterajšie výskumy pastierstva v karpatsko-balkánskej oblasti.

Zástupcovia z krajín bývalej Juhoslávie predstavovali projekty postavené na porovnávacích výskumoch spoločenských a kultúrnych foriem života v rôznych regiónoch Chorvátska a Slovinska. Ako osobitý kultúrny región vystupovala oblasť mediteránu, odlišujúca sa od kontinentálnych regiónov. I keď šlo prevažne o etnologov, ich výskumy boli zamerané na 19. a 20. storočie a rovnocenne využívali kvalitatívne i kvantitatívne pramene.

Grécki kolegovia sa zaoberali výskumom rodinných vzťahov, obce a majetkových pomerov na dvoch ostrovoch Egejského mora v 19. storočí. Maďari boli orientovaní na výskum urbánnych charakteristík rodinných foriem v malých mestách v 18. a 19. storočí.

Kolegovia z Českej republiky boli ešte ako študenti zapojení do spoločného rakúsko-českého výskumu rodinných štruktúr v krajoch bývalej Rakúskej monarchie. Metodicky ich usmerňovali rakúski historici, ktorí im poskytli aj špeciálny software na vyhodnocovanie kvantitatívnych údajov. Táto spolupráca priniesla výsledky v podobe viacerých publikácií a rozvinutia historickej antropológie v Čechách. Súviseli s ňou aj prezentované projekty. Predmetom diskusie bola najmä inštitúcia výmenku a podružníka v Čechách. V tejto súvislosti bola zaujímavá poznámka M. Mitterauera, že po otvorení hraníc, chceli svoje metódy aplikovať v okolitých krajinách, no neskôr dospeli k názoru, že väčším prínosom pre vedu je originálna práca vedcov z jednotlivých krajín a od expanzie upustili.

V závere podujatia navrhli usporiadatelia témy pre ďalšie stretnutie, ktoré potvrdili blízkosť historickej antropológie k etnológii. Išlo o témy: rodinné rituály, rodina a náboženstvo, viera a poverčivosť, zamestnanie a rodina na vidieku, mestská a vidiecka kultúra a problematika migrácie. Z pléna boli doplnené témy o gender study a problémy vzťahu vrchnostenských nariadení a rodiny. Definitívny výber z navrhnutých tém urobila usporiadatelia.

Napriek rôznorodosti tém bolo pozoruhodné, ako vedúci pedagógovia dokázali nájsť spoločnú teoretickú platformu a zdôrazniť dôležité body skúmanej problematiky. Treba tiež poznamenať, že na workshope domáci vedci sedeli sústredene celé štyri dni od rána do večera a prezentovali výsledky tímovej práce. Napriek tomu, že podujatie sa konalo v centre lákavej Viedne, nezaznamenali sme žiadne "úniky" účastníkov podujatia a všetko fungovalo podľa

plánu. V odborných diskusiách sa pokračovalo, vo viedenských krčmičkách, na ulici i v mestskej doprave. V závere workshopu sa domáci aspiranti dožadovali, aby informácia o podujatí bola publikovaná, dokonca uvažovali o založení newsletter, ktoré by si sami redigovali. Na to pružne zareagoval vedúci IFK, ktorý poskytol priestor v periodiku IFK News. Pri najbližšom spoločnom obede bola zostavená medzinárodná redakčná rada a rozdelené úlohy. Zdá sa, že vedecko-organizačná práca je tu rovnocenná s individuálnou vedeckovýskumnou a prezentovanie sa na oboch poliach je vecou osobnej prestíže. Pre slovenských postgraduátov a mladých vedeckých pracovníkov, ktorí sa neboja pracovnej náklady, sú pre budúce roky na podobnom workshope dvere otvorené.

Poznámky

1 Napr. Traditionelle Lebenswelten auf dem Balkan. Beiträge zur historischen Sozialkunde 3/94 (príspevky M. Mitterauera, K.Kasera, H. Granditsa a J.M. Halperna).

2 Tzv. hajnalova línia spájajúca Terst s Petrohradom je ako hranica medzi západo- a východoeurópskym typom rodiny základným východiskom interkulúrnych výskumov historických antropológov. O jednej z medzinárodných konferencií zameranej na funkčnosť tejto hranice informuje M. Botíková: Slovenský národopis, 42, 1994, s. 230-231.

Etnologické rozpravy

Vydáva Ústav etnológie SAV, Etnografické múzeum - Slovenského národného múzea,
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ročník II., 1995, číslo 2

Vychádza dvakrát ročne

Zodpovedný redaktor: Dušan Ratica

Výkonná redaktorka: Zuzana Beňušková

Redakčná a technická úprava: Ingrid Kostovská

Redakčná rada: Ľubica Droppová, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Peter Maráky,
Juraj Podoba, Peter Salner

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Náklad: 300 ks

Tlač - Slovenský hudobný fond, Bratislava

Registračné číslo: 942/94